

valóság

A TARTALOMBÓL

Farkas Attila: Fenntarthatóság és zöldpolitika

Jakabffy Imre: Egy fiatal térképész szemén keresztül. Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 2. rész

Vizvári Béla: A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 1. rész

Juhász Tímea – Németh Pál: Önkéntes karitatív munka az egyetemista fiatalok és a már dolgozók körében

Farkas Gábor: Gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága az Alaptörvényben

Szécsi Gábor: Alkotói narratívák és értelmezési keretek az online térben

Erhardt Gábor: Nevezetes névtelenség – a vidéki építés útja

Soltész Márton: A keletkező gondolat poétikája – Pilinszky-redivivus

Makkai Béla: Hatalomváltások kihívásai és a szabadkai (bácska-bánsági) zsidóság, 1918–1945

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
3

9

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2023. szeptember
LXVI. évfolyam 9. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő

Nemzeti
Kulturális
Alap

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

BUDAPESTI
METROPOLITAN
EGYETEM

Szerkesztőbizottság

Bogár László

D. Molnár István

Harmati István

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők

Kengyel Péter

Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető

Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható
a <https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/> oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

Fenntarthatóság és zöldpolitika

(Bevezetés: apokalipszis) 1979. április 12-én kezdték el vetíteni az ausztrál mozik George Miller *Mad Max* című, alacsony költségvetéssel készült filmjét, amely a rendezőt, de még inkább a főszereplő Mel Gibsont elindította a világhír felé. Ma már szinte elképzelhetetlen, de magyar nézők csak 1986-ban találkozhattak legálisan a filmmel. Addig a szocialista kádári kultúrpolitika morális kötelességének érezte, hogy megóvjon minket az erőszak nyílt, naturalista ábrázolásától, attól, hogy túlzottan komor színekben lássuk a jövőt, s ne tudjunk maradéktalanul azonosulni a felkínált cselekvési lehetőségek egyikével sem. Miller posztapokaliptikus disztópiájában fogytán a benzin, a civilizációnak beakonyul, az emberek valláspótlékként áhítattal borulnak le a szent V8-as motor előtt. A 2015-ös negyedik részben a benzinhiányt jelentőségében megelőzi a vízhiány, az erőszak pedig minden addigit felülmúl. Számos művészeti alkotás és popkulturális termék szól hasonló témáról – a közönségsikeren túl – feltehetően azzal a céllal is, amit Orwellnek szoktak tulajdonítani, miszerint nem azért ír ilyeneket, hogy ez legyen, hanem azért, hogy ne legyen. Eddig megúsztuk. Ahogy telt a történelmi idő, több disztópiában megjelölt dátumot magunk mögött hagytunk, például 1984-et vagy 2019-t, amikor is, ha a *Szárnyas fejedelmek* forgatókönyve megvalósult volna, a túlnépesedett Földet már csak szintetikus táplálékkal tudnák etetni, az ásványi kincsek pedig a gyarmatosított bolygókról érkeznének, ahol mesterséges emberek, replikánsok dolgoznak és harcolnak. Úgy a magyar, mint az angol cím, fejtevése ad alkalmat. A *Szárnyas fejedelmek* a *Blade Runner* kifejezőbb fordításának szánták a szó szerinti *szárnyas futó* vagy *pengefutár* helyett. Valóban, a *szárnyas fejedelmek* könnyen asszociálható az *Őszövényesség* isteni ítéletet végrehajtó bosszúálló angyalával, azzal a különbséggel, hogy a filmben az ember játszik Istent. A Tyrell vállalat bízta meg a fejedelmeket, hogy iktassák ki azokat az általa gyártott replikánsokat, akik a legszigorúbb parancs ellenére visszatértek a Földre. Az eredeti cím egy másik jelentést hangsúlyoz: a túlnépesedés szörnyű következményeit. A *Blade Runner* ugyanis William S. Burroughs – a beat generáció nagy öregje, a *Meztelen ebéd* írója – *Blade Runner (a movie)* című forgatókönyv-regényéből jött, ami pedig Alan Nourse *The Bladerunner* című regényére megy vissza. Burroughs meg akarta filmesíteni a regényt, de finanszírozási problémák megakadályozták. Nourse, aki polgári hivatását tekintve orvos volt, egészségügyi disztópiát írt: a túlnépesedett civilizáció vezetői úgy döntenek, hogy mindenkit, aki valamilyen orvosi kezelésre jelentkezik, sterilizálni kell. Az adminisztratív önkény hatására azonban kibontakozik egy alternatív egészségügyi rendszer, aminek fontos része a *bladerunner*, aki szállítja az eszközöket és gyógyszereket az illegálisan praktizáló orvosoknak.

A túlnépesedéssel kapcsolatos aggodalmak felerősítésében egy tudományos bestseller, Paul Ehrlich *The Population Bomb* című 1968-as könyve is szerepet vállalt. A szerző prognózisa szerint, ha mindent változatlanul tekintünk, pusztán a népesség növekedése miatt a hetvenes években szükségszerűen soha nem látott globális éhínséggel kell szembenéznünk. Az apokaliptikus malthusianus érvelés sokakat megingatott abban az 1930-as években kialakuló és a második világháború után megerősödő meggyőződésben, hogy a mezőgazdasági technológiai forradalom megoldja az emberiség élelmezését, az éhség csak a történelemkönyvekből lesz ismert. Emlékezni kellett arra, hogy ez az optimista jóslat is ahhoz a feltételhez kötötte megvalósulását, hogy a népesedés nem megy egy bizonyos szint fölé, bár ezt a szintet nem adta meg pontosan. Aztán a Római Klub

jelentése¹ is a növekedés határaitra figyelmeztetett, arra, hogy a természeti rendszerek kényes egyensúlyban vannak, ami könnyen felborulhat a meg gondolatlan emberi beavatkozás miatt, és ezért veszélybe kerülhetnek az emberiség létfeltételei.

Az időközben kibontakozó zöldmozgalmak minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy az ENSZ is nagy erővel foglalkozni kezdett a problémával. Többéves előkészítés után, 1987-ben a norvég miniszterelnök asszony, Gro Harlem Brundtland által vezetett Környezetvédelmi és Fejlesztési Világbizottság közreadta a *Közös jövőnk* című iratot. A *Brundtland-jelentés* a fenntartható fejlődést azon cél jegyében definiálta, hogy a jelen szükségleteit úgy elégítsük ki, hogy ne veszélyeztessük a jövő generációk szükségleteinek kielégítését. Ehhez különböző tudományos és politikai cselekvések összehangolására van szükség. Új rendszerszemléletre, amelyben a társadalom, a gazdaság és a környezet szempontjai harmóniába kerülnek. A *jelentés* konkrét üzenete a következőképpen foglalható össze: A fenntarthatatlan világ oka a szegénység, mert a szegények túlzott mértékben használják a környezetüket. A világnak gazdasági növekedésre van szüksége, hogy a szegények gazdagabbak legyenek, hogy legyenek források a társadalmi és környezeti problémák kompenzálására. De nem akármilyen növekedés kell, hanem olyan, amely kevesebb alapanyagból, kevesebb energiaráfordítással több terméket és szolgáltatást képes létrehozni. Ez minőségi változás lenne, azaz nem pusztán növekedés, hanem fejlődés, amely azt is magában foglalja, hogy hatásának igazságosan kell érvényesülnie. Tehát úgy, hogy abból a szegények kellő mértékig részesüljenek. A szegény társadalmi csoportok és a szegény országok egyaránt. Az elosztás problémájával kerülünk szembe, ami az igazságosságra vonatkozik, tehát politikai kérdés.

Jelen tanulmány célja, hogy előkészítse a fenntartható fejlődés témakörének vizsgálatát a különböző politikai világnézetek, kultúrák, értékrendek vagy „ideológiák” vonatkozásában. Alapvetően három ilyen különbözőtethetünk meg: a konzervatív, a liberális és a szocialista politikát. Természetesen ezeken belül számos változat jelentkezhet, egészen az extrémításokig elmenően, valamint több átmeneti terület is feltérképezhető. Az elemzés során kiindulási pontként szükségessé válik olyan alapfogalmak meghatározása, mint a fejlődés filozófiai és a növekedés gazdasági jelentése. Ezt követően szót kell ejteni a nemzedékek közötti szerződés eszméjéről, mivel ez alapján értelmezhető a fenntarthatóság. A modernításban a problémák jelentős részének megoldását a fejlődéstől várták és várják ma is. Különös figyelmet érdemel a fogyasztói társadalom és jóléti állam egymással több ponton összekapcsolódó kialakulása, története, válsága és jövője. Úgy a fogyasztói társadalom, mint a jóléti állam, rendkívüli civilizációs erőfeszítések eredményeként jöhetett létre. Ha eltekintünk az apokaliptikus forgatókönyvek vízióitól, átalakításuk is hasonló mértékű erőfeszítéseket igényel. A jólét és a fogyasztás átdefinálásának és átértékelésének lehetőségeit kívánom számba venni a tanulmány konklúziójaként; majd felvetem azokat a kérdéseket, amelyek megválaszolására egy következő írás fog vállalkozni.

(*Fejlődés és növekedés*) Közismert poén a modern gazdaság általános jellemzésére, hogy az olyan, mint a bicikli, ha nem halad, eldől. Nem is olyan régen Kínával kapcsolatban lehetett ezt gyakran hallani, hogy mi lesz vele, ha valahogy tíz százalék alá esne a gazdasági növekedése. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a *Brundtland-jelentés* is a növekedéshez kapcsolta a környezet megóvásának lehetőségét és ezzel együtt a szegénység csökkentését. Az elterjedt vélekedés szerint a növekedés lehet a megoldás az adósságszpirál megfordítására, mivel ha a növekvő bruttó hazai termékhez viszonyítjuk az államadósságot, akkor az egészen más színben tűnik fel, mintha abszolút értékben

vennének. Valóban nem ugyanaz, ha egy ország eladósodik, miközben gazdagodik, illetve ha szegényedik. Az inflációt is elviseljük egy mértékig, ha az a foglalkoztatás és a gazdaság növekedésével jár karöltve. A deflációnak eleinte örülünk, mivel értékes a pénzünk, de aztán félni kezdünk attól, hogy ez pénzimádat hoz vezet, csökken a fogyasztás, tönkremennek a vállalatok, munkanélküliség lesz, és megismétlődik az 1929-ben kezdődött Nagy Recesszió.

A gazdasági növekedés a társadalmi igazságosság egyik programjának alternatívája is lehet. A szegények és a gazdagok közötti szakadék fölötti híd, vagy optimális esetben a szakadék betemetésének finanszírozását a gazdagokra terhelni vonzó és logikus gondolatnak tűnik. A „Fizessenek a gazdagok!” jelszó az igazságosság kimondásaként hangzik, de a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy horrorisztikus következményekhez vezethet: a szakadékot gazdagok és nemkülönben szegények hullájával temették be a proletárforradalmak során. Nem állíthatjuk, hogy *szükségszerűen* ide vezet a társadalmi igazságosság ezen programja, ezért tekintsünk meg néhány jóval kevésbé szélsőséges következményt! Ha a gazdagoknak kell fizetniük, akkor egyre kevesebb emberről lehet minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy gazdag. Majdnem mindenki rámutathat valakire, hogy ő gazdagabb, így az aktuálisan leggazdagabbnak kellene a terhek javát viselnie. Azt se feledjük, hogy aki gazdag, annak arra is jut, hogy argumentálja azt, hogy nem is olyan gazdag. Ebből az argumentációból a könyvelők, az adó- és befektetési tanácsadók, az ügyvédek és az adóparadicsomok jól jöhetnek ki (ami nem elhanyagolható konklúzió), de a nyomorgyegek már nem. A felső osztályoktól elvenni nem olyan könnyű, hanem elég költséges vállalkozás. Most nem a terror felbecsülhetetlen áráról van szó, hanem a normál behajtás, a meggyőzés és az érdekvényesítés visszacsorításának költségeiről. Ennek következtében a társadalmi igazságosság programja olyan folyamattá válik, amelyben a középosztály bőrre megy ki a játék. Tőle van mit elvenni, ugyanakkor érdekvényesítő képessége szerényebb, mint a felső és az alsó osztályok szővetségéé. Azonban így éppen az a jövedelmi réteg gyengül, ahová a szegényeket felemelni kívánnánk. A magasabb jövedelmek terhelése az igazságosság nevében visszafogja az ambíciót, az innovációt, végső fokon a növekedést. Nos, jobban járunk tehát, ha növekedésre koncentrálunk, és abban bízunk, hogy az képes lesz az abszolút szegénység megszüntetésére, ezzel együtt abban is, hogy a továbbra is fennálló relatív szegénység nem okoz kínzó érzést az alsóbb osztályokban. Kinövekedjük magunkat a szegénységből a nagy vagyoni különbségek árán. Ez az alternatív program a második világháborút követő évtizedekben Nyugaton sikeresnek bizonyult. Létrejött a fogyasztói társadalom és a jóléti állam koalíciója, amely a nagy többség támogatását vagy legalábbis elfogadását tudhatta magáénak. A modell gyenge eleme abból adódik, hogy az emberek eltűrik ugyan a nagy társadalmi különbségeket, ha az adott civilizációs szinten ki tudják elégíteni abszolút szükségleteiket, de valószínűleg más a helyzet, ha jelentősen csökken a szükségletkielégítés szintje. A rendszert támadó nyersanyag- és energiahiány, valamint a környezeti válság viszont éppen ezzel fenyeget.

Élj összhangban a természettel, és annak irányító elvével, a logosszal! – tanították az antik sztoikus filozófusok, hasonlóan a keleti bölcsülethez. De ha a logosszal kell összhangban élnünk, akkor az csak úgy lehetséges, ha ismerjük azt. Tehát csak a magasan képzett ember képes a harmonikus életre. Ez azonban nincs így, mindenki képes összhangban élni a természettel, aki erkölcsi érzékére és/vagy józan eszére hallgat. Az erkölcsi érzék és a józan ész pedig mindnyájunkban megvan, egy-két szerencsétlen esettől eltekintve. Akkor mi a gond, miért nem érezzük ezt az összhangot mai világunkban? Miért esik oly sok szó a természetrombolásról? Miért tartjuk oly fontosnak

a természetvédelmet? Miért vonz többeket a szélsőséges természetkultusz, ami időnként embergyűlöletben csúcsosodik ki? A világiárvány jelezte, hogy nem uralkodunk a természet fölött. Az ember a technikával Istent játszik, írta Oswald Spengler. A panteizmusban azonosítja Istent a természettel, és az azonosság (ebben az esetben képzelt) logikai törvényének értelmében, ha legyőzi a természetet, legyőzi Istent is. Kikerülhetetlen azonban Isten vagy „a természet mély és csendes bosszúja”²². Az általa létrehozott technika előbb „együtműködésre kényszeríti az embert”²³, majd eléri, hogy „a fausti ember saját teremtményének rabszolgája”²⁴ legyen. A ragadozó embert gazdaállatnak használta a természet a technika kicsíráztatásához – amikor az ember azt hitte, hogy szabad elhatározásából saját célját követi, akkor csak sorsát teljesítette be. A természeti ész cselet vetett az embernek, mondhatnánk hegeliánus stílusban, ha Spengler valaha is jelentőséget tulajdonított volna Hegel történelemfilozófiájának. Itt az apokalipszis?

A választ a sorjázó kérdésekre a közgazdászok úgy fogalmazzák meg, hogy a modern korban szuboptimális egyensúly alakult ki ember és természet között, mert valamilyen, emberi szempontból tekintett egyensúlynak lennie kell, hiszen különben már nem élnénk. Perverz egyensúly jön létre, ami az uralom eszméjének sajátos értelmezéséből fakad. Az „Uralkodni a természet fölött” jelszó eredetét a közgondolkodásban jobbára homály fedi, de többszörös félreértések következményének kell tekintenünk. Megpróbálom most ezt a félreértés-sorozatot néhány lépésben történetileg visszafelé haladva tetten érni. Az első félreértés, a hozzánk időben legközelebbi, a modern technika sikereiből arra következtet, hogy most már tényleg uralkodunk a természet fölött, életünk hosszú, kényelmes és boldog lehet. Ezt a technikai fejlődést a modern tudomány, elsősorban a modern természettudomány sikerei tették lehetővé. A siker tagadhatatlan, de azzal a félreértéssel járt együtt, visszafelé menve a másodikkal, hogy ez a tudás a természet teljes megismeréséhez vezet, ami alapot szolgáltat a természet fölött gyakorolt totális uralomnak. Szeretném nyomatékosítani, hogy nem a modern technika és tudomány ellen beszélek, pláne nem a civilizált élet kényelme ellen. De az ellen igen, hogy ettől és csak ettől reméljük a boldogságot. Hogy a félreértés-sorozat egy másik oldalról is megvilágítsam, tekintsük a modern technika egyik fontos összetevőjét, az autót. Az ember megismerte a természet működését, megtanulta a kőolaj felhasználását robbanómotorok hajtására, így meglehetősen kiszolgáltatottakká váltunk a kőolajkészleteknek. Akkor ki uralkodik kin? Mi a természet, vagy ő rajtunk? És a környezetszennyezés emberre káros hatásairól még nem is beszéltünk. De menjünk tovább visszafelé a történelemben! A modern technika visszavezethető a modern tudományra, az pedig jelentős mértékben a modern filozófiára, amely a világ megismerésének különböző empirikus és racionalista programjait dolgozta ki már a XVII. században. Ezekből következne a természet teljes megismerésének és a korlátlan uralomnak a modern gyakorlat. De ez félreértés, mert ezek a filozófiák eljutottak a megismerés korlátainak felismeréséig is. Ha még egy lépést hátrálunk – nem kis lépésről van szó történetileg sem –, elérkezünk a félreértés gyökeréhez, amely teológiai alapot kíván rakni a modern filozófia, tudomány és technika alá.

A *Teremtés* könyvében az Úr, miután férfinak és nőnek teremtette az embert, így szól hozzájuk: „Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.”²⁵; majd folytatja: „nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem, és minden fát, amely magot rejtő gyümölcsöt érlel”²⁶. – Isten rendelését teljesítenénk tehát a természetfeletti uralmunkkal. A *Szentírás*ban azonban az úr és a szolga viszonya nem modern, kicsavart értelemben szerepel. Nem a kizsákmányolás, a megalázás és a pusztítás értelmében, hanem a tisztelet, a felelősség és bizonyos szempontból

a szeretet értelmében. Erről tanúskodik Assisi Szent Ferenc élete és tanítása, aki nemcsak az állatok és a természet védőszentje, hanem II. János Pál pápa 1979. évi rendelkezése óta az ökológiával foglalkozók pártfogója is, mert Ferenc a teremtés sértetlensége iránti mély és őszinte tisztelet példáját kínálja az emberek számára. A hagyomány szerint prédikált a madaraknak, s *Naphimusz*ában testvérének, vérokonának nevezte az égitesteket, a természeti elemeket, a levegőt, a vizet, a tüzet, a földet, de még a természeti élet örök rendjébe tartozó testi halált is. Meggyőződése szerint az emberi lélek egyedül a természet dolgain át vezető alázatos úton, a szeretet és a béke egyetemes akarátának való odaadásban képes arra, hogy találkozzon Istennel.⁷

A fejlődés a nyugati gondolkodásban sem pusztán növekedés, és nem redukálható az uralom eszméjére, ahogy azt a hagyomány neo- és posztmarxista, posztmodern, feminista és gender kritikusai állítják. A fejlődés arisztotelészi-hegelianus értelmezése például nemünk fejlődését abban határozza meg, hogy önmagát azzá teszi, ami potenciálisan a rendeltetése, úgy is mondhatjuk, természete szerint számára adott. Az ember egy lehetőséget vált valóra, egy feladatot teljesít. Az ember feladata nem az, hogy leromboljon maga körül és önmagában mindent, ami természet, hanem az, hogy adottságait kifejlesztve a természetet „megvalósítsa”, abban az értelemben, hogy benne a természet öntudatra ébredjen. Korunk radikális kritikusai éppen ebben a feladatban vesznek részt, akkor is, ha nem tudnak vagy nem akarnak tudni róla. Szerepük minden provokatív és időnként fanatikus túljátszása a figyelem felkeltését szolgálja a nagy scenárión belül. Könnyen lehet azonban, hogy a frankfurti neomarxista irányzat által is nagyra becsült, sokszor a végletekig ki is használt hegelianizmus túlzottan átfogó és beszámító, vagy ha úgy teszik, totális gondolkodás. Mindennek megvan benne a helye, a rossznak is, hogy végül jóra fordulhasson. Végtevére is hogy ismernék fel a jót, ha nem láttuk volna a rosszat. Az ilyen történelemfilozófiával kapcsolatban az a zavarba ejtő, hogy abszurd, de logikus következményre vezethet. Az emberiség sorsa az utolsó emberben is beteljesedhet, aki a tökéletes tudás birtokában nyugtázhatja, hogy társai pusztulása szükségszerű volt a fejlődés gondolatának félreértelmezése miatt.

De van menekülési út az ilyen abszurd logikából. Az emberiség fizikai léte minden bizonnyal időben behatárolt, ahogy bolygónké is, de a nyugati civilizáció még nem rombolt le mindent és a nyugati kultúra megújulhat, szemben Spengler prognózisával. Erre a következtetésre jutott Németh László.⁸ Világosan látta Spengler két célját: a kulturális morfológia segítségével megismerni a történelmi múltat és megjósolni a jövőt. A múlt feltárásának tekintetében a történész két hibát követhet el, ezek két szélsőségekben öltenek testet. A történész elveszhet a kicsinységek kauzális magyarázatában, de ugyanúgy elveszhet az óriási totalitásban is. Spengler az utóbbi hibát követte el. A nagy morfológia nála eltorzítja az ábrázolást: „nem történelmet ír, hanem kultúra-szimbólumokat alkot.”⁹ A helyes út valahol a két szélsőség között keresendő, s ahogy Dilthey és Szekfü Gyula példája mutatja, meg is található. Németh általánosan elítélően nyilatkozott Szekfü politikai hatásáról, de mint történészt nagyra értékeli. Szekfü „szerkezet-látó”¹⁰ történetírásával tetten éri a folyamatok dinamikáját anélkül, hogy a pozitívizmus vagy a morfológia dogmatikus rácsozatát erőltetné a megtörténtekekre. Ez a „strukturizmus” megmenthette volna Spenglert is attól, hogy az ifjú-, felnőtt- és öregkor individuális életsémáját kifejező szimbólumot egy az egyben átvigye a kultúrára. Ugyanis nincs ilyen mikro-makro-megfelelés, a kollektív szint eltér az individuális szinttől: az emberi egyed (szerencsés esetben, elkerülve a korai halált) egyre öregebb lesz, majd szükségszerűen meghal; a kultúra azonban képes a megújulásra. Ahogy megújult például a Karoling-korszakot követően Nagy Ottóval vagy a középkor után a reformációval, és nem hal meg feltétlenül,

úgy ezt a Nyugat is elkerülheti. Így tehát Spengler mindkét célját elvétette, nem tudta megismerni a múltat, és ettől nem függetlenül, valószínűtlen a prognózisa is. Ez azt is jelenti, hogy Spengler alapkategóriái, a kultúra és a civilizáció nem úgy működnek, ahogy ő azt feltételezi. Szerinte a civilizáció a kultúra visszavonhatatlan, hanyatló szakasza, és ez a Nyugat vonatkozásában a XIX. századdal kezdődik el. Németh szerint viszont a civilizáció előbb is megjelent, már a késő középkori érett skolasztika is az volt, ami után, mondjuk, Schiller ideje ismét kultúrát hozott létre. Az sem igaz, hogy a kultúra teljesen egységes alakítani jelenség lenne. Minden kultúra, így a nyugati „fausti kultúra” is, összetett, nemzetek kultúrájából áll össze. „Az európai történet nem is más, mint teremtő állapotba jutott nemzetek sorozatos belépése az európai kultúrfolyamatba”¹¹ – hangzik a Hegelt idéző kritika, amely addig elmegy, hogy Spenglerre nem is a Nyugat halálának filozófusaként fognak emlékezni, hanem a különböző kultúrák összehasonlító elemzőjeként. Mai nézőpontunkból tekintve Németh László ebben tévedett. Hogy mit írt Spengler a görög, a nyugati és az indus számfogalom különbségéről, az ma már csak a specialistákat érdekli, de hogy hogyan vélekedett például a modern technikáról és a nagyvárosról, azt nagyon sokan figyelembe veszik, ahogy tette azt Németh László is.

A szó szigorú értelmében Spengler nem technikai determinista, amennyiben nem a technikát tartja a történelem végső mozgatójának. De kitüntetett szerepet tulajdonít a technikának a civilizáció, különösen a nyugati civilizáció alakulásában. A történelem végső mozgatója tulajdonképpen önmaga, másképpen: az élőlényként felfogott kultúra szükségszerű életciklusritmusa, amely mögé a megismerő emberi elme már nem tud menni. A technika egyidős az emberrel, sőt, visszanyúlik annak állati létéhez. Az állat már bizonyos szabadságot élvez a növényvel szemben, a térben történő mozgás szabadságát. Az ember ragadozó, nem fiziológiailag, hanem lelkében. Uralkodni akar a természetben, „Mert zsákmány a világ! S e tényből nőtt ki végül is az ember kultúrája.”¹² A forgatókönyv nagy vonalakban így néz ki: Az uralom érdekében, a beszéd segítségével az ember társadalmat hoz létre, feladva eredeti individualitását, mindez a munkamegosztás révén lehetőséget nyújt az ipari forradalomnak, létrejön a civilizáció központjával, a metropolisszal együtt. Noha ekkor úgy néz ki, hogy az ember győzött, de jön „a természet mély és csendes bosszúja”,¹³ és az ember saját alkotásának rabszolgájává válik a nagyvárosban. Végül a civilizáció – történelmi mércével mérve – rövid idő alatt feléli minden szellemi tartalékát, és a népesség visszazuhan a történelem előtti korba, *fellah*-néppé válik. Németh László vitatja ezt a forgatókönyvet, a *nagyváros=civilizáció* egyenlet mellett látja a *vidék=kultúra* egyenlet lehetőségét is, mégpedig épp a technika hatására, „mely kiüriti a gyárakat és szétszórja a városokat, miután megtömte és felhúzta őket”¹⁴. A Kert-Magyarország harmadikutas programja szólal itt meg, amely egyaránt tagadja a falusi, illetve a nagyvárosi nyomort, és az emberibb élet lehetőségét mutatja meg azok *főltt*. Németh László munkásságának egy vetületében a Spengler által leírt ragadozó ember habitusával és az ehhez kapcsolódó racionális machiavellizmussal Gandhit állította szembe. De nem a Nyugat tagadásaként mint a szintiszta Kelet képviselőjét, hanem mint a kettő ellentétét meghaladó magasabb erkölcsi minőséget.

Különböző történeti interpretáció adható a nyugati teológiának, filozófiának és gazdaságtannak a fejlődés és a fenntarthatóság viszonyának alapján: az egyik az abszolút növekedés pártján van, a másik az optimum mellett tart ki. Az első egy mértéken és időn túl nem összeegyeztethető a fenntarthatósággal, és ez a mérték és idő már betelt; a második viszont valószínűleg még jó ideig igen. Az első álláspont értelmezési keretében egyaránt elhelyezhető az ember antropológiai meghatározásának statikus és dinamikus szemlélete is. A statikus szerint az ember, mióta világ a világ, mindig többet akart az

anyagi javakból. A dinamikus szerint, bár az igaz, hogy mindig voltak törekvő egyének, s idővel pénzhajászok is, de a fejlődés, illetve annak gazdasági manifesztációja, a növekedés modern ideál. Ennek az ideálnak a módszertani velejárója az önző, jól informált, profitmaximalizálásra törekvő individuuum, a *homo oeconomicus*, akinek otthona a piac. A módszertan a gondolkodásban nem meglepő módon metafizikává tud válni, így alakul ki az azonosság, hogy a *modernitás = növekedés*. A második, optimalizáló álláspont alapján a premodern gondolkodás hagyománya, Platón, Arisztotelész, a kereszténység és a Kelet tanításai nem halottak. A fejlődés értelme egy olyan állapot elérése, ami legjobb tudásunk szerint lehetséges és a legjobb az adott körülmények között. Másként fogalmazva, ami megfelel az ember természetének. Az optimum eszménye melletti kitarás tagadhatatlanul kisebbségbe szorult az újkorban, de nem halt ki. Hasonló folyamatot szenvedett el, mint a kölcsönös megelégedésre törekvő megegyezés eszméje, szemben a konkurenciával definiált piaccal. Pedig a piacon vagy azon kívül igenis vannak ilyen megegyezések, amelyekből kialakul a gazdaság morális szerkezete, ennek erősítése pedig feltétlenül kívánatos.¹⁵ Van olyan is, hogy optimális méret, legalábbis a vállalatgazdaságtanban. Ezen a méreten az adott gazdálkodó szervezetnek nem tanácsos túlterjeszkednie, mert az a gazdaságosság rovására megy. Nem lehetne ebből a mikrogazdasági összefüggésből kiindulva a makroszemléletet is átalakítani?¹⁶ Igen, lehet, de nem könnyen, a lehető legnagyobb figyelemmel arra, hogy a makro- és mikroszintek közötti határ nem légies. Ennek alapján vizsgáljuk meg most a nemzedékek közötti viszonyt.

(Nemzedékek közötti szövetség) A fenntarthatóság és a nemzedékek közötti igazságosság argumentációja során gyakran hivatkoznak Edmund Burke filozófiájára. A brit felvilágosodás képviselőjének és a modern politikai konzervativizmus egyik megalapítójának okfejtése szerint „Bizonyos, hogy a társadalom szerződés.”¹⁷ De meg kell különböztetnünk a közönséges, például gazdasági szerződéseket az államra vonatkozó szerződéstől. Az előbbieket a felek pillanatnyi kénye-kedve szerint felrúghatók, az utóbbi nem. Mert „Az állam társas viszony minden tudományban, minden művészetben, minden erényben és minden tökélyben. Az efféle társaság céljai ugyanis csak számos nemzedék elmúltával érhetők el; nem csupán maguk az élők, hanem az élők, a már holtak s a még meg nem születettek közötti társas viszony ez.”¹⁸ Eredeti kontextusában az idézet a francia forradalmárok filozófiája és gyakorlata ellen szól. Nemcsak figyelmen kívül hagyták, hanem le is rombolták a kipróbált és óvatos fejlesztésekkel is alkalmazható hagyományokat. Az absztrakt emberi jogok és más eszmék nevében, saját gyarló értelmükre megalapozatlanul és túlzó mértékben támaszkodva, egy új kezdetet akartak, ami elvezet az igazán emberi jövőhöz. Próbálkozásuk díja azonban – Burke szerint szükségszerűen – a nyomor és a gyalázat. Nem különösebben nehéz azonban észrevenni, hogy a brit író programja nem felvilágosodás-ellenes, hanem csak a felvilágosodás francia változatának hiperracionális politikája ellen lép fel. Ő is a hosszú távú célok megvalósíthatóságát, az emberi nem fejlődésének lehetőségét firtatja, hasonlóan Immanuel Kantoz, de vele ellentétben az észszerűség köréből nem utasítja ki a hagyományt, hanem annak központi szerepet szán. A XX. században Burke szavai a totalitárius utópiák elutasításában értékelődtek fel, legyen az kommunista, nemzetiszocialista vagy éppen liberális utópia. Ezek a tökéletes jövő vágyképeivel legitimálták a múlt eltörlését és a jelen szenvedéseit. Vagy éppen az apokalipszis elkerülésének programjához rendelik az általunk ismert ember radikális átalakítását, mint a szélsőséges zölddek. Minden ilyen jövőpreferenciával szemben megfontolandó Keynes híres kijelentése, amelyet eredetileg a mennyiségi pénzelmélet által leírt egyensúlyról tett: „a hosszú táv csalóka vezető folyó ügyekben. Hosszú távon

mindnyájan halottak vagyunk.”¹⁹ Számára a jelen volt a legfontosabb, hogy hogyan lehet megoldani a kapitalizmussal szükségszerűen együtt járó munkanélküliséget; de minden politika egyik lényege, hogy a jelenben kialakítsa a múlt, a jelen és a jövő felfogásának valamilyen összhangját.

Hogyan képviselhető a jövő, kinek a feladata ez? Nyilván a jelenleg élőké. Szokás úgy érvelni, hogy a modern technika soha nem látott mértékben tágitotta ki a jelenlegi generáció esélyét arra, hogy tönkretégye a földi életet örök időkre, ebből kifolyólag a felelőssége is nagyobb, mint az elődöké. Ez valószínűleg igaz, de lényegében arról van itt szó, hogy ezáltal látványossá vált minden következményelvű etika alapproblémája, a jövő kalkulálhatósága. A konzekvencializmusban egy cselekedet jóságát annak alapján állapíthatjuk meg, hogy a következményeként létrejött világállapot jobb-e, mint bármilyen egyéb cselekedet eredményeként kialakult világállapot. Így érvelt G. E. Moore a XX. század elején. Azt is megtudjuk tőle, hogy a *kell* hogyan konkretizálódik a gyakorlati etikában, amikor már nemcsak a tudás, hanem a viselkedés is látó-, pontosabban cselekvési körünkbe kerül. A gyakorlati etika egyik területe a kötelességek vizsgálata, ennek során is a definiálás az első lépés: „Kötelességünk (...) csak akként a cselekvésként definiálható, amely nagyobb jó létezését okozza az univerzumban, mint bármelyik lehetséges alternatíva.”²⁰ Ez viszont maga után vonja a kalkuláció követelményét: meg kell tudnunk határozni az összes lehetséges cselekedetünk összes lehetséges jövőbeli hatását. Ilyen teljes számítás azonban nem lehetséges, ezért soha nem tudhatjuk biztosan, hogy cselekedetünk a lehetséges legnagyobb jót eredményezi-e, így meg kell állapítanunk, hogy „Az etika (...) teljesen képtelen megadni nekünk a kötelességek listáját.”²¹ Bizonyára nem kevesen vannak, akik számára ez hervasztóan hangzik. Természetesen kötelességek nélkül emberi társadalom nem képzelhető el, így nem marad más lehetőségünk, mint a valószínűségekre hagyatkozni, mégpedig a közeli jövőt illetően. Ennek értelmében kötelesség az, aminek végrehajtása valószínűleg nagyobb jót eredményez a belátható jövőben, mint bármely más lehetséges alternatíva. Pontosabban van még más lehetőségünk is, a szabály utilitarizmus. John Stuart Mill alapján a konvenciók és az intézmények segítségére is számíthatunk, illetve megfontolhatjuk a deontológia valamilyen változatát is, mely utóbbinál a következmények már nem esnek számításba.

Vizsgáljuk meg most az intézmények szerepét a jövő generációk érdekének képviselésében! Tételizzük fel, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy milyen javakkal rendelkezünk, s azok milyen értéket képviselnek utódaink számára! Erre a kikötésre azért van szükség, mert előfordulhat, hogy nem tudjuk, hogy mi van a birtokunkban, így azt sem, hogy az mennyit fog érni. Például amikor még nem ismertük a kőolaj felhasználásának módjait, nyilván eszünkbe sem jutott prognosztizálni a készletek elengedőségét, ahogy a várható világgpiaci árat sem. Nos, az elterjedt nézet szerint az ember elég önző lény, az adott generáció is magának szeretne minél többet, így a jövő jelenértéke és a következő generációk érdeke sérül. A politikában az intézményi megoldás erre a problémára abba az irányba indul el, hogy jelenlegi érdekévé teszi a jelen egy része számára a jövő érdekeinek képviselését. Nem feltétlenül „jövöminisztérium” felállítására kell gondolnunk, hanem inkább minden minisztérium jövőorientáltságának növelésére.²² Azt is érdemes figyelembe venni, hogy bár a fizikai időt fel szoktuk osztani diszkrét szakaszokra, attól még az folyamatos, nincsenek benne merev határok. Ennek értelmében az egyes generációk érdekei nem válnak el egymástól mereven. Jövője nemcsak az új generációnak van, hanem az idősebbeknek is, és ez a jövő a mai civilizációs szinten a várható élettartam növekedésével egyre hangsúlyosabbá válik.

Az ember ezért a jövőnek élő lény is, ami ellenpontozza a horatiusi *Carpe diem* hedonista értelmezését. Mindazonáltal az ember biológiai léte korlátozott, száz év múlva közülünk már nagyon kevesen lesznek életben. De az önfenntartási ösztön mellett adott a fajfenntartási és utódgondozási ösztön is. A kultúra ezeket az ösztönöket kezeli, irányítja, adott esetben vissza is foghatja – ez utóbbi történik a nyugati civilizáció jelenlegi szakaszában a gyermekvállalási kedv elapadásakor –, de az ösztön és a kultúra viszonylagos harmóniában együtt is működhet a jövőről való gondoskodás érdekében, mert ha nem így lenne, akkor már az utolsó ember sem élne.

A generációs viszonyokat az ellentét mellett – adott esetben attól erősebben – az egység is jellemzi. Ez nyilvánul meg a családi életben. A család, biológiai funkcióján túl, komplex kulturális és civilizációs szerepet is betölt, ami kiterjed úgy a morál, mint a gazdaság és a politika területeire. Mindez a szeretet és a tisztelet érzésében gyökerezik. Az ősök tisztelete és az utódok iránti szeretet elhelyez minket abban a láncolatban, amely összeköti a múltat a jövővel. Ez arra is megtanítja az embereket, hogy kordában tartsák igényeiket a jövő és a jövő generációi érdekében. Felelősséget éreznek, kötelességüknek tartják a gondoskodást. Az önzés és az önzetlenség primer logikai opozíciója átalakul ebben a viszonyban. Aki gondoskodik szeretettiről, és jó érzéssel tölti el azok hálája, különösen az a hálás emlékezet, amelyet a gyermekek fognak érezni iránta, mikor ő már rég nem lesz az élők sorában, az önző vagy önzetlen? Feltehetően mindkettő, dialektikus viszonyban mozognak fogalmaink ebben a folyamatban. Anélkül mondhatjuk ezt, hogy „dialektikusan” bővíszkednénk a szavakkal, ellentétben a marxista ideologikus magyarázatokkal. A családra épülnek az egyre nagyobb érzelmi közösségek körei a kis baráti csoportoktól, kluboktól, egyesületektől kezdve a társadalmi szövetségekig és a nemzetig, sőt az emberiségig. Persze nem konfliktusoktól mentesen, ahogy a családról is csak a tettetett naivitás fest idealizált képet. De ha lehetséges az emberiség iránt érzett felelősség, akkor az valószínűleg így alakulhat ki.

Roger Scruton *Zöld filozófia* című könyvében az *oikophilia* fogalma írja le azt a szeretetet, amely az otthonra, a benne élő emberekre, valamint az otthont övező környezetre irányul. Úgy látja, hogy a fogalom Burke után számos helyen megjelenik a nyugati gondolkodásban, például a fenomenológia *életvilágában* vagy Heideggernek a *gondról* szóló eszmefuttatásaiban. Meggyőződése szerint az oikophilia a kulcsa a jövő iránti kötelességérzetnek, de mindenekelőtt ez hozza létre azt a Mi-tudatot, amely nélkül a társadalmi szerződés nem lehetséges. Nem lehetséges a politikai gondolkodás arról, hogy milyen kormányzat milyen eszközökkel milyen célokat kövessen.

(*Zöldpolitika*) A zöldpolitizálás jelentőssé válása azzal a folyamattal függ össze, hogy a XX. század második felében kialakult részleges nyugati kompromisszum – amely arra a munkamegosztásra épült, hogy a gazdaság és a politika lényegében jobboldali, míg a kultúra baloldali terület – megszűnt. A kompromisszum természetesen nem írta elő azt, hogy nem lehetnek hagyományosan baloldali pártok, ahogy azt sem, hogy néhány művész nem tarthatta magát jobboldalinak, bár ők a kisebbséget alkották. A nominálisan „szocialista”-nak, „szociáldemokrata”-nak vagy „munkás”-nak nevezett pártok programja viszont már az 1970-es évektől kimondottan piaci alapú, jórészt neoliberais nézeteknek megfelelően fogalmazódott meg. A hidegháború nyugati győzelmet hozó lezárultával a kompromisszum a kelet-közép-európai volt szocialista országokban is körvonalazódott, bár itt a konzervatív politikai erők gyengébbek voltak, de elég arra utalni, hogy Magyarországon a szocialista-liberális kormányok gazdaságpolitikája erősen piaci jelleget mutatott, s legalább egy pénzügyminiszterük szélsőséges piaci fundamentalistának bizonyult.

A magyarországi kultúra területén mutatkozó baloldali túlsúly pedig a kilencvenes években vitán felül állt. A nyugati kompromisszum megkötésére a baloldalt az készítette, hogy a második világháború után a fogyasztói társadalom és a jóléti állam a forradalmi vágyak alól kihúzta a szőnyegét. A relatív bőség korszaka köszöntött be, párosulva az elosztás elfogadhatóságával. A hatvanas évek ellenkultúrája megpróbálta felrúgni a szerződést, de ez nem járt sikerrel, mert a rendszer sikeresen integrálta a lázadók döntő hányadát. Kínálkozott azonban egy téma, amely továbbvihette a hagyományos forradalmiságot és a nagygeneráció fiatalkori lázadását is, ez volt a zöldgondolat.

A zöldmozgalmak radikalizmusának mainstream politikává tételéhez hozzájárult annak megértése a baloldal részéről, hogy a kultúra a modern és posztmodern média hatására egyben gazdasági hatalom is. Ezt a megértési folyamatot jól szemlélteti az akkori filozófia egy jelentős irányzatának, a frankfurti iskola elméleteinek populáris interpretációja. A frankfurtiak kritikai elmélete szerint a modern ipari civilizáció totális: „A fejlett ipari társadalom (...) egy történelmi projektum. (...) Ahogy e projektum kibontakozik, a beszéd és cselekvés, a szellemi és anyagi kultúra egészét magához idomítja.”²³ Az idomításban kitüntetett szerepet kap a *kultúr ipar*: „A társadalmi elvakítás összefüggő rendszere az oka mindennek.”²⁴ A manipulatív univerzum, a kései vagy új kapitalizmus úgy épül fel, hogy a természetes és a mesterséges szükségletek közötti határt eltörli a szükségletek átfogó tervezésével a fogyasztói társadalomban. Az univerzumnak történetileg két megvalósulása bontakozott ki politikailag: a totális diktatúra és a totális demokrácia, a kettő között csak az alkalmazott módszerekben van különbség, a demokrácia, különösen a jóléti állam, sokkal humánusabb. De ott is minden, a szocializáció, a nevelés és az oktatás, nemkülönben a művészet – és nemcsak a tömegkultúra, hanem az elitművészet is – a rendszer stabilitását erősíti. A rendszert nem lehet transzcendálni, minden lázadást magába illeszt sajátos toleranciájával. Nincs menekvés: „nem a valóságnak a pokolként való ábrázolása az, ami gyanús, hanem a rutinos felszólítás, hogy törjünk ki belőle. Ma nem fordulhatunk sem az úgynevezett tömegekhez, sem a tehetetlen egyes emberekhez, hanem inkább csak egy elképzelt tanúhoz, akinek ezt az üzenetet hátrahagyjuk, hogy mégse vesszen el egészen velünk együtt.”²⁵ A 68-asok lázadása gyanús volt a frankfurtiak számára, a lázadók azonban megtanulták a leckét, ami nem volt könnyű, mert egy rendkívül ezoterikus filozófiából kellett politikát csinálni. De volt már ilyen a történelemben. A program úgy körvonalazódott, hogy ha nem lehet kitérni a rendszerből, akkor nyilván benne kell maradni (meg kell békélni a tűrhetővel), azonban egy részét el kell foglalni, onnan kiindulva meg kell kísérteni az átalakítást. Ez a rész a kultúra volt, erről a filozófusok is kijelentették, hogy „a kultúr ipart komolyabban vesszük, mint ahogy az maga szeretné.”²⁶ A kultúr ipar legalább annyira gazdaság, mint kultúra, ezen a bázison eredményesen lehet politizálni, a rendszer „kizöldíthető”. Sőt még a régi radikális baloldali utópia is megvalósítható a közösségi társadalomról, csak most ahhoz nem a jelenlegi osztályok (amelyek sajnos nincsenek), összecsapása vezet el, hanem a jelen és a jövő osztályharc.

A jobb- és a baloldal közötti kompromisszum elavulását idővel a konzervatívok sem nézték lábhoz tett fegyverrel. Többen közülük úgy döntöttek, hogy Spengler javaslata szerint járnak el, akár ismerték azt, akár nem. A német konzervatív forradalmár ekképpen érvelt: „Az a befolyás, amelyet a politikai *módszerekre* még egy rendkívül erős pozícióban lévő államférfi is gyakorolhat, igen csekély (...) Az a feladata, hogy az adott történeti formákkal és azok keretei között dolgozzon (...) A politikai »formában léthez« mindazonáltal hozzátartozik a *legmodernebb eszközök* feltétlen uralása (...) Az arisztokráciára komolyan leselkedik a veszély, hogy az eszközök megítélésében konzervatív marad.

A jelen eszközei még hosszú évekre a parlamentarizmus eszközei: a választás és a sajtó. Gondoljunk róluk, amit akarunk, becsüljük őket, vagy vessük meg, de *uralkodmunk* kell felettük. Bach és Mozart is *uralta* kora zenei eszközeit²⁷. Figyelemre méltó, hogy ebben a szövegrészben – más helyektől eltérően – a technikai determinizmus ellen, a technika neutralitása mellett érvel a szerző. Az ember uralja a technikát, s nem fordítva: az ember arra használja a technikát, amire akarja.

A kompromisszumos osztozkodás (gazdaság és politika ide, kultúra oda) megszűnte után ebben az összefüggésben a jobb vs. bal opposíció totálissá vált. A baloldal csodafegyvere pedig a zöldpolitika lett. A jobboldal viszont rájött, hogy ezt a fegyvert ő is tudja használni, talán még eredményesebben, mint ellenfele. Erre utal már az is, hogy a fenntarthatóság eszméjét a nemzedékek közötti szövetségben a konzervatívok már régen vallják, ahogy azt láthattuk az előző részben. A másik biztató jel a modern fogyasztói kapitalizmus kritikája. A jobboldal konzervatív része plauzibilisen érvelhet úgy, hogy a kapitalizmust ő már akkor kritizálta, amikor az még létre sem jött; szemben a baloldallal, amely létrejöttét épp a kapitalizmusnak köszönheti. A fogyasztói társadalommal hasonló a helyzet. A fogyasztásban manifesztálódó önmegvalósítás ideológiáját, a javak és a pénz bálványozását a konzervatívok a korai civilizációktól kezdődően elítélték. Azt is hangsúlyozzák a konzervatívok, hogy az olyan produktumokat, mint a vadkapitalizmus, a pénzimádat társadalma és a jövőt felélő, sőt mindent elpusztító fogyasztás, ők, szemben a baloldallal, nem tekintik a történelem unilineáris törvényének, mivel hisznek az individuális és kollektív szabadságban. A szabadság kérdése azonban a jobboldalon megosztottságot okozhat, szembeállíthatja egymással a konzervatívokat és a jobboldali liberálisokat. Utóbbiak ugyanis a szabadpiac hívei, azt a hagyomány szerves részének tartják, annak korlátozását, még ha a fogyasztás kultuszához vezet is, nem ítélik helyesnek. A fogyasztói társadalom és a jóléti állam szorosan összetartozó, valószínűleg egymást feltételező jelenségek. A fogyasztás akkor lehet általános, ha az is fogyaszthat, aki valamilyen oknál fogva a piacról származó jövedelem híján van. Számára az állam biztosítja a fogyasztás lehetőségét. A baloldal és a konzervatívok ezen a ponton elmentmondásba keverednek, oda jutnak, hogy a fogyasztói társadalmat elítélik, a jóléti államot viszont támogatják. Igen, a konzervatívok is, mivel épp azzal az érveléssel igyekeztek hatálytalanítani a társadalmi érzéketlenség baloldali vádját, hogy a jóléti államot ők találták ki. A jobboldalon ezzel kapcsolatban is megosztottság van, a jobboldali liberálisok közül többen a jóléti állam kérlelhetetlen bírálói.²⁸ Egyrészt védik a szabadpiacot az államtól, másrészt azt vallják, hogy a gondoskodó állam nemcsak az egyén szabadságát korlátozza, hanem a társadalom szövetét is megbontja, mert leszoktatja az egyént a felelősségvállalásról. A megoldás a jobboldalon belül valamilyen új kompromisszum kialakítása lehet. A fogyasztói társadalom és a jóléti állam viszonyát illető általános elvi probléma megoldása a fogyasztás újradefiniálásának sikerén áll vagy bukik.

Fogyasztói farkaséhségben szenvedünk. A fejlettebb világ a szükségletek folyamatosan újratermelődő rendszerében vergődik, aminek hatására elpazarolja a jövő lehetőségeit, ráadásul rosszul is érzi magát. Nincs nyugalom, az áruk értékét újszerűségük adja, amit többnyire a virtuális kirakatban hagynak, amikor megveszik azokat, már rendre alig érnek valamit. Az emberek a fogyasztás szintjével és tárgyával meg akarják magukat különböztetni a többiektől, de úgy, hogy egyben hasonlítani akarnak a mintához. A gazdagok és szépek közé akarnak tartozni, ha Ferrarira sehogy sem telik, akkor az autómárka nevét viselő parfümmel. A fejlődő világ célja pedig az, hogy ő is otthonra leljen ebben a bolondokházában. De mint nagyon jól tudjuk, nem volt ez mindig így.

A fogyasztói társadalom rendkívüli civilizációs teljesítmény. Minden abszurditása mellett olyan bőséget hozott létre, s azt oly sokak számára tette elérhetővé, ami párját ritkítja a történelemben. A civilizáció spengleri értelemben a szétterített kultúrát jelenti, a szétterítés ilyen magas szinten talán még egy kultúrának sem sikerült. A Nyugat kultúrájának megmaradt elemei már tényleg nem a szegénység mocsarában tenyésznek. Legalábbis ha a Nyugatot nézzük, s nem az azon kívüli éhségövezeteket. A civilizációs teljesítmény két elem egysége: a termelés racionalizációjáé és a fogyasztás racionalizációjáé. Az első közismert jellemzői a tudományos technika és a szintén tudományos szervezés. A fogyasztás racionalizációjának következménye szintén közismert, de nem úgy az idevezető út.

A fogyasztás gazdasági jelentőségével már Adam Smith is teljesen tisztában volt, bár ebbéli álláspontját ritkábban szokták idézni: „Fogyasztás az egyetlen és végső célja minden termelésnek és a termelő érdekét csak olyan mértékben kellene figyelembe venni, amilyen mértékben ez a fogyasztó érdekének előmozdításához szükséges. Oly tökéletesen magától értetődő ez az elv, hogy képtelenség lenne tovább is bizonyítani. A merkantilrendszerben azonban a fogyasztó érdekét csaknem állandóan fölláldozzák a termelő érdekének, s ez a rendszer a termelést és nem a fogyasztást tekinti minden ipar és kereskedelem végcéljának.”²⁹ A Smith nyomán kibontakozó modern gazdaságtudomány viszont kevesebbet foglalkozott a fogyasztással, mint a termeléssel. Nem mintha a merkantilrendszer és az állami beavatkozás híve lett volna, éppen ellenkezőleg, hanem azért, mert a fogyasztást nem tartotta a növekedésre ható problémának. Megakadályozta ebben a szűkösségi posztulátum és a pénz barterfunkciójának tétele. A XIX. századi klaszszikusok feltételezték, hogy a szűkösség sajnálatos feltételei közepette az emberek csak azért akarnak pénzt keresni vagy nyerni avagy bárhogyan szerezni, hogy aztán amilyen gyorsan csak lehet, megszabaduljanak tőle. Alapvetően két csatornán keresztül: vagy fogyasztási javakat vásárolnak, vagy beruházásokat kezdeményeznek. Úgy is mondhatjuk, hogy a pénznek ebben a megközelítésben nincs önmagában vett hasznossága. Az embereknek csak azért kell a pénz, hogy elköltsék. Ezzel a kizárólagossággal szállt szembe John Maynard Keynes a nagy gazdasági világválság idején. Szerinte az ember, mikor kiüzetett a Paradicsomból, nemcsak a szűkösség, hanem a bizonytalanság világában is találta magát. Ennek következtében pénzének nem csupán csereértéket, hanem még inkább biztonsági funkciót is tulajdonít. A biztonságra törekvés viszont megakadályozza a fogyasztásban, mert inkább megtakarít. Ez nemzetgazdasági szinten azzal jár – különösen válság idején, mikor a bizonytalanság hatványozódik –, hogy a Say-dogma nem működik, a kínálat nem képes megteremteni saját keresletét. Keynes meggyőződése az volt, hogy minden gazdaság szükségszerűen kereslethiányos, különösen az a fejlett kapitalizmus, amelyben így elkerülhetlenné válik a kényszerű munkanélküliség. A kereslethiányon a bizonytalanság csökkentésével lehet segíteni. Ezáltal növekedhet a fogyasztás és a beruházás, a gazdaság két motorja. A bizonytalanság csökkentésében a különböző konvencióknak, társadalmi szervezeteknek, intézményeknek nagy szerepük van, de igazán hatékony és gyors segítség az államtól, mégpedig az állami beruházásoktól várható. Keynes az emberek fogyasztási lehetőségeinek és hajlandóságának növelését kívánatosnak tartotta, de rövid- és középtávon – a jövőtől való félelem mély antropológiai-morális beágyazottsága miatt – azt nem tartotta kivitelezhetőnek. Ebben tévedett. Az *Általános elmélet* megírásakor a fogyasztás szubjektív feltételeinek alakításában nem számolt az akkor már tudományos szintre lépő

PR-, marketing- és reklámstratégiák lehetőségeivel.³⁰ A második világháború után ezek szövetkeztek a keynesianizmussal és a politika egyéb területeiről jövő szándékokkal, létrejött a fogyasztói társadalom és a jóléti állam dualizmusa.

A fogyasztói társadalom ideológiája tehát semmiképpen sem felel meg *teljesen* az ember alapbeállítódásának, de a kötelesség definiálásában meglehetősen baráti viszonyt ápol a mindnyájunkban meglévő önzéssel: fogyassz minél többet, annál inkább gondoskodsz a saját és a következő generációk jólétéről. A jóléti állam igen magas szinten teljesíti az állammal szembeni alapkövetelményt, a polgárok biztonsága biztosítását. Ha a kettő iránti elkötelezettséget csökkenteni akarjuk, alarmírozunk kell, fel kell hívunk az emberek figyelmét arra, hogy túlzott biztonságban érzik magukat, jobb lenne, ha félnének a saját és utódaik jövőjétől, ami sokkal bizonytalanabb, mintsem hinni szeretnék. Rá kel ébreszteni őket arra, hogy amit tesznek, az felelőtlen vakmerőség. A vakmerőség pedig a klasszikus erénytanban erkölcsi véték, az követi el, „aki a biztonság érzését viszi túlzásba”³¹. Ugyanakkor következményében igazságtalanság, kétszere-sen is: egyfelől nem adja meg az utódoknak, ami nekik jár, de másfelől a jelen fogyasztója jövőbeli önmagával szemben is igazságtalanságot követ el, amennyiben csökkenti az akkori lehetőségeit. Bátran kell viselkednünk, meg kell találnunk a középértéket a gyávaság és a vakmerőség között, ezt úgy érhetjük el, hogy attól a végtől taszítjuk el magunkat, amelyikre hajlamosabbak vagyunk. Esetünkben ez a vakmerőség. Helyes tehát az alarmírozás. Azonban vigyázzunk, nehogy átéssünk a félelem társadalmába, mert akkor minden politika értelmetlenné válhat.

Arisztotelész erénykatalógusában az akkori közmegegyezést foglalta írásba, így elég volt a mértékre koncentrálnia. Nekünk nehezebb a dolgunk, nem egyszerűen mennyiségi, hanem minőségi problémával állunk szemben: újra kell definiálnunk a jólét fogalmát tartalmilag. Szerencsére segítségünkre van ebben a hagyomány, amely a modernitásban sem halt ki. Adam Smith és Keynes azt állították ugyan, hogy a gazdaság értelme a fogyasztás, de azt nem, hogy az emberi életé is. Hát akkor mi az? Erény, szeretet, szerelem, barátság, vallás, művészet, tiszta tudomány – ezek az inherens értékek, a gazdaság csak eszköz (lehet) elérésükhöz. Ezek a részei a *jóllémek*, szemben az egyszerű materiális jóléttel. A fogyasztás a fogyasztói társadalomban az egyén számára önmegvalósítást ígér, de helyette szenvedélybetegséget alakít ki. A fogyasztás ezen ígérteréről nem kell lemondanunk, ha helyén kezeljük azt. A tudatos, fenntartható, a jólléthez hozzájáruló fogyasztás igenis az identitás része lehet.

A jólét újrafogalmazása, a jóllét fogalmának tartalmi megadása minden zöldpolitikában központi követelmény, különbség van azonban abban, hogy milyen morális alapról teszik ezt. A radikálisok a baloldali-újbaloldali hagyománynak megfelelően forradalmi hevülettel látnak munkához. Az emberiség eddigi történelmét zsákutcának látatják, ismét a „múltat véggépp eltörölni” jelszót hangoztatják. Az ember eddig mindig téves morális alapról fordult a természethez, ellenségnek tekintette azt, ragadozóként le akarta győzni, a technikával meg akarta hódítani, uralkodni akart fölötte. Ez mind arra megy vissza, hogy magát kitüntetett létrangra emelte. Le kell őt taszítani erről a képzeltrónusról, tudatosítani kell benne, hogy nem ő az érték, hanem a természet mint egész. A morált 180 fokkal kell elfordítani, az emberrel el kell fogadtatni, hogy a morál alanya nem ő, hanem a természet. A radikálisok ebben a vonatkozásban is egy filozófiai eszmét popularizálnak. Adorno az 1960-as évek végéhez közeledve úgy látta, hogy a művészet kapcsán vissza kell térnünk a természeti szép paradigmájához, de meg kell azt tisztánunk az uralom minden megnyilvánulásától. Egy új természetfogalmat kell kialakítanunk, mert „ahogyan az a természeti szépben finoman megrezdül, még egyáltalán

nem létezik”³². Ennek a nem létező természetfogalomnak a jegyében lép fel a radikális zöldpolitika, hasonlóan a XIX. századi marxizmushoz, amely a „kommunizmus” jegyében szállt síkra, arról pedig csak annyit tudott, hogy a fennálló viszonyok teljes tagadása. Más azonban egy fogalom szerepe az esztétikai spekulációban, s más a politikában. Amikor az élet-halál kérdése közvetlenül felmerül, mélyen el kell gondolkozni a következményeken. A morál átfordítása egy olyan fogalom körül, amelyről azt sem tudjuk, hogy mi, *salto mortale*. A nyugati hagyomány nem írható le kizárólagosan a természetfölötti uralom alapján, ezt már láttuk a tanulmány fenntarthatósággal foglalkozó részében. Az ember morális kitüntetettsége nem tagadható meg súlyos ellentmondások nélkül. Az rendben van, hogy a természetet önmagában értéként, célként és nem eszközként gondoljuk, de a természetet morális alanynak nyilvánítani fölöttébb problematikus. Mivel a morális alanyhoz azon túl, hogy értékes, értelem szerint mint cselekvőhöz hozzátartozik a számonkérhetőség kritériuma. Ezt pedig a természettel kapcsolatban igen nehéz kivitelezni, pontosabban csak úgy lehet, ha kiemeljük belőle az embert mint eszes, felelősséggel bíró lényt. Bizony, a radikális zöldek is az emberhez fordulnak politikájukkal, nem a természethez.

A radikális és a konzervatív zöldpolitika közötti különbséget – a maga szintjén kétségkívül helyesen – szokás úgy megadni, hogy a konzervatívok a gazdasági és technikai racionalitás jegyében annyit akarnak tenni, amit az adott szint lehetővé tesz. Tartózkodnak a sokkterápiától, nem tüntetéseken provokálnak, nem stigmatizálják az ellenvéleményt, hanem pragmatikusan gondolkodnak, körütekintően cselekednek.³³ A zöldpolitikában azonban fontos kérdés az is, hogy hol szülessenek a döntések. Ez korunkban tulajdonképpen minden politika egyik meghatározó eleme. A döntés kitüntetett helyeként szóba jön az egyén, a kisközösség, a lokális intézmény, a nemzet, az állam, valamint az azok fölötti szervezetek és intézmények sora, végül a világállam. Elsőre azt mondaná az ember, hogy nyilván minden szintnek megvan a maga kompetenciája – kivéve a világállamot, mert az csak egy ideál –, és ezek valamilyen összehangolása a kívánatos. Igen, de milyen mértékben és súlypontokkal? Különösen a nemzet és a nemzetállam kerül itt a viták ütközőpontjába, szoros kapcsolatban a szuverenitás kérdésével. Ezekről a problémákról szólhat egy következő tanulmány, amely azt is közelebbről megvizsgálhatja, hogy a fenntarthatóságban és a zöldcélokban való feltételezett egyetértés felülírhatja-e a különböző politikai ideológiák közötti ellentéteket, vagy netán elmélyítheti azokat. Mert ha a célokban nem is lenne vita, az eszközökben még lehet, ahogy abban is, hogy ki alkalmas arra, hogy megvalósítsa a célokat.

(A tanulmány a Budapesti Metropolitan Egyetem Fenntarthatósági és Versenyképességi Kutatóintézete 2022. évi kutatási programjának keretei között készült.)

IRODALOM

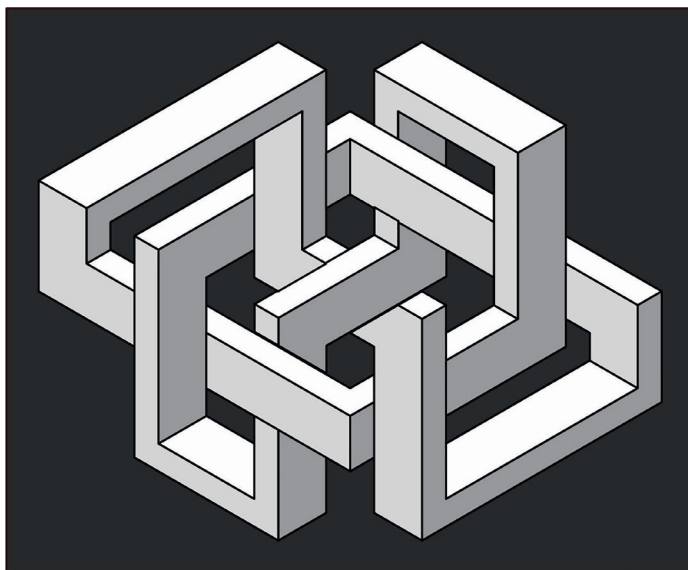
- Adorno, Theodor W.: *Ästhetische Theorie*. Frankfurt am Main, 2003, Suhrkamp Verlag.
 Farkas Attila: *A politikai manipuláció. Egy elmélet kifejtése és történetének jellemzői*. Bp., 2014, Prema Consulting.
 Farkas Attila: Diszharmonia, apokalipszis és hatalom. *Kultúratudományi Szemle*, 2021. 3. 69–71. o.
 Farkas Attila: *Harmadik utak*. Habilitációs dolgozat, Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola, kézirat, 2021.

- Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Ford. Kontler László, Bp., 1990, Atlantisz.
- Burroughs, William S.: *Blade Runner (a movie)*. Berkeley, 1979, Blue Wind Press.
- Daly, Herman: Free Trade – The Perils of Deregulation. *Scientific American*, 1993. 5. 50–57. o.
- Ehrlich, Paul: *The Population Bomb*. New York, 1968, Buccaneer Books.
- Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája*. Ford. Bayer József – Geréby György – Glavina Zsuzsa – Vörös T. Károly. Bp., 1990, Gondolat – Atlantisz.
- Jasay, Anthony de: *Az állam*. Ford. Orosz István. Bp., 2002, Osiris.
- Keynes, John Maynard: *A Tract on Monetary Reform*. London, 1923, Macmillan, 80. o. <https://www.gutenberg.org/files/65278/65278-h/65278-h.htm> (utolsó letöltés: 2022.08.12.)
- Keynes, John, Maynard: *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London, 1936, Macmillan. <http://www.hetwebsite.net/het/texts/keynes/gt/gtcont.htm> (utolsó letöltés: 2021.07.17.)
- Lányi András: *Bevezetés az öko-filozófiába kezdő haladókknak*. Bp., 2020, L'Harmattan – Könyvpont.
- Magyar Nemzeti Bank: *Fenntartható egyensúly és felzárkózás*. 2022. <https://www.mnb.hu/letoltes/fenntarthato-egyensuly-es-felzarkozas-144-javaslat-20220519.pdf> (utolsó letöltés: 2022.08.31.)
- Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*. Ford. Józsa Péter. Bp., 1990, Kossuth.
- Meadows, Donella – Meadows, Dennis – Randers, Jorgen – Behrens, William: *The Limits to Growth: A Report to the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York, 1972, Universe Books.
- Mike Károly: *Szelid kapitalizmus. A szabad együttműködés rendje*. Bp., 2020, Gondolat.
- Moore, Georg Edward: *Principia Ethica*. Cambridge, 1903, Cambridge University Press. <https://www.gutenberg.org/files/53430/53430-h/53430-h.htm> (utolsó letöltés: 2022.08.17.)
- Németh László: Fatalizmus vagy veszélytudat? Uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben I*. Bp., 1992, Püski, 260–265. o.
- Németh László: Három kortárs. Oswald Spengler: Jahre der Entscheidung. In uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben I*. Bp., 1992, Püski, 296–304. o.
- Nourse, Alan: *The Bladerunner*. Philadelphia, 1974, David McKay Publications.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (Utolsó letöltés: 2022.07.21.)
- San Francesco D'Assisi *Naphimnusza*. Ford. Szedő Dénes. https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1971_03_facsimile.pdf#page=21 (utolsó letöltés: 2022.08.02.)
- Scruton, Roger: *Zöld filozófia*. Ford. Szilágyi-Gál Mihály – Zsélyi Ferenc. Bp., 2018, Akadémiai Kiadó.
- Scruton, Roger: *Futóbolondok, családok, agitátorok. Az újbaloldal gondolkodói*. Ford. Betlen János. Bp., 2019, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Smith, Adam: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól I–II*. Ford. Éber Ernő. Bp., 2011, Napvilág.
- Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya I–II*. Ford. Juhász Anikó – Csejtei Dezső – Simon Ferenc. Bp., 1994, Európa.
- Spengler, Oswald: Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához. In Spengler, Oswald: *Válságok árnyékában*. Ford. Csejtei Dezső – Juhász Anikó. Bp., 2013, Noran Libro, 107–153. o.
- Szent István Társulati Biblia. Teremtés könyve*. <https://szentiras.hu/SZIT/Ter1,26-31> (utolsó letöltés: 2022.08.02.)

JEGYZETEK

1	Meadows, Donella – Meadows, Dennis – Randers, Jorgen – Behrens, William: <i>The Limits to Growth: A Report to the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind</i> . New York, 1972, Universe Books.	4	Spengler 1994: i. m. 722. o.
2	Spengler, Oswald: Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához. In Spengler, Oswald: <i>Válságok árnyékában</i> . Ford. Csejtei Dezső – Juhász Anikó. Bp., 2013, Noran Libro, 135. o.	5	5 <i>Szent István Társulati Biblia. Teremtés könyve</i> . 1.28. https://szentiras.hu/SZIT/Ter1,26-31 (utolsó letöltés: 2022.08.02.)
3	Spengler, Oswald: <i>A Nyugat alkonya</i> . Ford. Juhász Anikó – Csejtei Dezső – Simon Ferenc. Bp., 1994, Európa, II, 721 o.	6	6 Uo. 1.29.
7	Az utóbbi három bekezdésben felhasználtam korábbi írásom gondolatmenetét: Farkas Attila: <i>Diszharmonia, apokalipszis és hatalom. Kultúratudományi Szemle</i> , 2021. 3. 69–71. o.	8	8 A témáról részletesebben írok a megjelenés előtt álló: Farkas Attila: <i>Harmadik utak</i> . Habilitációs

- dolgozat, Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola, kézirat, 2021, 101–107. oldalán.
- 9 Németh László: Fatalizmus vagy veszélytudat? In uó.: *A minőség forradalma. Kisebbségben I.* Bp. 1992, Püski, 262. o.
 - 10 Uo.
 - 11 Uo. 264. o.
 - 12 Spengler, Oswald: Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához. Uó.: *Válságok árnyékában.* Ford. Csejtei Dezső – Juhász Anikó, Bp., 2013, Noran Libro, 117. o.
 - 13 Spengler 2013: i. m. 135. o.
 - 14 Németh 1992: i. m. 264. o.
 - 15 Így érvel például Mike Károly: *Szelíd kapitalizmus. A szabad együttműködés rendje.* Bp., 2020, Gondolat.
 - 16 Teszi fel a kérdést a vonatkozó irodalom áttekintése során Lányi András: *Bevezetés az öko-filozófiába kezdő halódóknak.* Bp., 2020, L'Harmattan – Könyvpont, 39. o.
 - 17 Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról.* Ford. Kontler László. Bp., 1990, Atlantisz, 189. o.
 - 18 Uo. 190. o.
 - 19 Keynes, John Maynard: *A Tract on Monetary Reform.* London, 1923, Macmillan, 80. o. <https://www.gutenberg.org/files/65278/65278-h/65278-h.htm> (utolsó letöltés: 2022.08.12.)
 - 20 Moore, Georg Edward: *Principia Ethica.* Cambridge, 1903, Cambridge University Press. <https://www.gutenberg.org/files/53430/53430-h/53430-h.htm> V. 89. bekezdés. (utolsó letöltés: 2022.08.17.)
 - 21 Uo. V. 91. bekezdés.
 - 22 Ez a cél jelenik meg a Magyar Nemzeti Bank által készített *Fenntartható egyensúly és felzárkózás* című programban: <https://www.mnb.hu/letoltes/fenntarthato-egyensuly-es-felzarkozas-144-javaslat-20220519.pdf> (utolsó letöltés: 2022.08.31.)
 - 23 Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember.* Ford. Józsa Péter. Bp., 1990, Kossuth, 19. o.
 - 24 Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája.* Ford. Bayer József – Geréby György – Glavina Zsuzsa – Vörös T. Károly. Bp., 1990, Gondolat – Atlantisz, 61. o.
 - 25 Uo. 297. o.
 - 26 Uo. 17. o.
 - 27 Spengler 1994: i. m. II. 641. o.
 - 28 Kiemelkedik közülük Jászay Antal és főműve: Jászay, Anthony de: *Az állam.* Ford. Orosz István. Bp., 2002, Osiris.
 - 29 Smith, Adam: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól I–II.* Ford. Éber Ernő. Bp., 2011, Napvilág, II. 197. o. – kiemelés tőlem: F. A.
 - 30 Ezekről bővebben: Farkas Attila: *A politikai manipuláció. Egy elmélet kifejtése és történetének jellemzői.* Bp., 2014, Prema Consulting, 72–74. o.
 - 31 Arisztotelész: *Nikomachoszi etika.* Ford. Szabó Miklós, Bp., 1987, Európa Kiadó, 1107b.
 - 32 Adorno, Theodor W.: *Ästhetische Theorie.* Frankfurt am Main, 2003, Suhrkamp Verlag, 115. o.
 - 33 Így érvel például Toldi Ottó, a Mathias Corvinus Collegium Klímapolitikai Intézetének kutatásvezetője egy rádióinterjúban: <https://infostart.hu/arena/2022/06/22/toldi-otto-a-mathias-corvinus-collegium-klimapolitikai-intezetenek-kutatasvezetoje> 09:22-től (utolsó letöltés: 2022.08.26.)

Egy fiatal térképész szemén keresztül Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 2. rész

Aug. 23. A péntek reggeli értekezlet után az előző napi konferencia szempontjai értelmében számításokat végeztem, és a türelmes térképre különböző határvonalakat huzigáltam. – A követéséről hazamenet vettem egy pár „Nylon” női harisnyát, ami arról nevezetes, hogy üvegből van, állítólag nem fut le a szeme és tartóssága minden eddigit felülmúl. Emellett pontosan olyan, mint egy normális selyemharisnya. Elmagyaráztattam magamnak a használatát, azaz a mosási módszert, mert az üvegharisnyát minden hordás után vízbe kell áztatni. Grabovszky Hédivel ezután egy közeli fűszereshoz mentem, ahol finom csokoládét lehetett kapni, vettem néhány kilót.

Délután Szabó Gabriella Kertészék hotelszobájába meghívta teára Zenovie Păclișanut, a román békedelegáció erdélyi szakértőjét, hogy velünk eszmecsere-t folytasson. Demeter, Gáldi, Takácsy és én felkészülten vártuk az érdekesnek ígérkező uzsonnázást. Szabó Gabira való tekintettel – aki a háziasszony szerepét vállalta – a diskurzus jobbára magyarul folyt, de a viták hevében odamondtunk egymásnak románul is. Mindjárt bemutatkozásunk után Păclianu azzal kezdte, hogy ő a bécsi döntés után száz és nemtudjahány magyarelleses cikket írt. Rendben van – mondtuk –, így legalább nem kell hazug barátsági szölamokat egymáshoz intéznünk, mi is nyíltabb kártyákkal jöhettünk elő. Később be kellett látnunk, hogy Zenovie barátunk csellel élt, mert bizony mellébeszél a dolgoknak, ha kellemetlen kérdést tettünk fel neki, például amikor kifogásoltuk, hogy a kolozsvári népbíróságon aránytalanul sok magyart ítélték el, s a román fasiszták közül alig egy-kettőt, akkor egészen ismeretlen személyekkel hozakodott elő, mint akiket elítéltek volna. Azt sem hittük el neki, hogy négy év óta nem járt Erdélyben, és az erdélyi viszonyokat a jelenben nem ismeri jól. Beszélgetésünk ennek ellenére barátságos hangulatban folyt, megemlítette, hogy a „Magyar Kisebbség” összes példányát őrzi. Szóba került az 1938. évi kisebbségi státútum, amelynek létrehozásában állítólag neki is szerepe volt. Elmondtam, hogy apám le se közölte a „Magyar Kisebbség”-ben, a cenzúra nem engedélyezte, mire Z. P. azt mondta, hogy más lapok sem hozhatták le, amit ő ellenzett. A konkordátumról, Glattfelderről, Gogáról, Pacháról, Grofșoreanról, az Anghelescu-féle iskolai törvényről és még sok mindenről folyt a szó. Végül azzal búcsúzott el tőlünk, hogy kár hánytorgatni nekünk az erdélyi kérést, nyugodjunk meg a jelenlegi helyzetben, spiritualizálódjanak a határok, és béküljünk ki egymással. Egyszóval – mondtam – nyeljük le a békát, hazudjuk azt, hogy ízlik, és még köszönjük is meg szépen. Búcsúzóul megkért, ha írok haza, közvetítem üdvözlését és jókívánatait *domnu* Jakabffynak. Ám megkérdeztem tőle: eléggé spirituálisak-e már a határok ahhoz, hogy Párizsból, a magyar delegáció tagjaként írjak román állampolgár apámnak, és ebben az írásban Păclianu üdvözlését tolmácsoljam? Nem kompromittáló-e ez valamelyikünk számára? Nevetett, de néma maradt...

A nap eseményeihez tartozott, hogy Gerő Ernő közlekedési miniszter megérkezett, és mint a delegáció helyettes vezetője tevékeny és irányító lendülettel vett részt munkánkban.

Az Élysée palota előtt (ahol a köztársaság elnöke székelné, ha volna most ilyen: mert t. i. De Gaulle durcáskodik) van egy park, amelyben diszkrét világítás mellett párocskák ülnek a vasszékeken. E nap estéjén én is erre barangoltam. Az ívlámpa alatt egy csinos

hölgy ült regényt olvasva, mellette egy üres szék. Leültem, jobban szemügyre vettem, mire ő becsukta a könyvet, és roppant udvarias módon kérdezte, van-e cigarettám. Megkínáltam „Magyar”-ral, megnézte, elmosolyodott, s azt mondta: két nappal ezelőtt ugyanítt ült, ugyanígy megkínáltatta magát, és pont ugyanilyen ismeretlen markájú cigarettát kapott. Nem sikerült megállapítanom, ki volt az elődöm, egyébként nagyon kellemesen eldiskuráltunk, és döcögő franciaságomban szolgálatkészen kíségtett. Kérdésekre, hogy nem akar-e velem valami szórakozóhelyre menni, szabadkozott, hogy neki éjfélkor otthon kell lennie. Elkísértem a metróállomásig, megköszönte külön a cigarettát, külön a társalgást és külön a kíséretet, majd eltűnt a tömegben, mint egy hegedűszó a finálé zajában.

Még benéztem a 304-es szobába, a központi irodánkba, végig udvarolgattam a gépirótitkárnőket, megdézsmáltam a reprezentációs cigarettadobozokat, elolvastam a napi jelentéseket, átböngésztem a francia lapokat, s mint aki jól végezte dolgát, felmentem szobámba, pedig nagyon párizsias hangulatban voltam. De hát másnap fontos munkám lesz, na meg a hölgynek éjfélkor otthon kellett lenni...

Aug. 24. A szombat reggeli értekezleten Kertész István megkért, hogy maradjunk készenlétben, mert a határkérdésben esetleg fontos tájékoztatást kell adjak Gyöngyösinek és Gerőnek. Követségi szobámban összeszedtem térképeimet, újabb számításokat végeztem. Délután is vártam a beharangozott eseményre, de elmúlt a nap, és a téma nem került szóba. Délben Dienes Gida megkérdezett, van-e kedvem elmenni a külügyminiszterék társaságában a Casino de Paris nevű orfeumba. Feliratkoztak rajtam kívül jegyelővételekre Demeter Béla és Takácsy Miki is. Vacsora után a Gyöngyösi őrizetével megbízott két francia detektív autóján robotgunk a Montmartre felé, ahol az eléggé zsúfolt nézőterű revüszínházban már folyt az előadás, amikor nehezen utat törtünk a cigarettázó publikum széksorai között. A „*Paris extra dry*” műsort kaptuk: a rendezés, a képek elsőrendűek voltak, a humoros jelenetek is nagyszerűek, ellenben a „nőanyag” silányabb, a ruhák sokkal gyengébbek, mint a Folies-ban. Meztelenség természetesen itt is volt. A szünetben Gyöngyösiéket tájékoztattuk Szakasits Georges legújabb baklövéséről – különösen Gyöngyösiné kacagott nagyokat ezeken és egyéb politikai vicceinken. Előadás után a detektívek hazarepítettek, még leültünk egy kávéházi teraszra, megittunk egy „Dubonnet”-t, és megírtunk néhány képeslapot, amikre Byrnes, Molotov és más nagyságok neveit is ráhamisítottuk.

Aug. 25. Vasárnapra jó időt reméltem, mert én is megvettem a versailles-i kirándulás autóbusz- és vacsorajegyét. E napon ünnepelték Párizs felszabadításának második évfordulóját: tűzijáték Versailles-ban, szónoklatos ünnepségek az Hôtel de Ville előtt, katonai parádé az Arc de Triomphe-nál és népiünnepély táncokkal, tömeges csókolódzással a Champ de Marson voltak műsoron. Felmentem a 304-esbe, és annak ablakából néztem a tízpercenként szakadó esőt. Érdekes, ha Versailles-ba kirándulást terveztem, akkor mindig zuhogott. Egész délután azzal szórakoztunk, hogy ifj. Sebestyén Palival (követségi titkár Londonban) számolgattuk, hogy percenként hány autó robot a Champs Élysées-n: ő a nyugatra menőket, én a keletre haladókat jegyeztem. Percenként 45–50 kocsit tartottunk nyilván a csökkent méretű vasárnap délutáni forgalom ellenére.

Hat órakor hívatott Auer Pál a követségre, szólt, hogy őt bizta meg Gyöngyösi a magyar–román kérdésben való felszólalás megszerkesztésével. Közreműködésemet kérte, s elmondta, egyéni véleménye az erdélyi kérdéstről az, hogy híve a független Erdélynek, s ezt az elgondolását mindenképpen felemlíti beszédében. Teljesen abszurdnak és örült

ideának tartja a 22 ezer km²-es javaslatot, és felháborodva kérdezte, kinek a számár ötlete volt ez a tervezet. Megszólaltam: eredetileg az enyém volt. Roppant zavarban próbálta mentegetni magát erős kifejezése miatt, de megnyugtattam, hogy úgy, ahogy átfurmálták és kiforgatták eredeti tervemet, én is majdnem örületségnek, helytelennek tartom a határmódosító javaslatot. Kifejtettem előtte a javaslat eredeti formáját, és átadtam neki tanulmányozás végett a még április elején megfogalmazott szövegemet. Megígérte, hogy örömmel tanulmányozza a kérdést, bár előre megmondja, hogy a magyar–román kérdésben nem remél semmi kedvező változást, a nagyok május 7-i egyöntetű döntését úgy sem fogják megváltoztatni. Ezután magas színvonalú elvi vitát rendeztünk az erdélyi kérdésről, majd búcsúzáskor ismételten bocsánatot kért elszólásáért. Auer Pál egyébként igen jó modorú, konzervatív gondolkodású, halk szavú úriember, a delegációnak talán legreakciósabb tagja a szó jobb értelmezésében. Agglegény ügyvéd, jó francia összekötésekkel rendelkezik. A becületrend lovagja, az ominózus frankhamisítási perben a franciák ügyvédje volt. De ami az ügykezelést illeti, hihetetlenül hanyag: íróasztala rendtelenségében minta lehetne, fontos akták, levelek egyszerűen eltűnnek, és csak napok múltán kerülnek elő szobája dzsungeléből.

Vacsoránál Gerő Ernő miniszter szomszédja voltam. Szótlatlanul várta a levest, majd mikor nekiesett a kanalazgatásnak, olyan szürcsölést vitt véghez, hogy a szomszéd asztaloknál is felfigyeltek. Helyette én jöttem zavarba. A hal elfogyasztása után – amit természetesen pecsenyekéssel vagdalt – elővette bicskáját, és „*sans gêne*” [gátlátalanul] a körmeit piszkálgatta. Mindezek ellenére nagyszerű organizátor, a delegációnak kifelé is legagresszívebb embere, francia nyelvtudása kifogástalan. Meglátszik rajta az agitátoriskola hatása, de az is, hogy a szovjet hadsereg őrnagya. Az őt árnyékként követő titkára, Nagy Péter fiatal Eötvös-kollégista, aki néhány éve még monoklivval dandykedett, névjegyén címeres korona volt, rajta a Pierre de Nagy felirattal. Egyébként Nagy Adorjának, a Nemzeti Színház művészeinek fia.

Az elmaradt versailles-i látványosságokért egy moziban kerestem rekompenzációt, megnéztem Walt Disney világhírű alkotását, a Pinocchiót. Ezt Pesten már kétszer is láttam, de most harmadszor, francia szöveggel talán még jobban élveztem. Nem kívánok senkinek sem jobb gyógyszert rossz hangulat vagy csalódás esetére, mint egy ilyen művészi színes rajzfilmet, de lehet, hogy csak reám hat oly megnyugtatóan, aki egyformán élvezzi a szép zenét és felfogja a karikatúra mély művészetét.

Aug. 26. A hétfői nap teljesen szürkén telt el: dolgoztam a követségen délelőtt és délután is. Este az újságírók csaptak egy kis izgalmat az egymásnak ellentmondó békekonferencia-hírekkel. E napon utasították el először a csehek egyik javaslatát, viszont ugyanerre a sorsra jutott a magyar megjegyzés is. Vacsora után esős, szeles, de kellemes időben Trajanovits Lajossal, a gazdasági delegáció titkárával tettem gyalogtúrát a „*grand boulevard*”-okon, végig a Madeleine-templomtól a Porte Saint-Denis-ig, ami közel 3 km-es távolság. Kevesen tudják, hogy a *boulevard* szó onnan származott, hogy XIV. Lajos idejében a lebontott várfalak helyén széles út keletkezett, amelyen gyakorlatoztak a katonák, s a pihenő harciak golyókkal (*boules*) játszadoztak. Most nem XIV. Lajost, hanem Trajanovits Lajost biztatgattam, hogy vegyen részt a vásári bódékban folyó golyózásokban, ahol nehéz, bőrrel bevont golyókkal el kell találni a 2–3 m távolságban felállított tárgyakat vagy a középre helyezett Hitler-képet. A golyók súlyelosztása olyan, hogy a legjobb célbadobó is mellétalál. Hosszú sétánk alatt átbeszélgettük békekonferenciai problémáinkat, s végkövetkeztetésül oda lyukadtunk ki, hogy igen silány a helyzetünk, de reméljük, hogy a csalódásban rejlő politikai energiát odahaza nem fogják egyes

szélsőségesek a maguk ügyének motorjául felhasználni, mert ez végzetes hatású lenne. A legjobb politikai börgolyó is úgy járna, mint a *boulevard*-i célzó, azaz mellé találna, mert nem tudja, hogy a golyóban milyen a súlyelosztás: a csalódásból és kétségbeesésből fakadó politikai mozgatóerő (revizionizmus, irredentizmus, túlzó nacionalizmus).

Aug. 27. Reggel Gyöngyösi szobájában, az ő elnökletével értekezlet volt, amelyen újból az erdélyi kérdés szerepelt. Ekkor bemutattam a 22 ezer km²-es javaslatnál kisebb területű megoldási tervezeteket, ismertettem a variánsok statisztikai adatait, és kitergettem azokat a térképeket, amelyeken a különféle színes vonalak jelezték igényeink határát. Külügyminiszterünk némi tájékoztatásáért győződtem meg, amikor megállapította, hogy román nemzeti és kulturális érdekeket sértünk meg, ha Balázsfalvát bekapcsoljuk maximális területi követelésünkbe. Felvilágosítottam, hogy a 22 ezer km²-es tervben nincs benne Balázsfalva, a miniszter úr bizonyára Belényesre gondolt. „Ja, persze...” volt a zavart válasz. Ugyanez alkalommal a románok arányszámát Erdélyben 67%-osnak vélte, holott a román adatok szerint is ez az arány csak 58,3%. Érdemlegesen ezen a megbeszélésen semmit sem végeztünk, a problémát kiadták albérlésbe Auer Pálnak, Gyöngyösi pedig sietett Jan Masaryk meglátogatására.

A követségen mi erdélyiek még elbeszélgettünk Auerral, ami mindig élményszámba ment, de semmi konkrétum nem született, azt sem tudtuk, mit, hogyan és milyen formában cselekedjünk, miképpen tegyük meg területi igényünket Romániával szemben. Minthogy a mi nagyjaink tétovázása miatt nekem szerepem pillanatnyilag nem volt, ebéd után bevágódtam egy taxiba, és a zöld *guide*-em útmutatásához ragaszkodva, három és fél óras kirándulást tettem a Marais (mocsár) nevezetű városrészben. Elindultam a Colonne de Juillet 52 m magas, 1789. július 14-ére emlékező, nem valami szép emlékműtől, képzeletben elővarázsolva a Bastille ormótlan falait, majd befordultam a Rue St. Antoine-ba. Pár lépés után Beaumarchais szobrát láttam, majd jobb felé jellegzetes szűk, ódon középkori utcán mentem végig (Rue des Tournelles) egészen az öszvérösvény nevű utcáig (rue du Pas-de-la-Mule). Itt egyszerre csak feltárult előttem az a Párizs, amilyen a XVII. század elején volt: a place des Vosges-ra érkeztem. Zárt, négyszögletes tér ez, eredetileg place Royale-nak hívták, IV. Henrik idejében a lelegegánsabb üzletek s a legdrágább lakások itt voltak, a gáláns idők sétálóit tartották megszállva ezt a teret, a közepét XIII. Lajos lovasszobra díszíti. Az árkádos, egyforma stílusú házak történelmi szerepű emberek lakásául szolgáltak: Mme de Sévigné, Bossuet, Richelieu – mind itt laktak és Victor Hugo-nak a 18. szám alatti lakása ma V. Hugo múzeum. A XVIII. századtól kezdve más városrészek kerültek divatba – így például a Faubourg St. Germain –, és a Marais öreg falai közé a kispolgárok, mesteremberek, újabban pedig színes bőrűek vonultak be. A díszletként ható place des Vosges házai után néhány lépést tettem a rue des Francs-Bourgeois-n, és beléptem a Hôtel Carnavalet nevű palotába, amely ma Párizs történelmi múzeuma. Szép reneszánsz épület, benne képek, szobrok, amelyek a város fejlődésének egyes mozzanatait szemléltetik. Korhú bútorok, eredeti díszruhák, forradalmi emlékek idézik a város történelmi múltját; igazán ráillik Párizsra címerének jelmondata: „*fluctuat, nec mergitur*” [hánykolódik, mégsem merül el].

Még megjártattam tekintetemet a Saint-Paul-Saint-Louis-templom jezsuita stílusú oromzatán, majd a rue de Rivoli-nak azon a részén baktattam végig, amely a pesti Rákóczi útra emlékeztet: utcai árusokkal tele, gyengébb színvonalú áruházak sorakoznak egymás mellett. A járókelők között vidékies öltözetűeket és színes bőrűeket látni nagyobb számban.

Vacsoránál Gerő titkára, Nagy Péter közölte, hogy gazdájának szüksége lenne egy részletes Erdély-térképre, amelyen az etnikai helyzet is és a számba jöhető határjavaslatok is rajta vannak. Másnap délben átadtam a térképemet.

Aug. 28. A szerdai reggelizésnél a szomszéd asztalnál Károlyi Mihály adott elő valamit nagy hévvel Szabó Zoltánnak. Károlyi távozása után Szabó Zoli asztalomhoz ült, megkérdeztem, mit beszélt az elnök úr oly hevesen. Semmi különöset – válaszolta Zoli –, néhány régi politikai adomát elevenített fel, de olyan nehezen érthető a beszéde, hogy a jelentéktelen szavakat is nagy hangon, gesztikulálások kíséretében adja elő (ugyanis szájpaddlás nélküli, farkastorka van). Kettesben kikérdeztük egymást Károlyi felől, és szinte azonos eredményre jutottunk: Szabó Zoltán szerint a volt elnök politikájának mozgatója ma is a személyes gyűlölet, csak Tisza-ellenessége változott Horthy-ellenességgé; fantomok ellen verekszik, és ezért legtöbb tette negatívum. Kár, hogy Károlyi Mihálynak sem a nyugati, sem a keleti demokráciáknál nincs elegendő tekintélye ahhoz, hogy a magyar ügynek hasznára lehessen.

Délelőtt Vásárhelyi István pénzügyi államtitkárral volt hosszabb megbeszélés, amely a románokat ért 1940–1944 közti gazdasági károsodásokról szól, különösen az észak-erdélyi birtokvisszaperlésekkel kapcsolatban. Ami anyagom volt erről, azt átvizsgáltuk, de hivatkoztam arra, hogy a közeli napokra várt Mikó Tibor hozza ki az erre vonatkozó részletes miniszterelnökségi aktákat.

Délután lecsapott a bomba: óriási izgalom tört ki a magyar delegátus tagjai között amiatt, hogy a magyar békeszerződés tárgyalására alakult bizottságban elvetették meghallgatásunkat, mégpedig azzal az indoklással, hogy bizonyos fogalmazási hiányosságok miatt az elküldött levél nem fogadható el. Bár később tisztázódott, hogy mulasztás a magyarokat nem terheli, mégis az ellenséges hangulatú bizottsági tagok olyan csapdát állítottak, amelybe a mi kevésbé gyakorlott diplomáciánk beleesett. Mindenkin nagy levertség vett erőt, csak Gyöngyösit csodáltuk határtalan türelme és optimizmusa miatt. Az egyik szemfüles újságírónak, Vajna Jánosnak sikerült az ominózus bizottsági ülés hanglemezeit megszerezni, amelyet Gyöngyösi szobájában lepergettünk. Az elmondott beszédeket Ábrahám Ferenc, a sokoldalú újságíró gyorsírásba foglalta, majd magyar fordításban visszaolvasta. Éjfél után fél kettőig vitatkoztak delegátusaink az elmondottak értelmezésén: különösen Szegedy-Maszák Aladár, Baranyai Zoltán és Boldizsár Iván tűntek ki a szócsatában.

Aug. 29. Csütörtök reggel Auer áthívatott, hogy az esetleg elmondandó, a magyar–román határra vonatkozó beszédét hallgassam meg, tegyem meg szakértői észrevételeimet. A beszéd vezércikkszerű volt, magyar fülnek jól hangzó, de – nézetem szerint, amit Auerrel nyomban közöltem –, sok volt benne a lírai elem. Még három konkrét ellenvéleményem volt, ebből Auer kettőt akceptált. Hangoztattam, hogy az ellenvéleményekkel is már túlléptem hatáskörömet, a követ úr tekintse ezeket nem szakértői, hanem magánvéleményeknek. Csak az egyik megjegyzésem volt olyan, amely a beszédtervezetben foglalt tárgyi tévedés megváltoztatására irányult: az bizonyos határ menti népsűrűségi adatokat és feltételezett székely elvándorlást tartalmazott.

Az ebédnél Szekfű Gyula kért meg, hogy a határjavaslati variánsok térképeit és statisztikai adatait mutassam meg neki, mert levelet ír Bedell-Smithnek, az USA moszkvai nagykövetének, amelyben kitér a magyar–román területi kérdésre. A levél megfogalmazásakor jelen voltam, és igyekeztem Szekfűt az irányban befolyásolni, hogy Gyöngyösinek a plénum előtt hangoztatott 22 ezer km²-es javaslatától lehetőleg ne térjen el, mert

ennél kisebb területi megoldásra nézve a legjobb akarattal sem tudok gazdasági és közlekedési érveket elővarázsolni. Ha csupán a határ menti magyarok lakta sávra irányulna területi igényünk, akkor ez csak határkorrekció lenne, s kárát vallaná nemcsak az érdekelt Partium, hanem az egész erdélyi magyarság, amely arányszámában jelentősen lepadna. Szekfű felvette a levélbe azt a kb. 4 ezer km²-es határeltolási vázlatomat, amely kb. félmillió lakost jelentett 67%-os magyar többséggel, az 1930. évi román népszámlálás anyanyelvi adatai alapján. Kitergettem előtte az idegen és a magyar szerkesztésű nemzetiségi térképeket – köztük az enyémet is –, amelyeken bizonygattam, hogy etnikai határról magyar–román viszonylatban aligha lehet beszélni. A Teleki-módszerű térképek-nél kifogásolta magát a módszert, ezzel – csalódásomra – elárulta azt, hogy a szemléltető statisztikáról, a korszerű nemzetiségi térképszerkesztésről ferde fogalmi vannak. Csak akkor tudtam meggyőzni felfogásának helytelenségéről, amikor szembeállítottam egy román szerzőjű térképet a sajátommal: a románon 55 ezer nagyváradi magyart egy kis pont, viszont a Krassó-Szörény megyei Bozovicsi járás 20 ezernyi románját tenyérnyi vörös felület jelképezi. Az általam szerkesztett térképemen minden négyzetmilliméterhez megfelelő számú ember tartozik, ami a számarány eltolódást szemléleti hatásban is lehetetlenné teszi. Nézeteltéréseink ellenére Szekfű mindig mosolygósan barátságos volt hozzám, melegen érdeklődött apám [dr. Jakabffy Elemér], a lugosi „sárga füzetek”, a „Magyar Kisebbség” szerkesztője felől, akit sokszor üdvözölt.

A délutáni órákat várakozásban töltöttem el hotelszobámban, ahol elkészült Gerő Ernő, Kertész István és Czebe Jenő karikatúrája. – Vacsorára a Körtvélyessy házaspárral és egy citromszínűre festett hajzatú prágai, félig magyar, félig cseh asszonnyal egy kis „bistrot”-ban fordultunk meg. Semmi programot nem csináltam velük, mert csak egy órára mehettem el a szállodából, készenléti posztomon kellett tartózkodnom: ez nappal a követség, este a 304-es szoba, éjjel pedig a 621-es lakószoba volt. A 304-esben ezen az éjjelen komoly munka folyt: Aurélien Sauvageot tanár az Auer Pál-féle beszéd szövegét *ex-abrupto* [kapásból] fordította franciára, majd Frideczkynének gépbe diktálta. Ennél a munkánál fél kettőig asszisztáltam, és a szakmámba vágó részek helyes értelmezésében Sauvageot segítségére voltam. Sauvageot egyébként a híres francia–magyar szótár alkotója, és a keleti nyelvek főiskoláján a magyar nyelv tanára. Buzgó magyarbarát, akitől éppen emiatt nem vehető rossz néven, hogy a pesti Népszavában nyilatkozata jelent meg, amelyben a magyar delegáció munkáját, felkészültségét megbírálta, de ezek a szavak tapintatosan csak a konferencia után kerültek nyilvánosságra. Később helyesbített, mondván, hogy kritikáját magánbeszélgetések során tette szóvá.

Aug. 30. Esős reggelre ébredtem. A 9 órai értekezletre el se mentem, hanem azonnal a követségre vonultam át, ahol megkezdtem az ominózus 4 ezer km²-es területi igény közvéleményi adatainak feldolgozását.

Délután készenléti helyzetben voltam 6-ig, amikor Gyöngyösi szobájában az erdélyiek bevonásával „vezérkari” értekezletet tartott a magyar delegáció. Gyöngyösi elnökölt, de mindjárt éreztük, hogy a vezetés szálai Gerőnél összpontosulnak. A konferencia azal kezdődött, hogy Auer felolvasta beszédét. A hozzászólások özöne után Gerő, rekedtes hangján, megszólalt: „hát, követ úr, ez a beszéd rossz!” Két-három mondatban olyan lesújtó kritikát zúdított Auer beszédére, hogy egyszeriben mindenki elnémult, Auer pedig zavartan feszengett süppedő székében. Döntő érvül Gerő azt hozta fel, hogy a beszéd 25 gépelt oldal terjedelmű, s csak a 17-ik oldalon van szó arról, hogy tulajdonképpen mit is akarunk. Sokallta – mint előzőleg én is – a lírát, s néhány tömondatban körvonalazta, hogy mit kell a beszédbe bevenni. Csodáltam, hogy mily támadó szelleművé travesztálta

egyszeriben az eredetileg langyos vezércikkyszerű szónoki alkotást. S minthogy a külügyminiszter néma maradt (*qui tacet, consentire videtur* [a hallgatás beleegyezésnek számít]), a beszédet az értekezlet határozata értelmében (azaz Gerő utasításai szerint) át kellett fogalmazni és át kellett formálni. Szegény Auer egy átalvatlan éjszaka után ismét belefoghatott a fogalmazásba, és Sauvageot-nak meg Gáldinak újra csillogtatniuk kellett fordítási tudományukat. A szöveg átglyúrása, szakértők belekortárkodása, a fordítók jobb kifejezésekre irányuló szókeresése, írógépek kattogása jellemezték a Claridge-szálló szobáit, s hajnalodott, mikorra az újjáépített Auer–Gerő-féle szövegezésre rátették a mondat végi pontot.

Aug. 31. Augusztus utolsó napját nagy izgalmak, kapkodások, szaladgálások, de elsősorban Auer követnek a román területi bizottságban elmondott beszéde jellemezték. Az én feladatomban volt 30 térképbe berajzolni a 4 ezer km²-es területi igény határát és ugyancsak 30 térképvázlatot készíteni a két országnak a határmódosítás utáni képéről. Annnyira sürgős volt a munka, hogy az ebédet kihagytam, és a megbeszélte időre, negyed ötre a Claridge hallgatóban várokoztam két táskányi térképpel. Fél ötre kellett a konferencia színhelyére érniünk, de Auer még nem volt sehol. Végre öt perccel fél öt előtt ugrott autóbába, mert Károlyi Mihály ragaszkodott ahhoz, hogy feltétlenül legyen egy Horthy-ellenes mondat a beszédben. Ezt a mondatot Auer valóban elmondta – elég halkán –, ám sem az angol, sem az orosz fordításban nem szerepelt, mert a két fordítást a mi eredeti francia szövegünkről csinálták, ami már egy órával előbb eljutott a konferencia titkárságához.

A bizottsági terembe csak kevesen juthattak a magyar delegáció tagjai közül, ezért mivel a térképeket és egyéb iratokat én vittem, szoroson Auer mellett haladva lépkedtem a hosszú asztal mellett ülő úgynevezett „21 győztes nemzet” delegátusainak háta mögött, a nekünk kijelölt ülőhelyekre telepedve. Amint Auer elkezdte beszédét, a térképcsomagot az elnöki emelvény mellett álló egyik titkárnak adtam át, akit megkértem, hogy mindegyik delegátus elé helyezzen egy kollekciót. A magyar delegációtól balra ültek a románok, Tătărescuék, nekik már nem jutott térképcsomag. Hozzá fordultak, és kértek abból a térképből külön egyet, amelyen a területi igényeink fel vannak tüntetve. Sajnálattal közöltem velük, hogy már mindet átnyújtottam a titkárnak. Kertész István ekkor elküldött a bizottsági ülés titkárához, kérve őt, elégítse ki a románok igényét. A titkár közölte, nem adhat, mert csak a 21-ek juthatnak térképhez.

Ha a románoknak kell, akkor kérjenek közvetlenül a magyaroktól. Végül, minthogy a térképek már elfogytak, a titkár a sajátját adta át, amelyet azután Franasovicinak, Románia londoni követének adtam.

Auer Pál beszéde 30 percig tartott, az orosz tolmácsolás 42, az angol csak 20 percet vett igénybe. A beszéd és a fordítások alatt a delegátusok többsége a térképeket nézegette, bizonyítékául annak, hogy a jelen idők embere sokkal jobban szereti a szemléltető színes, plakátszerű dokumentumokat, mint az unalmas, körmondatokba kényszerített propaganda iratokat. Ez utóbbiak – amint azt számos esetben tapasztalhattuk – olvasatlanul kerültek a papírkosárba.

A beszéd hatásáról az ülés alatt nem lehetett meggyőződést szerezni: taps, hozzászólás, vita, kérdegetés ilyenkor nincs, néma csend honol a teremben, és hozzátehetem, hogy unalom is. A delegátusok fejében ilyenkor, egy jó ebéd utáni szombat, kényelmes székben ülve bizonyára nem a másfél milliónyi magyar sorsa vagy a székely autonómia ügye motoszkál, hanem inkább az, hogy mivel fogják eltölteni hétvégi pihenőjüket, esetleg az, hogy a jövővő vitákban mikor melyik hatalmi csoportosulás mellett vagy ellen fognak szavazni.

Jellemző, hogy a 16 francia reggeli újság közül csak 8 emlékezett meg Auer beszédéről néhány kommentár nélküli sorban, a többi semmit sem írt. Egyedül a Paris Matin írt az első oldalon 12 sorban a magyar területi igényről, kiemelve, hogy Magyarország már csak ezer (!) km²-t követeli az eredeti 22 ezer helyett; ez azt bizonyítja – írja a lap –, hogy a pozícióját nem tekinti nagyon erősnek. Az angol lapok még kevesebb teret szenteltek az erdélyi kérdésnek, csupán az Observer számolt be hosszabban Auer Pál felszólalásáról.

Hazamenet a hotel liftje mellett Gyöngyösivel, Auerral, Sebestyénnel, Demeterrel még sokáig vitattuk meg a nap eseményeit. Gyöngyösi felemlítette, hogy térképeimnek látható hatása volt, különösen a jugoszláv és a dél-afrikai delegátus tanulmányozta hosszabban.

Este kipótoltam vacsorában az elmaradt ebédet, majd Trajanovits Lajossal és Székely Tamással (Székely Artúr fiával) a montmartre-i éjszakában folytattuk a bizottsági ülést, melynek tárgysorozatán a Chantilly-bárban a kis asztalokhoz telepedő hölgyek is szerephez jutottak. Amint észrevették, hogy nem vagyunk franciák, elhítték, hogy a békekonferencia labradori delegátusai vagyunk; melegen érdeklődtek Labrador népszokásai felől, s megjegyezték, hogy a labradori nyelv milyen férfias...

Szept. 1. A vasárnapot későn keléssel kezdtem, kipihenvén párizsi tartózkodásom legizgalmasabb hetét. Dél felé hosszabb Szajna-parti sétát tettem Grabovszky Hédivel és Demeter Bélával. Tipikus Párizsi, nyárvégi idő volt: ötpercenként megeredt az eső, de utána a parkokban és az útszéli fákön a napsugár megcsillogtatta az esőcseppeket. Tiszta és csendes volt a város és ünnepélyesen kispolgári, mint a békebeli pesti Ferenciek terén vasárnap, szagosmise után. Elsétáltunk a Bourbon-palota mellett (*Chambre des députés* [képviselőház]), amelynek tőszomszédságában a külügyminisztérium rácsos épülete, a Quai d'Orsay található. A rakparton tovább haladva az egyszerű Beauharnais-palota (volt német nagykövetség) után a becsületrend jellegzetes kupolájú épületéig mentünk, majd a Szajna alsó rakpartján nézdegéltük a horgászokat és a tulsó parton a már ismerősként ható Louvre szép kontúrját. – A Louvre adta az ötletet és az esős idő, hogy délutánra tervbe vegyük a híres múzeum és képtár meglátogatását. Az ebédünk elég sokáig elhúzódott – a kiszolgálás vasárnap észrevehetően rosszabb –, így az ötörai múzeumzárásig bizony alig két-három termet járhattam végig Hédi kíséretében. Így igen sok szép látnivalóban volt részünk, nekem főleg El Greco és a flamand festők képei tetszettek.

E napi vacsorámat az tette emlékezetessé, hogy egy kis asztalhoz félrevonulva, Esterházy Lujzával és Révay Istvánnal vitattam meg a politikai helyzetet. Pesten nem mernék egyszerre két gróffal mutatkozni nyilvános étteremben, mert másnapra biztosra vehetem a reakciósság vádját, esetleg a politikai rendőrség tapintatosan érdeklődne hogylétem felől. Párizsban az ember még megengedhet magának annyi luxust, hogy arisztokratákkal legyen együtt, mert az „*à la lanterne les aristocrates*” [lámpavasra az arisztokratákkal] kiáltás másfél századdal előbb hangozott el, mint – mostanság – nálunk...

Szept. 2. Hétfő délutánra volt műsorra tűzve a román delegáció vezérének, Tătărescunak a felszólalása. Egyes delegátusaink reménykedtek abban, hogy a 4000 km²-es területi igényünket vagy a kisebbségvédelmi követelésünket valamilyen formában a románok sem fogják gyökerestül visszautasítani, bár a nagyoktól (USA, Szovjetunió vagy ezek csatlósai) erre nézve sem támogatást, sem biztatást nem kaptunk. En már azzal a tudattal végeztem számításaimat és a területi igényvariánsok határvonalazásait, hogy mindezekből úgysem lesz semmi...

Délután bementem a Luxembourg-palotába, és meghallgattam Tătărescu erélyes hangú beszédét. A szónok mögött egy nagy méretű Erdély-térkép állt, amelyre fehér festékekkel bejelölték a magyar követelési terület határát, amit úgy körvonalaztam, hogy eleve elfogadhatatlan legyen. Például ilyen abszurdumok voltak: Arad magyar, de Kürtös (Curtici) már nem; Nagyvárad Magyarországhoz kerül, de a Sebes-Körös jobbpartján, közvetlenül a határ mentén fekvő román falvak Romániánál maradnak. Tătărescuék térkép-reliefjének egyáltalán nem volt sikere, még én is, aki szakértője vagyok az efféle ábrázolásnak, értetlenül álltam előtte: semmitmondó volt, és nem tudtam meg belőle, hogy a románok minek a bizonyítására vagy kimutatására tették közszemlére. Tătărescu szónoklata – bár élesen visszautasító volt – mégis arra a beismerésre készített, hogy a magyar igény érveit román szempontból mi sokkal jobban meg tudtuk volna támadni. A beszéden érezhető volt, hogy egy nap alatt kellett összeütni; tapasztalatból tudom, hogy a sok úgynevezett szakértő beleköttyogása mit ronthat egy előre megtervezett és logikus gondolatmenetű politikai replikán: a sok bába között bizony elveszett a gyermek. Közel 50 percig tartott Tătărescu beszéde, az orosz tolmácsolás egy óránál is tovább, s már hét óra is elmúlt – a delegátusok éhesek már ekkor –, amikor az elnök megszavaztatta a bizottsági tagokat arra nézve, hogy az angol fordítás felolvasásától tekintsenek-e el. A szavazás egyhangú volt, s így a bizottság mellőzte az angolt, az ülés tehát véget ért.

Közben az orosz szöveg elhangzása alatt Boldizsár Iván megkért, hogy területi igényünket felmutató térképeket adjak a külföldi sajtó képviselőinek. Minthogy alaptérképek nem voltak nálam, taxin a követségre rohantam, majd vissza az ülésterembe (ahova csak kölcsönkapott újságíró-igazolvánnyal juthattam be ismét), és a magammal hozott több tucatnyi példányba töltőtollammal kapásból berajzoltam a kívánt határmódosítást. A francia sajtófőnök asztalán, az újságírók bárjában történt mindez, az esti napsugár befolyt az asztalok közé, és méregerős Dubonnet konyakkal koccintgattam öt világrész riportereivel. A helyzet számomra furcsa volt: a parkból belátszódtak a csókolózó párok és a szökőkutas vízmedencében imbolygó kis játékvitorlások fehérsége, a gesztenyefák vörhenyes zöldje. Eközben egy hangszóró szakadatlanul bömbölt, mégpedig Tătărescu orosz nyelvű beszédváltozatát továbbította a park fái közé, de ki hallgatott már erre.

Este még elbeszélgettem Szabó Zoltánnal; a vele való eszmecsere mindig élményszámba ment. Kár, hogy ez a magas intelligenciájú irodalmár igencsak passzív szerepre van ítélve: sajtóreferens a párizsi magyar követségben.

Szept. 3. A kedd reggeli francia lapokban kíváncsian lestem az Auer–Tătărescu szópárba visszhangját. Hosszabb böngészés után a Combat-ban (számottevő lap) 36-soros cikket fedeztem fel, figyelemre méltó ez a megállapítása: „mind a román, mind a magyar kormány arra törekszik, hogy kielégítse országának nemzeti szenvedélyeit. Miközben azonban a román kormány erősíti pozícióját a másfél millió magyar átcsatolásával, a magyar kormány éppen ezáltal kompromittálva van. Sajnálni lehet, hogy a Négy Nagy nem gondol arra, hogy a magyar fasizmust csak tettekkel és nem elvi nyilatkozatokkal lehet kiirtani, s nagyon rossz előjel, hogy a román demokrácia a nacionalizmus felmagasztalásával (*exaltation*) éppen a fasizmus talaját készíti elő.”

Egyébként az angol lapok többsége tudomást sem vett Tătărescu beszédéről. Olyan nagy lapok, mint a Daily Herald, a News Chronicle, a Daily Express, a Daily Worker, a Daily Mail egyáltalán meg sem említik, hogy Tătărescu felszólalt a békekonferencián, csupán a legnagyobb oldalszámmal megjelenő Times közöl megjegyzés nélkül 22 sort. A kedd délutáni 6 párizsi lap közül egyik sem írt egy sort sem az eseményről. Az amerikai

lapok közül a New York Herald Tribune-ban Sumner Welles volt külügyminiszter cikke jelentős, szerinte: „a nagyhatalmak a kisebbségekkel kapcsolatban megismétlik az 1919-ben elkövetett hibákat. Az igazságtalan bánásmód, amelynek a kelet-európai kisebbségek oly gyakran ki voltak téve, stimulálta az egészségtelen nacionalizmus növekedését a két háború közti időszakban. Az ebből fakadó faji antagonizmus Európa jelentős részében minden igazi nemzetközi együttműködés kifejlődését megakadályozta. Erdély átengedése Romániának megismételné azt a katasztrofális tévedést 1919-ből, amikor mintegy másfél millió magyart kényszerítettek, hogy román uralom alatt éljen. A legbiztosabban úgy lehet véget vetni az örökös kisebbségi vitáknak, ha a lakosság-áttelepítés világosan elhatárolt megoldását választják”. Ezután felemlíti az embertelen csehszlovák kényszer-kitelepítési módszert, majd így folytatja: „Ezek az intézkedések nem emberségesek, az Egyesült Nemzetek felügyelete mellett kellett volna azokat végrehajtani. Ha nem ezen a módon történe egy ilyen nagyszabású művelet, az egyéni szabadságra kevés reménye lehet a kisebbségek zömének.” A cikkirő ezután részletesen tárgyalja Evattnak (Ausztrália) azt a pótindítványát, hogy a békeszerződésbe vegyék fel az emberi jogok védelmét. Sumner-Welles (USA) szerint a lakosság áttelepítésén kívül ez a legjobb megoldás.

E napon érkezett meg Mikó Tibor (miniszterelnökségi osztálytanácsos), akit az erdélyi kérdés szakértői gárdájának erősítése céljából küldtek ki – „post festa” [megkésve]. Azonnal befogtuk holmi adminisztrációs munkára, amihez nekünk – Demeter, Takácsy és én – semmi kedvünk nem volt. Egyébként ettől fogva az erdélyi referatúra a fenti négy „conseiller technique”-ből [technikai tanácsadó] áll; Gáldi Laci már előbb – bokros fordítói és tolmácsolási teendői miatt – megvált ettől a szerepétől.

Dél felé Auer arra kért, hogy oszlassam el a 4000-es tervben mutatkozó közlekedési nehézségeket, illetve próbáljam bebizonyítani, hogy kisebb vasúti és közúti átépítésekkel a közlekedési nehézségek kiküszöbölhetők az új határ megvalósulása esetén. Megszerkesztettem egy másfél oldalas szakvéleményt, amelyben a fehérről akarom bebizonyítani, hogy fekete; más szóval, hogy a 4000 km²-es határmódosító tervnél közlekedési komplikációk nincsenek – holott nagyon is lennének.

Délután a 304-esben ügyeletes szolgálaton voltam, ekkor találkoztam először a vasárnap Párizsba érkezett Nagy Ferenc miniszterelnökkel. Érdeklődött nálam: érkezett-e címére levél, mire én a leveles kosárból előszedtem egy Svájcban feladott levelet, amely Franz von Nagynak volt címezve. Kihangsúlyozva a „von” szócskát, átnyújtottam neki, ő mosolyogva nézte a piros ceruzával bekeretezett nemesi rangjelzőt. Köztudomású, hogy Nagy Ferenc baranyai paraszt, nem tudom, ki viccelte meg, és ki keretezte be a „von”-t. Könnyen azt gondolhatta, hogy én voltam.

A vacsoránál megismerkedtem a Nagy-családdal, ifjabb Nagy Ferenc és Nagy Julika személyében. Jól neveltek, kedvesek, csinosak: a fiú 22-24 éves lehet, a lány 18. Velem szemben ültek az asztalnál, mellettem a pincér elhelyezett egy hatalmas gyümölcsös tálat, ezeken óriási szilvák, körték és almák díszeltek. Szomszédom – Mikó Tibor – kifejezte csodálatát az óriási gyümölcsök láttán, mire minden célzatosság nélkül, teljesen ártatlanul szólaltam meg: nem mind jó az, ami nagy. Szomszédaim összenéztek, majd jelentőségteljes pillantást vetettek a szemközi Nagy-ivadékokra, meg a nagyfejűek asztalánál ülő Nagy Ferencre...

Szept. 4. Reggel megkaptuk Tătărescu beszédének hivatalos francia szövegét, amit azután tételről tételre feldolgoztunk olyan értelemben, hogy állításait cáfolni igyekeztünk. Mi román szakértők ezzel többnapos állandó munkához jutottunk, a cáfolatokhoz összekerestük az anyagot, az egyes román álláspontokat szavanként kivesztük, felkészülve egy esetleges ténymegállapító vizsgálat lefolytatására.

Délután Mikóval városnézési körútra mentem. Az Ady megénekelte Szent Mihály útján (Boulevard Saint-Michel) felfelé haladva balra tértünk a Sorbonne hatalmas, kupolás épülete elé, majd szemerkélő esőben értünk a Panthéon kapujáig, ahol elriasztott minket a bemeneteltől az a profán tény, hogy a templomnak látszó és a francia nemzet nagy halottait befogadó épületkolosszus bejáratánál cigarettázó jegyszedők ültek; ezért megelégedtünk azzal, hogy a kapun betekintve áldozunk Victor Hugo és a többi, ma többnyire már névtelen nagyok emlékének. Ismét balra térve megcsodáltuk a Saint-Étienne-du-Mont templomot, amely 1220-tól 1626-ig épült, s így a nagy építészeti stílusok összes változatai, a romántól a barokkig megtalálhatók külsején, belsején egyaránt. – A középkori Párizs hangulatától megérintve, utunkat a Szajna felé vettük, a lejtős rue de Valette-en keresztül. Ósdi, vastag falú, elkopott lépcsőzetű, salétromos falú házakban tartottunk szemlét, majd a square René-Viviani nevű térre értünk, ahonnan – egybehangzó vélemények szerint – legszebb a kilátás a Notre-Dame székesegyházra. Megkerültük a templomot, végigsétáltunk a virágárosok rakpartján (Quai aux Fleurs), s az Arcole-hídon át a városháza mellett szálltunk metróra.

Vacsora után, kellemes időben, a kivilágított Arc de Triomphe felé Kertész Istvánnal sétáltam, akivel bensőséges beszélgetést folytattam a delegációt érintő problémákról, a Teleki Intézet múltjáról és jövőjéről, s más olyan kérdésekről, amelyek minden magyart – különösen az olyan töprengőt, mint Kertész – gondolkodásra készítettek. A liftben Homonnay Lacival találkoztunk, majd együtt felsiettünk a szobámba, ahol az eddig elkészült karikatúráimmal vidítottam fel vendégeimet. Még bementem a 304-esbe, ahol – veszemre – a technikai személyzet és a titkárok már a teljes kimerülés szélén álltak, mert a csehszlovák ügyre vonatkozó beadvány szövegével bajlódtak, s megkértek, hogy az összeolvasásban és a diktálásban segítségükre legyek. Barackpálinka- és vörösbor-szünetek közbeiktatásával sikerült fél háromkor befejezni a sürgős munkát, amit azután Frideczkyné párnája alá helyeztünk. Ez volt ugyanis a delegáció „páncélszekrénye” és egyben „iktatóhivatala” is.

Szept. 5. A csütörtök délelőtti hivatalos munkaidőt a Tătărescu-beszéd taglalásával töltöttük el. Délután Mikó Tiborral városnéző sétát tettem a Vendôme tér és a Nagyopera környékén. A rue de Rivoli árkádsorán megbámultam a szebbnél szebb kirakatokat, itt egymás mellett találhatók a hamisékszer-, mütyürke- és illatszerüzletek, ezek mindahányan a párizsi ízlést dicsérik, és valamennyien a nők hiúságából és a férfiak – oh, a bolond férfiak – zsebéből élnek. A rue de Castiglione-on balra fordulva bekukkantottunk a Continental szálló pompás előcsarnokába, majd a Vendôme-oszlopot körülvevő azonos nevű téren sétáltunk. A tér XIII. Lajos nagyságát és ízlését tükrözi, amit nem ellensúlyoz az austerlitz győzelmet hirdető napóleoni oszlop; utóbbi szép ugyan, de a tetején álló Petit caporal szobor kicsinysége elrontja a dicsőítő hatást. A teret körülvevő, egységes stílusú gyönyörű épületek láttán felsóhajtottunk: mi ehhez képest a pesti Szabadság tér. – A tér 12. számú házában halt meg Chopin, a romantikus zeneköltő, s itt született az a romantikus szerelem, amely Montijo grófnőből császárnét teremtett.

A rue de la Paix, amelybe értünk, Párizs lelegegánsabb utcája: micsoda üzletek... Márványportál, kovácsoltvas ajtók, kiállítászerű kirakatok. A divatkirályok itt székelnek: Worth, Palou és a többiek, hozzájuk kapcsolódva az ékszerészek, élükön az ékszerészek fejedelme: Cartier... Van olyan bolt, amelynek cégtáblája nincs, kirakatában szőnyegdísz és délszaki növények, belül pedig nem más, mint egy híres kalapszalom. Olyan előkelő, hogy a cégtábla, reklám és más közönségességek csak lerontanák a hatást.

Kiértünk a place de l'Opérára. Impozáns forgalom, ötös-hatos sorban suhannak az autók, a közlekedési rendőr fűttye irányítja a hét útvonal találkozási pontjának menetrendjét. Maga az operaépület nekem nem nagyon tetszett, túl cifra.

Este Mikó Tiborral és Baranyai Denise-zel, Baranyai Zoltán nem valami csinos, de roppant intelligens és élénk lányával egy zenés kávéházba mentem, ahol sokat derültünk egy újfajta táncon, a swingen, amit bugi-buginak (vagy wugi-wuginak) is hívnak. Ez is amerikai import, vad vitustánc, de a párizsiak megfinomították és szelídebbé formálták.

Szept. 6. Csúnya, esős nap volt a pénteki. Folytattam állandósult munkámat, majd Demeter Béla bejelentette, hogy délután feketére meghívta az erdélyi szakértők nevében az éppen Párizsban tartózkodó Macartney professzort. Bemutatkozásom után azonnal érdeklődött apám felől, akit melegen üdvözöltetett. Demeter volt a házigazda, töltögette Macartney poharát reprezentációs barackpálinkával. Mikó Tibor és én voltunk a kérdések feltevői, amikre vendégünk egészen jó magyarsággal adta meg a választ. Eleinte általános témákat vetettünk fel, később egyre inkább felengedett a hangulat, amiben bizonyára része volt a barackpálinkának is. Szinte minden olyan problémát megtárgyaltunk, ami a magyar jelenre és jövőre vonatkozott. Már tudtuk ekkor, hogy az erdélyi kérdésben a május 7-iki döntést fogadták el, és ezzel kapcsolatban felemlítettük azt a tényt, hogy Macartney pontosan május 7-én vált meg közép-európai tanácsadói szerepétől a Foreign Office-ban. Szerinte eltávolításának ez inkább ürügye, mint oka volt, mert már régen folyt ellene aknamunka; ebben része volt Károlyi Mihálynak is, aki őt antiszemita-fasiszta szimpátiával vádolta, s horthystának minősítette. Meglepett, hogy mennyire jól ismeri a mai magyar belpolitikát; bevallotta, hogy megkezdte Magyarország jelenkori történetének írását, csak azt fájlalja, hogy forrásanyaga roppant kevés, és vagy nagyon rosszindulatú, vagy nagyon is rózsás színben tünteti fel a dolgok állását. Mint a Teleki Intézet munkatársát arra kérte, hogy a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos komoly forrásadatok megszerzésében alkalomadtán a segítségére legyenek. Négy óránál tovább tartott társalgásunk, valószínű, hogy ez nemcsak nekünk, de Macartney-nek is hasznos tájékozódást jelentett. Professzor barátunkon egyáltalán nem látszott, hogy majdnem egyedül iszogatta meg a literes barackpálinkás üveget, viszont mi másnap is fejfájósakká lettünk. – Vacsora előtt még benéztem a 304-esbe, ahol az előző napi ülés visszhangjára voltam kíváncsi. A szeptember 5-i döntés arról, hogy Erdély teljes egészében Romániának ítéltetett, nem keltette fel sem a francia, sem az angolszász sajtó figyelmét. A kilenc legfontosabb angol reggeli lap közül mindössze a Daily Telegraph szentelt ennek az ülésnek 11 sort. A lapok figyelmét ehelyett a görög és a trieszti kérdés vitája kötötte le. A péntek délutáni Monde 44 sorban, megjegyzés nélkül ismertette a bizottsági ülést: „Erdély teljes egészében román marad” címmel.

Az étteremből távozva a folyosón Gerő miniszterrel és hűséges titkárával találkoztam össze. Gerő recsegő hangjával megszólított: „Maga az, aki azokat a karikatúrákat csinálja? Gyöngyösi feje olyan a rajzon, mint az angol tiszteké Indiában, mintha hatalmas turbán lenne rajta”. Gyöngyösinek ugyanis igen magas, előreugró homloka van, ezt túloztam el. – Erre a jellemzésre azt válaszoltam, valóban olyan, hogy az embernek jön, hogy levegye a fejéről azt a... Mire Gerő közbevágott mefisztói kacajjal: „Igen, jön, hogy levegyük a fejét...!” Gerőt sem előbb, sem később nem hallottam nevetni, de ezt a nem nagy kollegialitásra valló gúnykacaját nem fogom elfelejteni.

Este Homonnay Lacival és Kertész István feleségével összebeszéltünk, hogy a magyar delegáció motorját, a fáradhatatlan, de már az idegösszeroppanás előtt álló Kertész Istvánt moziba csábítjuk. Még néhányan csatlakoztak hozzánk, és 10-től fél 11-ig álltunk

sorban szemerklő esőben egy közeli nagymozi előtt, ahol egy igen érdekes, szellemes bűnügyi filmet láttunk. A sorbanállásra azért volt szükség, mert Párizsban jegyelővétel nincs, így mindenki az előadás előtti negyedórában tolakszik az előcsarnoki pénztárnál.

Szept. 7. A szombat hivatali elfoglaltsággal telt el: be akartuk fejezni azt az ellenbeszéd-szöveget, amit Tătărescu állításainak cáfolatául szántunk. Ettől is elment a kedvünk, mert arról értesültünk, hogy az erdélyi kérdés már teljesen lezárult, tulajdonképpen ránk már nincs is szükség. Munkánkat úgy kívántuk hasznosítani, hogy a békekonferencia tartama alatt az erdélyi kérdéssel kapcsolatos dolgokat, főleg a reánk nézve sérelmes eljárásokat írásban örökítjük meg, és a magyar delegáció esetleges tüntető deklarációjához csatoljuk. Ekkor ugyanis többen azt ajánlották, hogy hagyjuk ott az úgynevezett béketryágyalásokat, miután tiltakozó emlékiratunkat a világ intézői (legalábbis azt hittük, hogy ezek ebben a szerepben működnek) elé terjesztettük.

Délben levelet kaptam hazulról, szeptember elsejei datálásút, elég gyorsan érkezik a hazai posta, viszont a delegátusok közül sokan panaszkodtak, hogy Párizsban feladott leveleiket Pesten egyáltalán nem, vagy csak kéthetes késéssel kézbesítik.

A vacsoránál – egészen véletlenül – igen kedélyes kompánia került össze a delegáció fiataljaiból. Furcsa érzést keltett, hogy itt azok az arcok és típusok kerültek össze véletlenül, amelyeneket utoljára 3-4 év előtt az Országos Kaszinóban láthattam, s akik egy letűnt korszak hangulatát idézték fel. Ahogy végignéztem a társaság tagjain, az volt a meggyőződésem, hogy az ún. úri középosztálynak ezekre a tagjaira, akik valamennyien átlagon felüli tudást és műveltséget mondhatnak magukénak, mégiscsak szüksége van a jövő társadalmának, mert ha összehasonlítást teszek akár a pesti pártharcosok és új hatalmasságok, akár a demokratikus Magyarország újsütetű diplomáciája (Szakasits György!) és a magunk fajtabeliek között: a mi körünkben szellemben, erkölcsben sokkal magasabb színvonalat kell megállapítanom. A demokratikus magatartás szemszögéből nézve is ez az Országos Kaszinó-beli fiatalság messze mértéktartóbb egyedekből áll, mint az új uralkodó réteg.

A hét utolsó óráit a place Pigalle-on levő Éva bárban töltöttem Trajanovits Lajossal, aki az egyik legszorgalmasabb tagja volt a delegációnak, egész nap dolgozott a gazdasági békepontokra adandó válasz, felszólalás szövegén, s így csak éjjel élvezhette Párizst. Ezen az estén engem szemelt ki kísérőnek. A szűk helyiségű füstös, zajos, bohém hangulatú bárban ismerősöket fedeztünk fel Farkas Gyurka és Koós Ádám követségi titkárok személyében, ez utóbbi futárként ment Pestről Londonba. Farkas György Csipkay Károlynak volt osztálytársa a gödöllői premontrei gimnáziumban, rokonságban van szinte minden felvidéki magyar famíliával, csakúgy mint Koós Ádám. Őket is abba a kategóriába sorolhatom, akiről az előbb elismerően szóltam.

Szept. 8. Esős, zivataros vasárnapra ébredtem, ezen már nem is csodálkoztam, mert délutánra megint és utoljára vettem tervbe a versailles-i kirándulást. De nemcsak a rossz idő, hanem a minden testi-lelki kellemetlenséggel járó hatalmas náthám is megakadályozott abban, hogy kirándulásom valóra váljék. Egész napon át lógattam és fújtam az orromat. Kedvetlenül vettem részt azon a poharazgatáson, amelyen Patay György és Vajay Szabolcs is megjelent. Patay – akit mindenki csak „Georges de Paté”-nak nevez – ötvenes korú fezőr, nem tudni, miből él Párizsban évek óta, minden arisztokratát, legyen az skót vagy spanyol, magyar vagy beludzsisztáni, egyformán ismer, élő gothai almanach, minden pletykát tud. – Korán lefeküdtem, és vártam a „kalapkúra” jótékony hatását.

Szept. 9. A hétfői nap is az eső és a nátha jegyében telt el. Ebédre Vajay Szabolcsot hívtam meg, akivel közös levelezőlapot írtunk feleségemnek. – Este sokat derültünk Demeter Béla esetén: szenvedélyes kávézó lévén szobájában minden délután maga főzte kávéját, s a forraláshoz spirituszkockát égetett. Szórakozottságában a kockát cukornak véelve kávéjába tette, és az italt felhőrpintette. Minthogy édes ízt nem érzett, gyanút fogott, megnézte az ún. meta-kocka dobozán a használati utasítást, s elsápadva olvasta a felírást: gyermeknek életveszélyes! Szaladt orvoshoz, futott patikába, hánytatót és hashajtót szedett, s már kutya rossz állapotban volt, amikor a vacsorázó delegátusok hahotázva tették meg balesetére a gúnyos megjegyzéseket: „Béla, ne gyújts rá, mert felrobbansz!”, „Béla, szerelj magadra egy motort, mert üzemanyag már van benned!”, „Béla, ne menj a konferenciára, mert atombombának vélnek!” és hasonló tanácsok röpködtek. Én Bélát spiritusz rektor úrnak tituláltam. Másnapra több kilót lefogya, Bélának semmi baja nem lett.

Szept. 10. Kedden javult az idő, és javult a náthám is. Követségi szobánkban pisztogtam. Semmi kedvünk nem volt már hiábavalóságokkal foglalkozni; a román csoport el is határozta, hogy lépéseket tesz a hazautazás irányában, mert semmi értelme az itteni lebzselésnek. – Irodánkat felkereste Guttmann úr, egy pesti házaló, aki modern Hány Jánosként dicsekedett észak-afrikai katonai kalandjaival és P. Howard-szerű hőstetteivel, mireánk azonban nagyobb hatást tettek árui: csokoládét, szalámit, szárazkolbászt, kakaót, teát lehetett nála rendelni, hozta is ezeket szorgalmasan. Egy-két nap alatt a párizsi magyar követség első emelete – amely a delegátusok rendelkezésére állt – élelmiszerraktárrá változott, ahonnan azután ládába csomagolva, a diplomata útlevelek védőszárnya alatt jutottak el a holmik pesti rendeltetési helyükre.

Kora délután Mikóval és Demeterrel a Rodin múzeumot néztem meg. A szobrász emlékére a Hôtel Biron-palotát rendezték be műveivel és ezek másolataival. A főúri kastély mellett a hozzá tartozó 4-5 holdas park is Rodin alkotásainak szabadtéri múzeuma. Érdekes ennek a Saint Germain negyedbeli, előkelő környezetben épült palotának a története: 1728-ban a Law-féle spekulációban meggazdagodott Peyrenc parókakészítő építtette, majd egy hercegnő vette meg, de nemsokára Biron marsall tulajdonába jutott, aki nagy virágkedvelő volt, csodájára jártak tulipános kertjének. 1797-ben báltermekké alakították át a palota szobáit, majd 1820-ban Sacré Coeur lányinternátus rendezkedett be, ahol a XIX. század előkelő hajadonjai nevelkedtek. Az 1904-es szekularizációval világi iskolának adtak itt helyet, az első világháborúban pedig egy időre Galliéni tábornok főhadiszállásául szolgált. 1910 óta állami tulajdon, és most a leghíresebb francia szobrász kiállítási csarnoka. – A szobrokról szólva, véleményem szerint Rodin hatásvadász, érzelgős; a modern művészeti sznobok már nem is értéklik annyira, mint egy-két évtizeddel ezelőtt.

A parkon végigsétálva átmentünk a szomszédos Dôme des Invalides megtekintésére. A csillogó aranydíszekkel fedett hatalmas kupola Párizs városképének egyik jellemzője. Belül minden Napóleonra emlékeztet: sírja a kupola alatt van, süllyesztett, kör alakú teremben, karéliai vörös porfirból készült a szarkofág. Rám az egész itteni Napóleon-kultusz semmi hatást nem tett, főleg nem pozitív előjelűt, sőt a teljesen az idegenforgalmi érdekekhez idomuló profanizált templom valami olyasmire célzott: talán egy-két évtized múltán a németek is hasonló emléket fognak emelni Hitlernek és az ő tábornokainak. – Az Invalidusok templomából – azaz Napóleon sírjától – eljövve még a Champ de Mars (Mars-mező) óriási perspektívájú területén bolyongtunk, ahol éppen népünnepélyi hangulatba csöppentünk: körhinták, céllövöldék és a már jól ismert mutatóványosok kikiáltói versengtek hangban egymással; megnéztük 10 frankért az

„utolsó emberevőt”, a „négy száz kilós asszonyt” és hasonló csodákat. A Mars-mező végén emelkedik az Eiffel-torony, a felvonó előtt hosszú emborsor állt, de mi már elfáradva a sok látóvalól és ténfegéstől, metróra szálltunk és hazamentünk.

Vacsoránál Szabó Gabriella Gáldi Lacit és engem arra kért, hogy tartsunk neki egy kis előadást Erdélyről, ennek mai problémáiról, főleg nemzetiségi viszonyairól, különös tekintettel a románok térhódítására. Félrevonultunk a Claridge bárjába, ahol Szabó Gabit kioktattuk, mert ő viszont tovább kellett adja tudását egy kanadai befolyásos újságírónak, aki érdeklődött az erdélyi kérdés iránt, de lehet, hogy csak a csinos Szabó Gabinak szólt kíváncsisága. Mindenesetre Gabi javára írandó, hogy az ilyen udvarlásokat összekötötte a hasznossal: jó propagandát fejtett ki lovagjainál.

Szept. 11. Ezen a napon már csak ímmel-ámmal dolgoztam a követségen: kis, térképes magyarázatot szerkesztettem a román delegációnak a magyar–román–jugoszláv „triplex confinium” [hármashatár] elismertetése tárgyában benyújtott észrevételéhez, majd Grabovszky Hédivel vásárlási körútra indultam. Párizs legelőkelőbb optikusához mentünk, ahol feleségemnek recept szerinti szemüveget rendeltem meg. A látszerületben szinte rosszul éreztük magunkat, olyan pompa és udvariasság vett körül: szőnyegek, virágok, képek díszeltek a fogadó termekben, egy fehérre festett lift vitt fel a második emeletre, a kiszolgáló személyzet udvariasságban versenyzett egymással. Mindezek ellenére a megrendelt szemüveg, bár a legszebb és legdivatosabb formájú volt, nemes anyagból készült, mégis jóval olcsóbb volt, mint ha Pesten kellett volna megrendelnem.

Délután kis ödöngést végeztem a Faubourg Saint Honoré városrészben, amely a párizsi negyedek közül a legnemzetközibb. Benéztem a francia térképészeti intézet eladási osztályába, ahol nemzetiségi vagy közép-európai vonatkozású térképek után érdeklődtem, de ilyenek ők – legnagyobb sajnálatukra – nem szolgálhattak. Figyelmesen megnéztem a francia térképészek büszkeségét, a dombornyomású katonai és turisztikai térképlapokat, majd az üzletzárás és az esőzés hazazavart. – Este a szálloda halljában Faragó László kisebb delegációs csoport közepén beszélhetett a Pallagi (Pollák?) nevezetű úrral, aki a nemzetközi Vöröskereszt magyar megbízottja Genfben.

A vacsoránál megbeszéltük, hogy a legtipikusabb párizsi lebuja, a Caveau des Oubliettes-be megyünk. Két taxit tömtünk meg, és a kivilágított Notre Dame közelében, a „budai” oldalon egy kis térre érkeztünk, ahol szűk ajtón belépve ósrégi csigalépcsőn botorkáltunk le egy középkori börtönbe. A falakon láncok lógtak, a boltívek alatt elkerített asztalok sorakoztak, és a kísérteties félhomályban szószékről, vörös talárban egy kopasz, papszerű férfi mintha bibliát olvasott volna. Jobban odafigyelve rájöttünk, hogy az „előimádkozó” régi, Villon-korabeli két- és egyévtelmű chansonok szövegét és történetét magyarázta, majd a felszolgáló személyzet, amely erős konyakokat tett a vendégek asztalára, a pianó mellé perdült, és régi szép dalokat adott elő korhű öltözetben. A refrént a szűk teremben poharazó közönség együtt énekelte a művészekkel, csak mi maradtunk némák, hiszen még azok is, akik közülünk jól bírtuk a gall nyelvet, nem sokat értettek az ódon dalok szövegéből, de az előadók mimikájából és a kihangsúlyozott zafos szövegrészekből megérthettük a dalok pikantériáját. Igen kellemesen éreztük magunkat, és a műsor befejeztével még átrándultunk néhányan a Chantilly bárba.

Szept. 12. Kialudva a tegnapi estét, a követségen lediktáltam a Tătărescu-beszédre szerkesztett ellenvéleményeinket, majd ebédnél a jó időre való tekintettel, felkérdeztem Mikó Tiborral együtt a Farkas házaspár autójára, amellyel körsétát tettünk a Bois-de-Boulogne-ban. Ez a 900 hektár kiterjedésű liget szépségében minden várakozásomat felülmúlta, bár keresztül-kasul átszelik az aszfaltozott utak, amelyekén autósok robnak

szüntelen, mégis erdő itt az erdő, és nem holmi mesterséges „Baumschaft”; az emberek szabadon járkalhatnak benne, és sehol semmi „gyepre lépni tilos” tábla, ami bosszantja a kultúrembert, és félőssé teszi a gyerekeket a csósz bácsitól. A kora délutáni nyári napsütés az erdő zöldjét a szemnek igen kellemessé tette: összehajló fakoronák közt robogott kocsink, a tisztásokon gondozott virágtáblák tűntek elő. Elérkeztünk a Longchamp-i lóversenyterre, ahol a híres „Grand Prix” versenyeket futtatják. A pálya északi végén áll egy szélmalom, amelyről *guide*-em így emlékszik meg: „*touché par une bombe en 1943*” [1943-ban bombatalálat érte]. Ez volt az egyetlen romos épület, amit hathetes párizsi tartózkodásom alatt láttam. Visszakanyarodva, a tavak mellett az egyik vendéglő kertjében megittuk ürmösünket, és közös ismerőseinket emlegettük.

Este a 304-esben lebzseltem, és segítettem a borozgatásban, amivel az inspekciósook ébrenlétüket biztosították. Mondhatom, hogy nagyon rákaptam már a szeszitalokra: naponta több mint fél üveg vörösborot ittam meg a közös étkezésekkor, s ezenkívül majdnem minden napra jutott alkalom, amikor a koccintgatást nem lehetett megtagadni. Hazatérve, Pesten, az alkohol hiányát hetekig éreztem.

Szept. 13. Azzal kezdődött ez a péntek, hogy a reggelinél Mikó Tiborral megbeszéltem, hogy egyformán fiatal családapákhoz méltón, gumilabdát megyünk venni. Bejártunk két városnegyedet, de labdát nem kaptunk. Viszont az egyik hentesüzletben kanadai húskonzervet árultak pesti árakhoz mérten nevetségesen olcsón. Magam 48 dobozzal vettem, Tibor is annyit. Taxival szállítottuk zsákmányunkat a követségre, és törtük a fejünket, miképpen vigyük ezeket Pestre az Arlberg-expressz fényűző fülkéiben, öt-hat vám- és zónahatáron át.

A követségen már megkezdtek a csomagolást, megállapodtunk abban, hogy a román csoport csütörtökön, szeptember 19-én utazik, Mikó Tibor kivételével, akit az erdélyi ügyek roncainak továbbvitelével és a hivatalos iratanyagunk expedálásával bízunk meg.

A nap hátralevő részében más jelentősebb dolog nem történt, hacsak nem említem azt, hogy a Claridge házi borbélyánál megnyiratkoztam, miközben Szabó Zoltánnal politizálgattam.

Szept. 14. Minthogy szeptember 12-ig kaptam meg a fizetésemet, szombaton a hátralevő egyheti napidíjamat vettem fel a Crédit Lyonnais pénztáránál. Visszafelé menet találkoztam Bede Istvánnal, aki éles bírálatban részesítette a magyar béke-előkészítést és a kormányt. Furcsa ember ez a mi londoni követünk: mindig ellenzéki hangot üt meg lefelé, de néma és hajlongó felettesei felé. Az erdélyi értekezleten sem jelent meg, és a békekonferencia legkritikusabb szakaszaiban mindig akadt állomáshelyén valami sürgős dolga, mégis állandóan azt hangoztatta. „én megmondtam, hogy rosszul csinálják, mert úgy kellett volna kezdeni, hogy...”, és hevesen magyarázta nekem utólagos jótanácsait. A Claridge halljában Demeter Béla is csatlakozott a vitához, Bede mindkettőnket meghívott délben 11-kor *apéritif*ként pezsgőzésre, amelyen a természetlen téma szalmacséplését ebédig folytattuk.

Kora délután Mikó Tiborral kis sétát tettem a Tuilériák kertjében. Már azzal az érzéssel néztem a csodás palotákat, hogy nemsokára búcsúznom kell a „fény városától”. Benéztünk az Orangerie palotába, ahol kiállították azokat a képeket és szobrokat, amelyeket a németek francia magángyűjteményekből raboltak össze, s amelyeket a győztes hatalmak felkutató bizottságai megtaláltak Göring Karinalljában, Hitler kancelláriájában és más, műgyűjteményeket tartalmazó intézményekben. A katalógus szerint a kiállítás nem teljes, de így is egy világváros múzeumát lehetne közszemlére tett tárgyakkal berendezni. Bár mi is mutogathatnánk már a külföldieknek pl. egy helyreállított Lánchidat, a Várat épen és egy újjáépített Budapestet!

Az Orangerie-ből kijövet a Bassin Octogonal vizén a játékvitorlásokat eregető fiúk ügyességét nézegettük, majd a Hôtel Crillon impozáns épülete és az USA-nagykövetség egyszerű homlokzatú, de szép udvarú telke mellett haladtunk el, végül rátértünk arra az útra, amely – mint már korábban említettem – az utak útja, a nagyszerűség felsőfoka, vagyis az Avenue des Champs-Élysées, amit tréfásan amerikaiasan így ejtenek: Csemsz-ilájzisz.

A szállodában bosszankodva értesültem arról, hogy Gyöngyösiék a hétvégére a tengerpartra, Trouville-be rándultak ki, s a detektívek kocsiján maradt még hely, ha otthon lettem volna, Dienes Gida jóvoltából én is megláthattam volna az óceánt. Csalódottan vonultam be szobámba, és dühösen letisztáztam karikatúráimat.

Szept. 15. Vasárnap, mise előtt, kellemes időben, viszonylag néptelen utcákon sétáltunk Mikó, Snyder és én. Útvonalunk a Szajna-parton, majd a Rue Royale-on vezetett a Madeleine-hez. Mise után a rue Saint Honoré belvárosi házait és kirakatait szemlélgettük, majd egy kis térre értünk, ahol kisebb embertömeg állta utunkat, köztük feltűnően sok szőkevel. Az egyik szőkeség a Gazeta Polskát kínálta, amiből „éles logikámmal” következtethettem, hogy itt lengyelek tanyáznak. Éppen miséről jöttek ki a hosszú nevű templomból: „*La chapelle de l'ancien couvent des Dames de l'Assomption*” [A Mennybevétel Hölgyei egykori kolostorának kápolnája], amely már régóta a lengyeleké. A place des Pyramides-en Jeanne d'Arc aranyozott lovasszobrát láttuk, majd a Louvre hatalmas épülettömbjével körülvett kerten sétáltunk át. A kert közepén Gambetta szecessziós stílusú emlékműve bántó, ez a szobor a fenséges környezetben parvenüként hat.

Ez alkalommal alaposabban szemlélhettem meg a Louvre-múzeumot, mint először: két és fél órát bolyongtam benne. Az egyiptomi régiségek hidegen hagytak; már felmelegítettek a görög szobrok, de az igaziak mégis a renaissance-kori festmények. A világhírességek mellett természetesen azokat is sorra vettem, amelyeknél előítéletmentesen értékelhettem szépségüket. Kár, hogy a termek megvilágítása és a képek elhelyezése nem mindenütt szerencsés. Hosszú időt töltöttünk az Apolló-galériában, amely IV. Henrik alatt épült, és restaurálása az 1661. évi tűzvész után húsz évig tartott. Ebben a hosszú teremben vannak kiállítva a francia királyi jelvények és ékszerek, köztük a 137 karátos Régent-gyémánt. Felbecsülhetetlen értékű vázák, ötvösművek, fegyverek dicsérik a francia ízlést, a falakon pedig Delacroix freskói adják meg a méltó keretet. – Hazamenet Mikó Tibornak kifejtettem, hogy foglalkozást szeretnék változtatni, találja ki, mi szeretnék lenni. Megmondtam: Új-Zéland szépművészeti múzeumának igazgatója lennék, akit hazája európai körútra küld hatalmas pénzalappal, amely azt a célt szolgálná, hogy műkincseket, híres és szép szobrokat, képeket vásároljak. Ez az állás politikamentes volna, csupa szépet látnék, sokat utazhatnék, s természetesen rapidíjam is legalább annyira lenne, mint egy magyar békedelegációs tagnak.

A kellemes nyári időnek tulajdonítottam, hogy Párizs ezen a vasárnapon annyira üresnek, néptelennek mutatkozott. Ilyenkor aki csak teheti, vagy Versailles-ba, vagy a tengerpartra (Párizsban strandfürdő nincs), esetleg Champagne vagy Touraine kastélyos vidékeire rándul ki. A kispolgár és a kevésbé mozgékony elem a város minden kerületében megtalálható közkertjeibe vagy a Bois de Boulogne-ba megy. Én is az utóbbiakkal tartottam, s előbb a Parc Monceau-ba, majd a Bois-ba metróztam. Az előbbi Erzsébet térszerű közkert, persze nagyobb méretekkel, szép fákkal, kis tóval, műrommal, sok paddal és a párizsi közterületekre oly jellemző vasszékekkel, amelyekben többnyire szerelmespárok ülnek. A Monceau-kertben ezenkívül rengeteg a gyerek, ezt azért emelem

ki, mert egyébként Párizs utcáin nagyon kevés gyereket láttam, aminek az is magyarázata lehet a közismert francia gyermektelenségen felül, hogy ilyenkor, aki csak teheti, vidékre küldi őket nyaralni. – A Bois de Boulogne-ban nagy tömeg élvezte a szép, meleg időt, az erdőben és a gyepablákon alig talált az ember négyzetméternyi teret, ahol nem üldögéltek vagy hemperegtek volna. Már a XVII. században is nagy forgalom lehetett itt, különösen szerelmesekben, amit az egykorú közmondás is igazol: „*Les mariages du Bois de Boulogne ne se font pas devant M. le curé*” [A Bois de Boulogne-i házasságkötések nem pap előtt történnek]. A vendéglők zsúfoltak. Az erdei gyermekvasút szünet nélkül keringett, teletömve büszke nézésű francia csemetékkal, a tavakon minden csónak üzemben volt, az utakon hármás autósorok suhantak; rengeteg volt a kerékpáros, köztük a családi kettősök (tandem) keringtek vígan. Olyanok, akik a harmincas évek Párizsát is ismerték, megjegyzi, hogy autóforgalom terén Párizs már majdnem elérte a békebeli színvonalat, csak a taxik száma kevesebb a kelleténél, különösen csúcsforgalom idején van belőlük hiány.

Este megint Trajanovits Lajos csábított el egy kis igazi párizsi éjszakára a Montmartre környékére, ezúttal a Tabarin mulató zsúfolt helyiségében borozgattunk.

Szept. 16-án hétfőn kellemes meleg időben nem sok kedvem volt a követség hideg udvari szobájában ténferegni, ezért Mikó Tiborral a rue de Faubourg Saint-Honoré, a rue de la Boétie és a boulevard Haussmann jó hírű boltjainak kirakatait szemléltük meg, hogy a másnapra tervezett nagyarányú bevásárlásainkhoz előtanulmányokat végezzünk. Este a hazautazás megszervezésével megbízott Takácsy Miki azzal fogadott, hogy a csütörtöki Arlberg expresszre már nincsen jegy, így elutazásunk minden bizonnyal másnapra tołodik.

Szept. 17-én kedden reggel esős időben taxiba ültem, hogy egy hazai megbízatásnak megfelelően egy deportált személy eltűnéséről vagy esetleges haláláról szerezsek bizonyosságot. A megadott címekre elmentem, két helyen azt mondták, hogy az illető urat másfél évvel előbb a németek elhurcolták, s azóta nincs hír felőle, valószínűleg meghalt, a harmadik helyen nem ismerték. – Dél felé elállt az eső, elsétáltam a Quartier Latin-be, böngésztem a Szajna-parti antikváriusok, a bouquiniste-ek könyvei között, és vettem egy szép, illusztrált Louvre-katalógust. – Ebéd után gyerekuhra-vásárlási szándékomnak megfelelően a környék ilyenmű boltjait fésültük át. A szállodába visszatérve nekiestem a csomagolásnak, miután Takácsy értesített, hogy mégis sikerült hálókocsijegyet szerezni a csütörtökön induló Arlberg expresszre.

Szept. 18-án szerdán reggel, hűvös, esős időben a követségen csomagoltam, majd Schwengnével (Gerbeaud-unoka, Ellischer-lány) és Demeter Bélával a külső rue de Rivolin és a vásárcsarnok környékén vásárolgattunk. – Este Homonnay Laci a távozók tiszteletére búcsúvacsorát rendezett, csirkehúst és pezsgőt pusztítottunk, majd amikor az étterem kiürült, és a zenekar befejezte műsorát, a zongorához ültem, és kedélyes táncos hangulattal búcsúztunk utolsó párizsi esténktől.

Szept. 19. Az indulás napján jó párezer frankom elköltéséhez kértem Schwengné segítségét, akivel a rue de Ponthieu egyik szűcsboltjában megalkudtam egy női bundára, egy bőröndösnél könnyű utazótáskára, egy fehérneműsnél két férfingre, néhány harisnyára és egy gyapjúpulóverre. Miután így sikerült pénzügyi gondjaimat elvetni, a csomagolás hatalmas feladatára szántam el magam, sikerült is öt bőröndöt színültig megtölteni, természetesen a hivatalos anyagból – könyvek, térképek, iratok – nem sok fért el, ezeket Mikó Tibor és Bárczy István gondjaira bízam.

Délután búcsútisztelgést tettünk – Demeter, Takácsy és én – Auer Pálnál, párizsi követünkénél. Ez alkalommal az előző estétől teljesen kidőlt Demeter majdnem elaludt. Auer megköszönte támogatásunkat, s újból kiemelte, hogy ő változatlanul a független Erdély propagálását tekinti a legfontosabb feladatának, de megértette, hogy különösen és ebben a kérdésben pesszimista vagyok. Kihangsúlyoztam, hogy a mai felaprózódott Európában egy újabb állami atomizálódást természetellenesnek vélek, egyébként pedig mind az erdélyi magyarok, mind a románok között alig van nyoma valamiféle transzilvánizmusnak.

Indulás előtt egy órával még a külügyminiszternél, Gyöngyösinél voltam búcsúlátogatáson. Ő éppen Churchill zürichi beszédének részleteit hallgatta rádión, megemlítette, ha jól érti, Churchill az európai egyesült államok megvalósítását propagálja, ami valószínűleg újra tápot ad a Szovjetunió Churchill-ellenes kifakadásainak. Az erdélyi kérdésre térve sajnálkozott azon, hogy megoldási tervemet még módosított formájában sem lehetett felhasználni, s hogy a kisebbségvédelem terén sem tudtak a nagyok valami megnyugtató megoldást létrehozni. Mikor a vasfüggönyt emlegettem, ami nemsokára mögöttem bezárul, kijelentette, bár már ő is a keleti felén lehetne, és nem kellene ebben az elszigeteltségben, politikai sikerek nélkül, minden eredmény felmutatása nélkül tovább harcolni. A külügyminiszter végül megköszönte segítségemet, majd arra kért, hogy hazatérve maradjak továbbra is a külügyminisztérium béke-osztályával a legszorosabb kapcsolatban.

A szálloda lépcsőházában belebotlottam Boldizsár Ivánba. Egy cédulát nyomott a kezembe, amelyen a neki átadott karikatúráimat nyugtázta, és megkért, hogy lapjának kiadóhivatalába menjek el. A nyugtán az állt: „Jakabffy Imrének 10 rajzáért magas honorárium fizetendő”. Boldizsár Iván ugyanis a nívós külpolitikai hetilapnak, az „Új Magyarország”-nak a főszerkesztője, és megígérte, hogy lapja lehozza karikatúráimat. Már nem volt időm reklamálni, hogy miért csak tízet nyugtázott, holott én tizenhatot adtam át neki. Pesten felmentem a kiadóhivatalba, megalkudtam 100 forintban és egyévi előfizetésben, s vártam, hogy a lap rajzaimat leközölje. Elmúlt a békekonferencia, de a rajzokat mind a mai napig (dec. vége) nem közölték, lehet, hogy elvesztek, ami annál nagyobb baj, mert másolatban nincsenek meg. Amikor Boldizsár Párizsból megérkezett, s megkérdeztem: mi van a rajzokkal, azt állította, hogy futárpostával még szeptemberben elküldte, ő sem érti, miért nem jelentek meg, de majd utánanéző a dolognak. Újra fel akartam keresni őt, de az UNESCO közgyűlésére visszautazott Párizsba. Így veszett el nem annyira egy művészi, mint inkább kordokumentum a párizsi, 1946. évi békekonferenciáról.

Gyors búcsúzkodás után a tovább itt maradóktól, hat óra előtt néhány perccel beszálltunk a vonatba. Hét óra tízkor hagytuk el a Lyon állomást, még egyszer végignéztük a szürkületben a távolodó párizsi háztetőket, tornyokat. Sőhajtoztunk azon, mikor látjuk-e, vagy tán sohasem az Arc de Triomphe-ot naplemente idején, a Louvre magas tetejét, a Szajna-parti bódékat, a harmonikus Vendôme teret, a Notre Dame esőlevezető (*gargouille*) gótikus szörnyeit, a Luxemburg-park szerelmeseit és érezzük-e még a robogó metró jellegzetes kova-parfüm-izzadság szagát, a Quartier Latin vagy a Montparnasse bohémas hangulatosságát, és mindazt, ami Párizs?

Az étkezőkocsi vacsoraétlapján búcsúzóul nevetve-bosszankodva fedeztük fel a colin-halat, amit mindnyájan jóízűen, az emlékezés nosztalgiajával fogyasztottunk el.

Szept. 20. Hajnalban német szóra ébredtem: mülhauseni (Mulhouse) vasutasok hangja volt, elzászi területen haladtunk. Reggel nyolc óra tájt érkeztünk Bázel pályaudvarára. Itt a mellettünk húzódo vágányon éppen szidolozták az aargauai vicinális harmadosztályú

vasonjainak rézfogantyúit. Az étkezőkocsiban ugyanebben a kocsiban fehérkabátos úriember abrosszal terítette a reggeliző asztalokat. Mikor lesz mifelénk – mondjuk – a Jászfényszaru-Kutyabagos helyiérdekű vonalon III. osztályú étkezőkocsi szidolozott fémrészekkel, bőrpárnás ülésekkel, ragyogó tisztaságú ablakokkal? Szinte már kellemetlen a szemnek ez a rend és tisztaság, pedantéria és szabályosság, ami a Svájcban keresztül haladó utasnak még a vonat ablakából nézve is a szemébe ötlük. – Bruggnál átkeltünk az Aar folyón: minden cseppje kordába van fogva, kisebb-nagyobb duzzasztók, erőművek, csatornák láthatók mindenfelé. A tiszta gyárépületek mellett a reggeli napsütésben zöldellő kertek, ápolt gyümölcsösök, méhesek, legelésző tehének vonultak el vonatablakunk előtt, mint jelképei a békés munkának és a nyugodt társadalomnak.

Zürich előtt nagyszerű megvilágításban láttuk a Berner Oberland havas csúcsait, majd egy alagút után Zürichbe érkeztünk. A tóparti város szép fekvésén kívül más benyomást nem hagyott emlékezetemben. A Zürichi-tó kissé Balaton-szerűen nyúlik el hosszában, de a hegyek közé szorítva mégsem Balaton. A Wallen-tó is hegyek közé szorítva, északi partján a rettenően meredek Churfürsten hegláncból helyenként vékony vízeséscsíkok húznak a tó felé. Svájcban már csak Sargans és Buchs volt hátra, s még a délelőtti órákban keltünk át a Rajnán azzal az érzéssel, hogy a vasfüggöny mögöttünk végérvényesen lehúzódott. Gyönyörű idő kedvezett a svájci és tiroli átutazásunknak. A legszebb természeti látványosságnak a Feldkirch-Innsbruck közti szakaszt és a Kitzbühel-Zell am See közti változatos tájat tekintem. Már esteledett, amikor a francia-amerikai zónahatáron (Leogang) egy osztrák tiroli sapkás férfi egy jó nagy Fly-toxozóval ráfújt gallérunk felé, mondván: „Tesz isz a formalitét” (*Das ist eine Formalität*), vagyis fertőtlenített valamennyiünket.

Szept. 21. Reggel már Bécs táján robogtunk hűvös, esős időben, a Westbahnhofra a bécsi kirendeltség részéről Garzuly Jóska, régi ismerősöm (volt zágrábi követségi tanácsos) jött ki futárposta átvétele céljából, és intézkedett, hogy a személypoggyászként feladott holmijaink továbbjussanak Pestre, ezeket ugyanis Párizsban csak Bécsig lehetett feladni, mert a forintos Magyarországgal a külföldi vasutak még nem tudtak elszámolni. Hegyeshalomnál 6 dollárért forintot vettem, amivel jegyemet megválthattam, és még maradt annyi, hogy taxival hazamehessek.

Egy eseményt – ami már a dunai tájak jellemzője – meg kell említenem: Bécsben három részeg orosz katona a majdnem üres hálókocsiba beszállt, és mindegyik elterült egy-egy egész fülkében. A kalauz hiába szólt, hogy ez foglalt, diplomatáknak fenntartott kocsi, az oroszok nem tágtottak, és miután a három fülke árát kifizették, nyugodtan aludtak Kelenföldig. Itt a kalauz költögetni kezdte őket, ám az egyik orosz úgy találta, amint éppen a hálókocsi ágyneműjét és piros pokrócát gyömöszölte csomagjába. A kalauz lármát csapott, hívta a patrújt, mire az orosz minden ellenállás nélkül visszaadta az értékes holmikat. – Nem tehetek róla, de ez a jelenet nekem az otthon emlékeit ébresztette fel héthetes nyugati távollétem után, ahol a demokrácia egészen más megnyilvánulási formáit tapasztalhattam.

Este hatkor érkeztünk a Keletre, itt várt minket a külügyminisztérium teherautója, amelyre felpakoltuk a ládákat, futársákokat és még számos csomagot. Ezeket a minisztériumban a kísézőjegyzék egyidejű leadásával a futárirodának átadtuk, magam pedig öt darabból álló poggyászommal taxiba szálltam, és hét óra lehetett, mire a Halmi utcai otthonomba megérkeztem.

(Folytatjuk)

A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 1. rész

A dolgozat leírja azt a történelmi folyamatot, amely Ciprus mai politikai helyzetéhez vezetett. Ehhez felhasznál személyes tapasztalatokat is. Mivel a Ciprusi helyzethez szorosan kapcsolódik és azt befolyásolja a földgázkészletek feltárása és kitermelése a Földközi-tenger keleti medencéjében, ezt a témát is tárgyalom.

(Személyes megjegyzések) 1989 és 1993 között Ankarában tanítottam Törökország első és akkor egyetlen magánegyetemén, a Bilkent Egyetemen. A ciprusi kérdés már akkor látókörömbe került, mert állandó beszédtema volt. Később, 2007-től Cipruson, Famagusztában, a Kelet-Mediterrán Egyetemen¹ tanítottam. Az itt eltöltött évek alatt sokat láttam Ciprus mindkét feléből, és ezen cikk témája szempontjából releváns tapasztalatokra tettem szert. Ezért az alábbiakban több olyan esemény is szerepel, amelyet adatközlőként most írok le először. Ez az oka annak, hogy ebben a dolgozatban egyes szám első személyt használok az inkább alkalmazott többes szám első személy helyett. A tanulmánynak azokat a részeit, amelyekben én vagyok az első közlő, vagyis személyes tanúságot teszek, szövegbehúzással és végig dőlt betűsen különítettem el.²

A települések neveit is úgy írom, ahogy ott, illetve olvasmányaimban megismertem. Kivétel a három legnagyobb város. Azt a várost, amely nekem otthont adott, az angol név kiejtése után Famagusztaként használom, mert mi, ottani magyarok így használtuk, és a tőlünk független magyar szövegekben ez az alak előfordul. A fővárost Nicosiának írom általában, de megjegyzendő, hogy neve görögül Lefkosia (ejtsd lefkozia), törökül Lefkoşa (ejtsd lefkosa). Az északi part nagy kikötővárosát pedig Kyrenia (ejtsd kájrenia) alakban írom, nem pedig a jelenleg hivatalos török Girneként, mert a török ciprióták is így nevezik a beszédjükben. A személynevek esetében azt az elvet követem, hogy nem változtatom meg senkinek se a nevét a magyar nyelv kedvéért, hanem megőrzöm az eredeti formát, megadva az első előfordulás esetén a kiejtést. A görög nevek esetében ez az angolra való szokásos átírást jelenti, a török esetében pedig a speciális török karakterek meghagyását. Főként a magyar „s”-nek és „cs”-nek megfelelő „ş” és „ç” betűt, illetve az úgynevezett lágy „g”-t, a török karakterben „ğ”-t, amelyet nem ejtünk, s amelynek szerepe az, hogy az előtte álló magánhangzót megnyújtja. Makariosz érseket azonban magyarosan írom, mert az rögzült nyelvünkben. Sajnos mindkét nyelvre igaz, hogy a neveket egyazon nyelvben különbözőképpen is átírják, amivel esetleg kiejtési hibát generálnak. További technikai megjegyzés, hogy az interneten található anyagoknak nincs évszáma a hivatkozásoknál. Ezeket külön listában közlöm a nyomtatott hivatkozások után.

A Ciprus történetében nem jártas olvasó számos ismeretlen fogalommal fog találkozni. Sajnos lehetetlen úgy megírni a történelmet, hogy ezek mind előre definiáltak legyenek. Természetesen a dolgozat során minden ilyen fogalmat pontosan meghatározok. Néhány fontos azonban megtalálható a függelékben.

A tanulmány kidolgozása során számos, egymással éles érdekellentétben álló szerző munkáját fel kellett használnom, és a sokszor hiányos szövegekből az adatokat mint egy mozaik szemeit gyűjtöttem össze. A különböző művekben szereplő állítások is nemegyszer ellentétben vannak egymással. Emiatt szeretném itt az elején

leszögezni ismeretelméleti alapállásomat, amely nem szorítkozik a jelen munkára. Ha valamely témáról eltérő leírások jelennek meg, akkor mindig annak a szerzőnek adom az elsőbbséget, aki tényeket közöl. Abban nem bízom, aki megmarad az általánosságok szintjén. Viszont vannak olyan események, viszonyok, amelyekre vonatkozó független, hiteles adat nem áll rendelkezésre. Ilyen például a Clerides-Denktaş viszony. Cipruson sok merényletet is elkövettek, amelyek tetteseit nem ismerjük, így indítékaik is homályban maradtak. A különböző szerzők ezt a tudásbeli hiányt arra használják fel, hogy az ellenérdekelt felet vádolják meg a cselekmény elkövetésével. Minden ilyen esetben – vállalva a tévedés kockázatát – azt valószínűsítem igaznak, ami a nagy többség véleménye, illetve, ami más adatokkal összhangban van. Az előbbire példa az említett Clerides-Denktaş viszony, az utóbbira az 1960 és 1963 közötti ellentét. Nem tekinthetek el attól sem, hogy vannak nyilvánvalóan hamis állítások. Ilyen például egy szervezet említése olyan időszakban, amikor még meg sem alapították. Ugyanakkor az a tény, hogy egy forrás valahol hamis állítást közöl, nem jelenti azt, hogy más kérdésekben ne lenne nagyon pontos. Tanult mesterségem az operációkutatás. Minden ilyen projektnél nagy jelentősége van annak, hogy az operációkutató – aki szinte mindig egy kívülálló, harmadik személy – maga mit tapasztal. Ebben az értelemben fontos, hogy négy évet éltem Ankarában és tizennégyet Cipruson.

(Bevezetés) Napjainkban a ciprusi probléma abban áll, hogy a sziget – amelyet sokan, beleértve kormányokat és nemzetközi szervezeteket, így az ENSZ-t is, egyetlen államnak képzelnek el – 1974 óta kettéosztott. Az egyharmadánál kicsit nagyobb, északi terület török, a déli rész pedig görög. Ma a felek nagyjából ugyanannyira távol állnak attól, hogy a helyzetre megoldást találjanak, mint 59 évvel ezelőtt, 1964-ben, amikor először érkeztek a szigetre békefenntartás céljával ENSZ-katonák. Tudomásom szerint jelenleg 77 magyar katona is szolgál közöttük.

Történelmi perspektívából nézve, a ciprusi probléma abban áll, hogy a szigeten élő két legfontosabb népcsoport, a görögök és törökök közül melyik igényeit lehet kielégíteni, illetve lehet-e egyszerre mindkettőt? Ezek a kérdések legalább 1878 óta napirenden vannak, de a felszín alatt már korábban is léteztek. A görög ciprióták kívánsága az egyesülés Görögországgal, a török cipriótáké pedig a megosztás egy görög és egy török részre, illetve az egyesülés Törökországgal. Sok görög szerző – matematikai kifejezéssel élve – axiómaként kezeli a Görögországgal való egyesülés jogát és azt az állítást, hogy ez az egyetlen megoldás a problémára, pedig a jelenleg hatályos nemzetközi szerződések szerint ez egyáltalán nincs így. A török oldalról írt művek inkább a török ciprióták sérelmeit sorolják. A ciprusi problémával foglalkozó szerzők ezen a szinten megállnak.

Azonban az egyes emberek szintjén ez sokkal bonyolultabb. Ha egyszerűsítő módon leszűkítjük az emberi magatartást az elfogadás és elutasítás páryára, akkor is minden lehetséges kombináció előfordul az egységes Ciprus, a másik közösség egyes tagjai, a másik közösség egésze, az anyaország és a másik közösség anyaországa elutasítása, illetve elfogadása vonatkozásában.

Hozzá kell tenni, hogy közben az idők változnak, és velük együtt az érdekek is, ami nem teszi egyszerűbbé a megoldás megtalálását.

A dilemmát másképp is meg lehet fogalmazni. Azt kell eldönteni, hogy a Zürich–London Egyezmények (lásd később részletesen) alapján 1960-ban létrejött Ciprusi Köztársaságnak a ciprusi török közösség államalkotó eleme-e, avagy csak egy kisebbség az államon belül, hasonlóan a még létező, a törökökhöz viszonyítva is törpe

kisebbségekhez. Ha államalkotó elem, akkor a ciprusi törökök joggal tartanak igényt a ciprusi görögökkel politikai értelemben egyenlő bánásmódra. Ha viszont a törökség nem államalkotó elem, akkor veszélyben érzik magukat, és ennek sok következménye van és lehet a jövőben.

Megint átfogalmazva a problémát, arról van szó, hogy kit illet meg a népek önrendelkezési joga. Ha csak a ciprusi görögöket, akkor lehetséges az egyesülés Görögországgal, bár ez ellentmond a jelenleg hatályos és igen nehezen megváltoztatható nemzetközi szabályozásnak. Ha viszont a ciprusi törököket is, akkor két ellentétes akaratot kellene kielégíteni.

Kevésbé köztudomású, hogy ma a sziget helyzetének politikai megoldatlansága jelentősen befolyásol más államokat is az időközben talált, illetve sejtett tenger alatti gázvagyron miatt. Ide tartozik Líbia, Egyiptom, Izrael, Libanon, Szíria, Törökország, Görögország és maga Ciprus mint amelyek gázt árusíthatnának az Európai Unió piacán, illetve az EU államai mint vevők. De ez a gázvagyron magát a ciprusi helyzetet is bonyolítja. Az érintett országoknak új érdekei keletkeztek, amelyek helyenként éles ellentmondásban vannak egymással.

A téma feldolgozása azért is nehéz, mert nagyon sok esemény van, amely adott esetben lényegesen befolyásolja a történet megítélését. Egy korlátos hosszú dolgozatba valamilyen nem fér be. Ugyanakkor kihagyásuk a folyamat torz beállítására ad lehetőséget. Az is előfordul, hogy egy kevésbé jelentős esemény csak egy dolgozatban jelenik meg, ezért a leírás hitelességét nehéz ellenőrizni. A két legfontosabb elem, amely sokszor kimarad: az Akritas-terv és az 1974-ben az ENSZ által szervezett lakosságcsere. Az alábbiakban ezekről részletesen szó lesz. Az Akritas-terv kihagyását a ciprusi történelem tárgyalásából John Reddaway is szóvá teszi, és megkérdőjelezi az ilyen szerző pártatlanságát (Reddaway 1986)³.

A későbbiek megértéséhez hasznos fogalmat alkotni Ciprus településeinek szerkezetéről. A mindenkori állam főleg falvakból állt. Számuk meghaladta a hatszázat. Többségüket vegyesen lakták görögök és törökök. Azok száma, ahol a törökök éltek többségben, mindig is csekély volt. Bizonysan körzetekben telepedtek le a maroniták és az örmények. 1964-ig a törökök nagyobb számban éltek a Tróodosz-hegység déli részén, Páfoszhoz⁴ és Limaszolhoz közel. Ugyanakkor a sziget északi részét főleg görögök népesítették be. A Karpaz-félszigeten olyan erős volt a görög nyelv hatása a helyi törökökre, hogy egy külön török nyelvjárás alakult ki, amelyben más idegen elemek mellett megjelentek a nyelvtani nemek (Aliefendioğlu–Vizvári 2017)⁵. 1974, de különösen 2004 után a sziget mindkét fele erős fejlődésnek indult. Ennek egyik eredménye, hogy számos üdültelep jött létre magántulajdonú házakkal. A főbb városok: Nicosia, Kyrenia, Famaguszta, Larnaca, Limaszol, Paphos, az egykori Morphou, ma Güzelyurt és újabban Ískele.⁶ 1964-ben, majd még inkább 1974-ben a lakosság jelentős része elhagyni kényszerült otthonát, ezért a népesség eloszlásának arányai az egyes vidékeken megváltoztak. A hatszáznál több vegyes lakosú faluból mára egy maradt, Pile, amely ENSZ fennhatóság alatt áll. Görögökön és törökökön kívül a latinoknak nevezett katolikusok, valamint a már említett maroniták és örmények élnek a szigeten. Továbbá mindmáig nagyon sok brit állampolgárnak van ciprusi ingatlanja. Ők főképpen nyugdíjasok. Az utóbbi húsz év fejleménye, hogy mindkét oldalra sok orosz család is költözött, akik gyakran fiatalok, és kicsi gyermekeik vannak.

(A szigettel foglalkozó néhány fontosabb könyv) A Ciprussal kapcsolatos irodalom és a napi sajtóban megjelent hírek, beleértve még a magyar médiát is, többségében az egyik vagy a másik fél javára vagy kárára, rendkívül elfogult. Jellemző az alapvető fontosságú tények elhallgatása, melyek közé tartozik a továbbiakban részletesen elmagyarázandó Akritas-terv, valamint a garantőr országok szerepe és feladata. Famagusztát sokszor

említik kihalt városként, miközben 40 000 másik emberrel otthont ad nekem. Ha ki-egyensúlyozott képet akarunk kapni, amely pontosabb a napi politika által közvetített, sokszor igencsak torz ismereteknél, akkor legalább három (brit, görög és török) megközelítésben kell ismerni az eseményeket. A könyveket a szerzők nevének ábécé szerinti sorrendjében ismertetem.

A 20. század második felének legfontosabb ciprusi török szereplője Rauf Denктаş. Az ő életrajzát tartalmazza Yvonne Çerkez könyve (Çerkez 2014), amely alcíme szerint „a török elnök hivatalos életrajza, aki szembeszállt a világgal, hogy hazát teremtsen népének.”⁷⁷

Lawrence Durrell, a világhírű író, Gerald Durrell idősebb bátyja sok évet töltött brit külügyi szolgálatban. Jugoszláviából érkezett Ciprusra, ahol magánemberként kívánt élni. Azonban itt is felkérték, hogy lépjen be a gyarmati adminisztrációba. Végül saját életének védelmében el kellett hagynia a szigetet. A könyv (Durrell 1957)⁸ ciprusi éveiről szól, visszaadva az akkori kor hangulatát. Egykori háza ma is a család tulajdonában van. Sajnos, igen ritka esetben látogatható.

Spyros Hacıgregoriou írása egy jószándékú könyv (Hacıgregoriou 2010)⁹, amit az is mutat, hogy a teljes szöveg mindhárom érintett nyelven, azaz sorrendben görögül, törökül és angolul is megjelenik teljes terjedelemben. A viszonylag rövid mű fő mondanivalója a címevel ellentétben az, hogy naponta 12 ember hal meg úgy, hogy nem térhetett vissza a szülőföldjére. Sajnos ez a szám vélhetőleg csökkent, mert már csak kevesen maradtak.

Niyazi Kizilyurek munkája az egyik legfontosabb ciprusi görög politikus, Glafkos Clerides életrajzát tartalmazza (Kizilyurek 2008)¹⁰. Clerides nagyon közeli munkatársa volt Makariosznak, 1974-ig az országgyűlés görög elnöke, majd ezen tisztségéből adódóan 1974 második felében, Makariosz visszatéréstől, ideiglenes elnök. Élete vége felé pedig 10 éven át Ciprus elnöke. A könyv eredetileg két évvel korábban, Athénban jelent meg görögül. A függelékekkel együtt 278 oldalas mű egy nagyon hosszú interjú az idős politikussal. Érezhető, hogy Clerides még akkor is igyekszik minden, Makarioszra vonatkozó valós vagy vélt kritikát elkerülni.

Az egykori EU-15 tagállamai közül nem volt mindegyiknek közvetlen diplomáciai képviselője Cipruson. Így Svédországnak sem. A felvételi tárgyalások előrehaladtával nyilvánvalóvá lett, hogy ezen változtatni kell. Először kineveztek egy diplomatát, Ingemar Lindahl, főképviseelőnek, majd ő lett az első nagykövet is. Könyve (Lindahl 2019)¹¹ a 2002-től 2004-ig tartó időszokról számol be szemtanúként, korrekt módon. Ez az időszak az Annan-terv¹² végső formája elkészítésének és az arról tartott népszavazásnak a kora. A könyv legfőbb érdekessége az, ami nincs benne és ennek a hiánynak a kimutathatósága egyben a legnagyobb értéke is: a legkisebb jele se látszik annak, hogy az ENSZ nemzetközi diplomatái a ciprusi politikusok gondolkodását, logikáját és érdekeit meg kívánták volna érteni. Hangsúlyozom, hogy a megértésre való törekvés hiánya nem azonos a megbeszélések hiányával.

Martin Packard egy brit katonatiszt volt, aki Máltán szolgált. Felesége görögországi görög nő, így Packard beszélt görögül. Nyelvtudása miatt rendelték a szigetre, ahova 1964. január 5-én érkezett, és mintegy 5 hónapot töltött ott. Először, még a brit hadsereg tagjaként, feladata a görög és török közösség tagjainak összebékítése volt a falvakban. Nagyon sok vérontást előzött meg. Amikor a britek a más államokból érkező katonai kontingensekkel együtt az ENSZ békefenntartó erőikhez kerültek, Packard feladata némiképp megváltozott. Ezekről az időkről írta könyvét (Packard 2008)¹³. Személyes benyomásom az, hogy mindent nagyon pontosan, az igazságnak megfelelően ír le,

amikor olyan dolgokról van szó, aminek ő szem és fültanúja volt. Azonban mihelyst olyasmit tárgyal, amit csak hallomásból ismer, némileg elfogult a görögök javára. Az utóbbira példa, hogy számos esetben említi, miszerint 1958-ban, amikor ő nem tartózkodott a szigeten, a görög–török nemzetiségi villongásokban a görögök arányosan rosszul jártak. Ezzel szemben még P. N. Vanezis (Vanezis 2000)¹⁴ és Stavros Panteli (Panteli 2005)¹⁵ is azt mondja, hogy ebben a kategóriában a kérdéses időszakban 56 görög és 53 török áldozat volt, ami – figyelembe véve, hogy kb. négyszer annyi görög élt a szigeten, mint török – azt jelenti, hogy arányosan a törökök vesztesége nagyobb. Packard személye maga azért is jelentős, mert miközben naponta járta a falvakat, az ország legfontosabb vezetőivel épített ki szoros munkaviszonyt. Ezen keresztül alapvető fontosságú információkhoz jutott, amelyek könyvében, illetve annak fontos függelékeiben meg is jelennek.

Panteli görög szempontból mutatja be az eseményeket könyvében (Panteli 2005), mely helyenként pontatlan. Ugyanakkor olyan dolgokat is bemutat, például Harding EOKA-ellenes műveleteit, amelyek más szerzők munkáiból rendszeresen kimaradnak. A könyv jelentős értéke az igen gazdag képanyag.

John Reddaway már említett munkája (Reddaway 1986)¹⁶ az a könyv, amelyet angol-szász szerzők úgy jellemeznek, hogy a brit álláspontot korrekt módon képviseli. John Reddaway 1938-tól 1960-ig szolgált a brit gyarmati adminisztrációban Cipruson. Utána a palesztinokkal foglalkozó ENSZ-tisztviselő lett. A rövid írása (Reddaway 1990)¹⁷ a szerző halálának évében jelent meg. Három részből áll, az első személyes emlékek, a második politikai megjegyzések és a harmadik kulturális megjegyzések Ciprusról.

İsmail Tansu az a törökországi vezérkari tiszt, aki a sokáig titkos, ciprusi török védelmi szervezet, a TMT¹⁸ megalakítását intézte Törökországban, beleértve a fegyverek csempésztését és a szervezet harcosainak törökországi kiképzését. A csempészéssel kapcsolatban egybehangzó vélemény, hogy azt brit segítséggel végezték. Tansu ezzel kapcsolatban semmit se ír, pedig még Packard is felemlít egy esetet 1964-ből (Packard 2008)¹⁹. A TMT, akárcsak az EOKA, politikai beállítottságára nézve erősen jobboldali volt. A jobboldali itt nem a nacionalista szinonimája, hanem a szó eredeti jelentése szerint az általa képviselt politikai oldalt jelenti. Mint ilyen, fellépett a török közösségen belül a baloldali elemek ellen, ami még gyilkosságokhoz is vezetett. Ugyanez igaz az EOKA-ra is. Ez a belső politikai szerep teljesen kimaradt a könyvből (Tansu)²⁰, ami pedig a magyarázata lehet néhány, a benne említett panasznak, amelyek így teljesen érthetetlenek. A szerző világossá teszi, hogy a maga szándéka szerint a szigetet Törökországhoz csatolná. Nyilvánvaló, hogy ebben a véleményben más tisztek és politikusok is osztoztak. Azonban semmilyen olyan akcióról nem számol be az 1957-tel kezdődő időszakból, amelynek célja Ciprus Törökország által való bekebelezése volna.

Vanezis keményvonalas görög álláspontot képvisel könyvében (Vanezis 2000)²¹. Evidenciaként veszi, hogy a szigetet Görögországhoz kell csatolni. Viszont utólag visszatekintve az eseményekre, logikusan gondolkodik, és rámutat a görögök által elkövetett taktikai hibákra. Nem állít valótlan, de fel nem merül, hogy a ciprusi görög közösség bármit elkövetett volna a török közösség ellen. Időnként teljesen megtévesztően fogalmaz és lényeges elemeket kihagy. Például a 12. oldalon, majd később ismét, a britek szemére veti, hogy befogadtak 10 000 elüldözött török menekültet, akik később az ENSZ által szervezett lakosságcsere során a sziget északi részére kerültek. Az ENSZ akcióját meg sem említi. A megfogalmazás különös formája miatt könnyen azt hihetjük, hogy a 10 000 ember Törökországból származik. Nem említi az Akritas-tervet. Így a valóságostól teljesen eltérően tudja beállítani

az eseményeket. A könyv legfőbb értéke a függeléke, ahol számos fontos dokumentum szövege, így a Ciprusi Köztársaságot létrehozó eredeti szerződések, több ENSZ-határozat megtalálható.

A témának folyóiratokban megjelent cikkek formájában magyar irodalma is van, melyekre az alábbiakban szintén hivatkozom. Itt csak Kacziba Péter munkáját emelem ki (Kacziba 2017)²². Történetírói szempontból felülmúlja Panteli írását (Panteli 2005)²³, sok adatot tartalmaz és pontos. Továbbá időrendje logikus, ami Panteli könyvéről nem mondható el.

Rövid történelmi áttekintés a II. világháború kezdetéig

Ciprus legalább 10 000 éve lakott hely. A távoli múltban számos nép élt itt, és számos birodalomhoz (egyiptomi, perzsa, római, bizánci) tartozott. Lakosságának nagyobbik része évezredek óta görög ajkú.

A modern Ciprus története 1191-ben kezdődik. Ekkor a sziget még elvben Bizánchoz tartozik. A helytartó a császári család tagja, Komnénosz Izsák, aki szeretné önállóan tudni magát. Oroszlánszívű Richárd a sziget környékén hajózik mintegy 100 hajóból álló flottájával. A harmadik kereszties hadjáratra megy, amelyet Jeruzsálem eleste miatt hirdettek meg. A hajóhadat azonban egy tengeri vihar szétszórja. Három hajó Limaszol közelébe jutott. Ezeken volt Navarrai Berengária, Richárd menyasszonya és Richárd egyik húga, Johanna, Szicília királynéja. Komnénosz Izsák nem engedi partra szállni a királyi hölgyeket. Közben megérkezik Richárd több hajóval. Viszonya az első látszólagos megegyezés után elmérgesedik a helytartóval. Egyre több hajója ér a szigethez. Végül Richárd erővel elfoglalja az egész szigetet. Ettől a pillanattól kezdve a mai napig nincs többé olyan helyzet, hogy a Ciprus feletti hatalmat egyedül a görögök gyakorolnák. Sőt, a brit gyarmati uralom alóli felszabadulás napjáig, 1960. augusztus 16-áig, egyetlen kormányban sem vettek részt. 1960 és 1974 között a ciprusi törökökkel kellett osztozni a hatalmon, úgy persze, hogy a kormányban a görögök voltak többségben, 1974 óta pedig a sziget megosztott és északi harmadán az Észak-Ciprusi Török Köztársaság terül el.

Visszatérve Oroszlánszívű Richárdhoz, elmondható, hogy neki előnyös stratégiái fekvése ellenére sem volt szüksége Ciprusra, inkább a háborúhoz pénzre. Ezért új szerzeményét eladta. Először a templomos lovagoknak. Majd, mikor azok kérték, hogy csinálják vissza az üzletet, akkor eladta Lusignan Guidónak, aki előzőleg Jeruzsálem királya volt, de elvesztette királyságát. Jeruzsálemet a híres kurd hadvezér, Szaladin hódította meg. Ettől kezdve 1474-ig a Lusignan királyi házból származó uralkodók ültek Ciprus trónján. Az utolsó királyt, II. Jakabot annak velencei felesége, Cornaro Katalin követte, akit Velence 1489-ben lemondatott. Megjegyzendő, hogy II. Jakab törvénytelen gyermekként született, és a törvényes uralkodó féltestvére, Sarolta volt, akit Jakab elűzött. Sarolta 1487-ben halt meg gyermektelenül. Tehát a velenceieknek többé nem volt szükségük a legitimációhoz Cornaro Katalinra, akinek gyermeke korábban szintén meghalt. Ettől kezdve a sikeres 1570–71-es török hadjáratig Velence birtokolta Ciprust, és kormányzók révén igazgatta.²⁴

Tehát 1191 és 1570 között Ciprus valamennyi ura a katolikus vallást követte. Ne felejtjük, hogy Oroszlánszívű Richárd évszázadokkal az anglikán egyház megalapítása előtt élt. A Lusignan-ház francia eredetű. Ez megmagyarázza, hogy miért található az európai gótika számos kiemelkedő emléke a szigeten. A Lusignanok fenntartották azt a koncepciót, hogy továbbra is Jeruzsálem királyai, nem csupán Ciprusé. Sőt, a későbbiekben még Örményország uralkodói is lettek. Az utóbbi jobban érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy az I. világháború előtt az örmények a mai Törökország

keleti részén éltek, egészen a Földközi-tengerig. Franz Werfel regénye, a Musa Dağ 40 napja is ott játszódik. A királyi címekhez koronázás, a koronázáshoz pedig koronázó templom tartozott. Cipruson kettő ilyen van. A Lusignanokat Ciprus királyaivá Nicosiában, a Szent Sophia-katedrálisban koronázták. Ez egy hatalmas gótikus templom, amely 1209 és 1320 között épült, de harangtornyai soha nem készültek el. Már a 14. és 15. században is restaurálni kellett. Ma ez a Selemiye-dzsámi. Nevét az 1570-ben uralkodó és a ciprusi hadjáratra a parancsot kiadó II. Selim szultánról kapta. A Jeruzsálem királyává való koronázás Famagusztában, a Szent Miklós-katedrálisban (ma Lala Mustafa pasa dzsámija) történt. Mindkét városban még további gótikus templomok állnak részben épen, részben romokban. Az utóbbit az is magyarázza, hogy Ciprus földrendegésektől sújtott terület. Nagyon érdekes Famagusztában a Szt. Péter és Pál-templom (ma Sinan paşa dzsámija), amely tulajdonképpen egy átmeneti épület a román stílusból a gótikába. Az építkezések az utolsó pillanatig tartottak. Például Büyükkonukban (Komi Kebirben) négy templom van. Ebből három viszonylag újabb keletű görög templom. A negyedik azonban egy valószínűleg soha be nem fejezett reneszánsz jellegű templom, amelynek befejezését az 1570-es török támadás akadályozta meg.

Famagusztában a legenda szerint 365 templom volt azért, hogy minden nap más templomba lehessen menni. Ezekből ma mintegy 29-nek a maradványait lehet azonosítani. Kettő működik mecsetként. A három földalatti templom egyike a várfalakon kívül van. Több templom ismeretlen, azaz a régi feljegyzések alapján nem lehet azonosítani. A 29 közül mindössze hat görög építésű. Famaguszt a nyugati világ egyik leggazdagabb városa volt Velence felemelkedése előtt, azaz nagyjából abban a korban, amikor Oroszlánszívű Richárd a szigetet elfoglalta. A keleti és nyugati világ kereskedelme itt találkozott. A templomok elnevezéséből pedig világosan kitetszik, hogy számos, egyébként üldözött felekezet, például a nesztorianusok, valamint lovagrendek és országok rendelkeztek saját templommal.

A velencei uralom erősen kizsákmányoló volt. Emiatt a görög többség nyugtalanodott. A velencei kormányzó, Bernard Sagredo 1562-ben figyelmeztette a Signoriát, hogy ha enyhítés nem következik be, akkor lázadásra kell számítani.²⁵ Egy évvel később két ciprusi görög megjelent Isztambulban, és arra kérte a szultánt, hogy vegye Ciprust a védelmébe.²⁶ A sziget elfoglalására előbb-utóbb sor kellett, hogy kerüljön, mert a Velencéhez tartozó terület lényegében az Oszmán Birodalomba ékelődött idegen entitás volt már az 1560-as években. A helyzetet tovább rontotta, hogy kalózok is meghúzták itt magukat, akik számos muszlim hajót raboltak ki. A háborús okot is a kalózok szolgáltatták.

A hadjárat során a sziget öt jelentős városa, azaz Limaszol, Larnaca, Nicosia, Famaguszt és Kyrenia közül csak Nicosia és Famaguszt elfoglalásakor került sor tényleges harcokra. Az ottomán flotta, megkerülve a szigetet, délről támadt, s 1570. július 1-jén harc nélkül elfoglalták Limaszolt, majd két nappal később Larnacát, ahol szintén nem ütköztek ellenállásba.

Larnaca után a következő célpont Nicosia volt. Az első csapatok július 25-én érkeztek a város közelébe. Hozzávetőlegesen 45 napos ostrom után, ami különösen a végén meglehetősen véres volt, sikerült elfoglalni a várost. Megjegyzendő, hogy a fallal körülvett rész korábban sokkal nagyobb területet foglalt magában. Azonban számítva az oszmán hadjáratra, a velenceiek lebontották azokat és sokkal beljebb, a ma is látható helyen építették újra fel, mert különben nem lett volna elég emberük a védekezéshez. A falak az akkori legmodernebb elvek szerint épültek újjá, és ma is jól szemléltetik a védelmi elképzeléseket. A török hadsereg létszámát illetően a becslések eltérőek.

A keresztény források inkább nagyítják, az oszmán források inkább kisebbítik a létszámot. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy mindenkit, tehát még a tisztiszolgákat és a markotányosnőket is belevéve, mintegy 100 000 főről lehetett szó.

A Szt. Miklós-katedrális szemből, ma Lala Mustafa paşa dzsámija
Fotó: Szilágyi István

A Szt. Péter és Pál-templom oldalról, ma Sinan paşa dzsámija. Jól megfigyelhető a szerkezet gótikus jellegének és a román stílusú falak erősségének ellentéte.

Fotó: Szilágyi István

Némileg előre ugorva az időben, Kyreniáról biztosan állítható, hogy harc nélkül adta meg magát. Hogy a megadás török szempontból mikor vált hivatalossá, kérdéses. Gazioğlu azt állítja könyvében (Gazioğlu 1990), hogy Nicosia elfoglalása után Kyrenia összes nemese Nicosiába ment az ortodox keresztény papokkal együtt, és engedelmességet fogadtak.²⁷

Nicosia után Famaguszta következett. Az ostrom közel egy évig tartott. Famaguszta vára szintén áll ma is, és ugyancsak jól mutatja az egykori várépítési elveket. A várost abban az időben bevehetetlennek tartották. Annak ellenére, hogy az egyik bástyáját az ellenség elfoglalta, az egész várat harcban nem sikerült megszerezniük. A védőket kiéheztették, mivel a török hajóhad elzárta a kikötőt, és így utánpótlást nem sikerült bejuttatni. A védők még a lepantói ütközet előtt adták meg magukat. (Lepantónál az egyesült spanyol, pápai és velencei flotta megsemmisítette az oszmán flottát.) A megadás utáni eseményeket a két oldal forrásai eltérően írják le. Az ígért szabad elvonulás nem következett be. A keresztény források szerint azért, mert Lala Mustafa paşa megdühödött, amikor meglátta, hogy milyen kevesen tartották a várat. Gazioğlu azt írja, hogy a keresztények megkínzottak és kivégeztek 50 török foglyot, akiket a megegyezés értelmében át kellett volna adniuk (Gazioğlu 1990). A keresztény parancsnokot, Antonio Bragadinot a Szt. Miklós-katedrális előtti téren eleven megnyúzták, mely tényt Gazioğlu a megfelelő helyen nem említi (Gazioğlu 1990)²⁸.

A sikeres hadjárat után a friss szerzemény megtartása céljából 20 000 emberből álló haderő maradt a szigeten. Sinan pasa, a helytartó, jelentette, hogy a mezőgazdaságilag legfontosabb alföldi területen 76 falut teljesen elhagytak a lakói. Embereket kért az élet újraindításához. Ezért a szultán további rendelettel újabb törököket költöztetett a szigetre. A területen maradó haderőt és a beköltözőket Vanezis együttesen mondja 20 000-nek (Vanezis 2000)²⁹. A két csoport, vagyis az ott maradó hadsereg

és a kényszerrel átköltöztetettek együttes létszáma valószínűleg lényegesen nagyobb volt. Ugyanakkor az is igaz, hogy azok a keresztények, akik áttértek a muszlim hitre, adómentességet kaptak. Ebből az utóbbi tényből fakad az a megtévesztő nézet, hogy minden ciprusi török az áttérők leszármazottja, tehát valójában görög.

Itt álljunk meg egy pillanatra! A bevezetőben jeleztem, hogy egyes esetekben magam teszek tanúságot a megfigyeléseimről. Én játszom egy, a sakknál is nehezebb kelet-ázsiai játékot, a gót.³⁰ Egy ízben átmentem Nicosia déli oldalára egy hétvégi versenyre. A játékosok közül a legerősebb egy középiskolai tanár volt, egy 1 danos mester. Az ő egyik tanítványa mind az iskolában, mind góban egy olyan fiú volt, akinek anyja magyar, apja ciprusi görög. A fiú tökéletesen beszélt magyarul. Ő beszélgetéseink során előadta ezt a megtévesztő elméletet a ciprusi törökök származásáról, azaz, hogy mindegyikük a kereszténységről az iszlámra áttértek leszármazottja.

A sikeres hadjáratot követő három évszázad során túl sok fejlődés nem történt a szigeten. Természetesen az akkori oszmán török életformához tartozó épületek, például karavánszerájok, mecsetek és fürdők épültek.

Az oszmán idők máig ható egyik maradványa, hogy a Porta bevezette az *etnarch* intézményét a kormányzás egyszerűsítése érdekében, miszerint a mindenkori ciprusi ortodox érsek képviselte a ciprusi görögöket az uralkodó felé. Tehát az érsek automatikusan egész népének vezetője lett, amikor vallási tisztségébe megválasztották. Azzal a kivételes joggal is rendelkezett, hogy hívás nélkül a szultáni udvarban megjelenhet, ha szükségét érzi. Az utolsó *etnarch* Makariosz³¹ érsek volt, akiről a továbbiakban még részletesen szó lesz. Az *etnarchi* pozíciója predestinálta őt arra, hogy az 1960-ban megalakuló új állam elnöke legyen, bár ezt a tisztséget választások útján nyerte el.

Említésre méltó esemény 1828-ben történt, amikor megkezdődött a szárazföldi görögök szabadságharcra önálló államuk megeremtéséért. Ekkor II. Mahmoud uralkodott. A szabadságharc szervezői kapcsolatot kerestek Ciprus görög lakosságának vezetőivel, főként az érsekkel és más magas rangú papokkal, illetve gazdag polgárokkal. Erkölcsi támogatáson túl számottevő anyagi adomány nem jutott nekik. Közben a szultáni kormányzat is elővigyázatos volt, s Ciprus keresztényeit lefegyvereztette. Bizonyos kapcsolatoknak azonban nyoma maradt. Ezért az udvar nyomására a kormányzó kénytelen volt több embert, így az érseket, három püspököt és másokat kivégeztetni. Fegyveres összecsapásokra nem került sor.³²

Egy másik fontos fejlemény, aminek máig ható következményei vannak, a török Alapítvány, törökül Vakf megalakulása. A Vakf intézménye Mohammed Próféta idejéig megy vissza. Sőt az elsőt ő maga hozta létre. A Vakf olyan tulajdonokkal rendelkezik, amelyeknek a jövedelmét meghatározott célra lehet kiosztani, de maga a tulajdon Istené, és mint ilyen, elidegeníthetetlen.³³ Az intézmény az egész Oszmán Birodalomban elterjedt volt. A sziget elfoglalása után számos Vakf keletkezett itt is. Az alapítványok rendszerében 1828-ban következett be alapvető változás a már említett II. Mahmoud uralkodása alatt. Ekkor Isztambulban külön minisztérium jött létre, amely felügyelte az alapítványokat az egész birodalom területén. Ennek következtében 1834-ben az összes alapítványt egyetlen egybe szervezték Cipruson. Ennek neve magyarul Ciprusi Evkaf.³⁴ Megjegyzendő, hogy a Vakf többszáma törökül Evkaf. Ez az intézmény zavartalanul működött 1925-ig, Ciprus koronagyarmattá való nyilvánításáig. 1878 után annyi változás történt, hogy a Ciprusi Evkaf az Isztambullal is kapcsolatot tartó török vezetője mellé kapott egy brit felügyelőt is.³⁵ A ciprusi törökök állítása szerint Famaguszta 1974 után

lezárt, Maraş vagy Varosha nevű városrésze ilyen alapítványi földeken épült, amelyeket a török parasztoktól szereztek meg az új tulajdonosok, de ezt az alapítvány fogalma szerint nem teheték volna meg. Ezért is nagyon nehéz ebben a kérdésben megegyezni, amiről még szó lesz a későbbiekben.

A szigeten jelentős fejlődés csak akkor következett be, amikor a britek 1878-ban évi 100 000 fontért³⁶ kibérelték. Feltételezhetően a számukra nagyon fontos Szeziacsatorna miatt volt stratégiai jelentősége a szigetnek.³⁷ Az Oszmán Birodalom elvesztette az 1877–78-as orosz–török háborút, Isztambul elfoglalását a brit flotta akadályozta meg. A nyugati hatalmak nem akarták, hogy Oroszország túlságosan megerősödjön. A háborút véglegesen 1878-ban, a Berlini Kongresszuson zárták le. Megalakult a független Bulgária, számos határ megváltozott. Itt kapott lehetőséget az Osztrák–Magyar Monarchia arra, hogy 30 évre megszállja Boszniát. Nagy-Britannia azzal az ígérettel vette rá az Oszmán Birodalmat Ciprus szigetének bérbeadására, hogy a kongresszuson a Portát támogatja, ami be is következett.

A britek az 1878. június 4-én kötött, titkos Ciprusi Egyezménynek³⁸ megfelelően bevonultak a szigetre. Ellenállásba nem ütköztek. Egyrészt azért, mert a hadsereg úgy mentelt, hogy közben brit aprópénzt szórtak az út két oldalán állók közé. Ennél sokkal fontosabb, hogy a görög ciprióták a kezdetektől feltételezték, hogy át fogják adni a szigetet Görögországnak, azaz megvalósítják az *enosist*³⁹ (ejtsd: enózis). Ez azonnal nyilvánvalóvá vált, mert Kition⁴⁰ püspöke az első brit főbiztost⁴¹ üdvözlő beszédében kifejezte a reményét, hogy hasonlóan a Jón-szigetekhez⁴², az *enosist* Cipruson is megvalósul. A kívánság természetesen nem következett be, hiszen a briteknek maguknak is szükségük volt a szigetre, illetve az azon lévő támaszpontjaikra. Az utóbbiak a mai napig léteznek és fontos katonai szerepet töltenek be. Megjegyzendő, hogy az *enosist* a törökök az első pillanattól kezdve ellenezték.

Ezzel szemben a britek 1882-ben alkotmányos berendezkedést vezettek be. Létrehozták a Törvényhozó Tanácsot.⁴³ Ebben a görögök és törökök képviselői mellett a brit főbiztos⁴⁴ által kinevezett személyek kaptak helyet. A döntő szavazat a főbiztosé volt. A görögök nem voltak többségben a tanácsban. Bár az *enosist* rendszeresen szóba hozták, de az soha nem kapott többséget. Az *enosist* ellen a törökök minden esetben élesen tiltakoztak.

Látható tehát, hogy a két legnagyobb közösség stratégiai célja mindig élesen szemben állt egymással. Ezért mindkét közösség tagjainak részéről időről időre előforduló azon kijelentés, hogy nem volt bajuk egymással, félrevezető és hamis.⁴⁵ A látszat ez lehetett az Oszmán Birodalom ideje alatt, amikor az egyik katonailag sokkal erősebb volt, mint a másik, és akkor is, amikor a brit gyarmattartók képviseltek jelentős erőfölényt mindkettővel szemben.

Az *enosist* 1913-ban került legközelebb a megvalósuláshoz. Ekkor a briteknek szükségük lett volna egy kikötőre Kefalónia szigetén, amiért cserébe átadták volna Ciprust Görögországnak. A görög kormány hibásan úgy értékelte a helyzetet, hogy előbb vagy utóbb, de mindenképpen átadják a britek a szigetet, és az ajánlatot visszautasították. Újabb lehetőség merült fel 1915-ben, ha Görögország hadba lép Törökország ellen, de ezt sem tették meg. Ettől kezdődően az *enosist* tulajdonképpen egyre távolabb került a megvalósulástól.

Közben Nagy-Britannia 1914-ben annektálta Ciprust, mert Törökország az ellenfeles oldalon harcolt az I. világháborúban. Ezt később Törökország elismerte, lásd a modern Görögország kialakulásáról szóló fejezetet. 1925-től kezdődően pedig a sziget koronagyarmattá vált.

A következő fontos esemény éve 1931, amikor a görög ciprióták fellázdak, és erővel akarták kikényszeríteni az *enosist*. A britek a felkelőket leverték, az alkotmányt felfüggesztették. Asmussen részletesen tárgyalja az eseményeket (Asmussen 2006a és b)⁴⁶. A rendezésre csak a II. világháború után került sor. Mivel azonban azok az események közvetlen összefüggésben vannak a jelenlegi problémákkal, azokat *Az út az 1960-as rendezéshez* című fejezetben tárgyalom.

A modern Görögország területének kialakulása

A 19. század elején a mai Görögország területe az Oszmán vagy Ottomán Birodalom területén feküdt. 1821-ben tört ki egy szabadságharc, amely elbukott volna, ha az akkori nagyhatalmak, azaz Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország be nem avatkoznak. 1827. október 20-án szétverték az egyesített török–egyiptomi flottát a Navarino-öbölnél, a modern Pylos közelében. Történelmi érdekesség, hogy az 1830-ban megalakult görög állam első vezetője Ioannis Kapodistrias lett, aki ezt megelőzően orosz külügyminiszter volt. Pont azért tért vissza, hogy az állam elnöke legyen. Rövidesen azonban az ország királysággá alakult.

Hiába keletkezett azonban egy önálló Görögország, a görögök többsége ennek határain kívül, más fennhatóság alatt élt. Nem tartozott az országhoz számos mai szárazföldi terület, az Égei-tengeri szigetek, Anatóliában a görögök lakta részek, különösen a Fekete-tenger és az Égei-tenger partvidéke, Kréta és Ciprus szigete. Ez az alapja a *Megali Idea*, azaz Nagy Gondolat nevű politikai elképzelésnek, hogy a görögök lakta területeket egyesítsék. Bár az elképzelés az idők folyamán változott földrajzi értelemben, azonban alapvetően az előbb felsorolt területek Görögországhoz csatlakozását jelenti a Trabzon környéki részek kivételével. Más megfogalmazásban a Nagy Gondolat a Bizánci Birodalom helyreállítását jelentette volna úgy, hogy a görög főváros Athénből Konstantinápolyba költözik. A *Megali Idea* egy részfogalma az *enosist*, ami egy-egy terület csatlakozását jelenti.

A realitás azonban a következő: Törökország számára az I. világháborút a lausanne-i békeszerződés zárta le. Ezt követően került sor kötelező lakosságcserére Görögország és Törökország között, amely kiürítette az anatóliai görög területeket. Tehát ezen területek Görögországhoz való csatolása értelmetlen. Fontos megjegyezni, hogy számos történész ezt a lakosságcserét a 20. században bekövetkezett lakosságcsere előképének tartja annak ellenére, hogy ezek többségének sem Görögországhoz, sem Törökországhoz nincs köze.

Görögország első nagyobb területi nyeresége a Jón-szigetek hozzá csatolása volt. A nagyobb szigetek összesen heten vannak. Hat Korfutól Zakinthoszig a görög szárazföld nyugati oldalán helyezkedik el, köztük Odüsszeusz Ithakája. A hetedik, Kúthéra a Peloponnészosz-félszigettől délre. A szigeteket a 19. század második évtizedétől Nagy-Britannia birtokolta, a britek a franciáktól hódították el több részletben. Uralmuk egyes elemei, például az alkotmányos berendezkedés, emlékeztet a későbbi ciprusi eseményekre. Görögország megalakulása után az itteni lakosság is szeretne volna elérni a rájuk vonatkozó *enosist*. Nagy-Britannia 1864-ben önként átadta a szigeteket Görögországnak.

A 19. és 20. században számos háború dúlt, melyben mindkét ország érdekelt volt az ellenkező oldalon. Ezek részletes ismertetése kívül esik a jelen dolgozat keretein. Két eset azonban itt is tárgyalandó.

Kréta az Oszmán Birodalom része maradt. 1897 januárjában felkelés tört ki, amelyet a február 1-jén partra szálló görög flotta támogatott. A nagyhatalmak azonban elzárták Krétát a további szállítmányok elől, és végül Kréta önálló állammá vált. Azonban 1913-ban kérte csatlakozását Görögországhoz. Kréta sikeres átvétele példát mutatott Ciprusnak is, amely azonban ugyanezt nem tehette meg a brit uralom miatt.

Görögország utolsó területi gyarapodása 1947-ben következett be. Ekkor kerültek a Dodekanéz-szigetek Görögországhoz, a török tiltakozás ellenére. A szigetcsoport – a nevében rejlő tizenkettes szám dacára – 15 nagyobb és mintegy 150 kisebb szigetből áll. A 15 nagyobb sziget közé számít a jelenleg körülbelül 500 fős lakosságú Kasztelórizo (Mejiszti) is, amely témánk második fele, a tenger alatt található gáz szempontjából rendkívül fontos. 1912-ben Olaszország és az Oszmán Birodalom háborút vívott Líbiáért. Ekkor Olaszország a szigeteket éppen Kasztelórizo kivételével elfoglalta. Ez a sziget csak 1921-ben került olasz fennhatóság alá. Törökország a lausanne-i békeszerződésben a Dodekanéz-szigetek vonatkozásában minden jogáról lemondott. A szerződés 15. cikke: „Törökország Olaszország javára lemond minden jogáról és tulajdonáról a következő szigetek felett: Stampalia (Astrapalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Casos (Casso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisyros), Calimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi) és Cos (Kos) és az ezektől függő szigetekről, amelyeket most Olaszország birtokol, valamint a Castellorizzo-szigetről.”⁴⁷⁹

Ez a lemondás megfogalmazásában jelentősen eltér a Ciprusról szóló, hasonló szerepű 20. cikkedtől: „Törökország ezennel elismeri Ciprus annektálását, amelyet a brit kormány 1914. november elsején hirdetett ki.”⁴⁸ Itt tehát nincsen szó minden jogról való lemondásról, amint azt Vanezis állítja (Vanezis 2000).⁴⁹

Az 1993-ban alakult, görögországi Arany Hajnal Párt is a *Megali Idea* talaján állt. 2020-ban a pártot bünszervezetnek nyilvánították, tagjait letartóztatták és elítélték.

A Facebookon magam is láttam olyan ciprusi választásokkal kapcsolatos hirdetést, amelynek alapja ugyancsak a Megali Idea.

A ciprusi társadalom vertikális megosztottsága a brit gyarmati időkben

Fontos rámutatni arra, hogy a ciprusi társadalom görög és török része már a brit gyarmati időkben is tulajdonképpen két egymás mellett élő párhuzamos társadalom volt. Ez természetesen nem zárja ki a személyes kapcsolatokat, az egymással való kereskedést és sok más közös akciót.

Egy ciprusi falu vezetője a *muhtár*, angol helyesírással *mukhtar*. A városokban a muhtár egy-egy kerület valamilyen előjárója. A kifejezés magyarra lefordíthatatlan. *Muhtárok* ma is vannak, olyannyira, hogy Famagusza városa 2020–2021-ben külön kis épületeket emeltetett a *muhtárok* számára.⁵⁰ A vegyes lakosságú falvakban mind a görög, mind a török közösségnek volt *muhtárja*.⁵¹ Murat Akiner idézi az 1950-es gyarmati jelentést (Akiner 1963)⁵²: „A 617 falu ügyeit falusi bizottságok intézik ... Minden falusi bizottság egy muhtárból (vezető), aki az elnöki szerepet tölti be, és négy tagból (aza, vén) áll. A görög és török vegyes lakosságú falvakban külön bizottságot neveznek ki minden közösség számára, amikor a létszámuk harminc vagy annál több.”⁵³

Az iskolaügy szintén két, egymással párhuzamos rendszerből állt, amikor 1878. július 1-jén a britek átvették a hatalmat. Minden iskola vagy muszlim, vagy ortodox keresztény volt. Vegyes falvak esetén mindkettő létezett. Mindkét fajta iskola az anyaország tanmenetét követte. 1931-ig még bizonyos nemzeti jelképeket is használhattak.⁵⁴

A két fő közösség a gazdasági életben is eltérő szerepet játszott. A kereskedelem főként a görög ciprióták kezében összpontosult. Párhuzamosan léteztek bankok, boltok, szövetkezetek. Az utóbbiak fontosak voltak a mezőgazdasági termékek felvásárlásánál (Aliefendioğlu–Vizvári 2017).

A párhuzamosan létező két társadalom nem a brit gyarmattartók műve volt, hanem azt már készen kapták. Viszont felhasználták arra, hogy az állam fenntartásához szükséges pozíciókat főként törökökkel töltsék fel. Ide tartozik az adminisztráció, főleg az 1930-as

évek elejéig és tovább, az 1931-es lázadás utóhatásainak lecsengéséig, valamint a rendőrség és a katonai támaszpontok kiegészítő személyzete. Reálisan gondolkodva aligha lehet a britek szemére vetni, hogy nem alakult ki egységes ciprusi nemzettudat. A britek megjelenéséig az egyik fél volt az uralkodó, a másik fél legfontosabb célja pedig egy másik országhoz való csatlakozás, ami természetes módon zárja ki a ciprusi nemzettudatot.

Az út az 1960-as rendezéshez

A II. világháború után a Földközi-tenger keleti medencéjében Nagy-Britannia és az USA politikáját a szovjet terjeszkedéstől való hisztérikus félelem határozta meg. Ez a legkülönbözőbb beállítottságú szerzők egybehangzó véleménye (Packard 2008, Tansu, Vanezis 2000). Az alapot az 1942-től 1949-ig tartó görög polgárháború adta meg, aminek során a kommunisták el akarták foglalni az országot, de brit segítséggel leverték őket.⁵⁵ Így került sor mind Görögország, mind Törökország NATO-ba való felvételére. Mindkét ország kormányai kínosan ügyeltek arra, hogy NATO-szövetségesükkel való viszonyukat ne mérgesítsék el (Tansu). Emiatt értékelhetetlenek az olyan állítások – amelyek pedig előfordulnak az irodalomban, hogy egyik vagy másik ország a háttérben ilyen vagy olyan tevékenységet végzett –, ahol az állítólagos tevékenység nincs nevén nevezve és dokumentálva. Nem lehet kétséges, hogy a történelmi előzmények miatt mind Görögország, mind Törökország a ciprusi kérdésben érdekelt volt, és mindkettőnek megvolt erre az alapja. Ezért diplomáciai egyeztetéseket például aligha lehet a szemükre vetni.

(*Lord Winster javaslatai*) A brit felfogás szerint a rendezéshez valamilyen alkotmányos állapotot kellett létrehozni Cipruson. Az első kísérlet Lord Winster javaslata volt.⁵⁶ Egy munkáspárti kormány nevezte ki őt a gyarmat kormányzójává. 1947. március 27-én érkezik a szigetre, és javaslatait ugyanazon év november 7-én teszi meg. A jobboldal és a ciprusi ortodox egyház azokat még nyilvánosságra kerülésük előtt visszautasította. Sőt a novemberben összehívott parlamentet⁵⁷ is bojkottálták. Lord Winster 1948. május 7-én módosított javaslatokat tett. Ennek főbb pontjai az alábbiak:

- A Törvényhozó Gyűlés⁵⁸ 18 általános listán választott tagból, 4 török listán választott tagból és 4 hivatalos tagból állt volna.
- A döntő szavazat pedig a kormányzó által kinevezett, független elnöké lett volna.
- A továbbiakban Ciprus státuszának vitatása tilos lett volna.
- A kormányzó kezében maradt volna a hadügy, a pénzügy, a külügy, valamint a kisebbségeket és az alkotmányt érintő törvények meghozatala.

Az utóbbi miatt mind a jobboldal, mind a baloldal elutasította. Baloldal alatt az AKEL-nek⁵⁹ rövidített kommunista pártot kell érteni. Vanezis az elutasítást egy lehetőség elszalasztásaként bírálja. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a parlamentben görög többség lett volna, ami a későbbiekben utat nyithatott volna további változtatások előtt (Vanezis 2000).⁶⁰ A görög érdekeket szolgáló Vanezis általánosabban az „*enosis és csakis az enosis*” szemléletét is kárhoztatja, amely megakadályozza az előbbre lépést (Vanezis 2000).⁶¹ Márpedig az elutasítás alapja, hogy Lord Winster javaslataiban nincs szó az önrendelkezés jogáról.

A javaslatoknak a későbbiekre is hatása van annyiban, hogy a hadügy, pénzügy és külügy brit kézben maradása – ami hasonlít a magyar kiegyezéshez – visszatérő motívum lesz. Ugyanez vonatkozik a kisebbségek védelmére is. Ezt ugyan fel lehetett használni a tárgyalások során mint olyan elemet, amely miatt a többség összes kívánságát nem lehet teljesíteni, de ugyanakkor szükség is volt rá.

(*Makariosz színre lép*) A későbbi III. Makariosz érsek 1913-ban született Paphos környékén egy parasztszalád legidősebb fiaként. Eredeti neve Michael Mouskos. A szokásoknak megfelelően neki kellett volna tovább vinni a család gazdaságát. Hamar kiderült azonban érdeklődése a vallásos élet iránt. A család egy másik szokásnak megfelelően odaadta őt a Kykkos-kolostornak, ahol felnevelkedett. Miután felfedezték, hogy kiváló képességű, beírták középiskolába. Itt idősebb volt osztálytársainál, köztük Glafcos Cleridesnél, aki később a munkatársa lett, majd számos magas állami posztot töltött be.

Makariosz Görögországban végezte az egyetemet. 1946-ban posztgraduális, teológiai tanulmányok folytatása céljából amerikai ösztöndíjat kapott. Itt érte a hír 1948-ban, hogy megválasztották Kition, azaz Larnaca püspökének, holott a tisztségre nem is pályázott. Amikor püspökké avatták, esküt tett az *enosis* mellett. 1950 januárjában nem legális népszavazást szervezett, ahol a görög lakosság 95,71 százaléka az *enosis*ra szavazott. A népszavazás tovább növelte hírnevét. Így történt, hogy amikor az akkori érsek⁶² meghalt, Makarioszt választották utódjának. Ezzel minden idők legfiatalabb érseke lett.

Az *enosis* ügye nem haladt előbbre. Ezért Makariosz úgy döntött, hogy szükség van fegyveres ellenállásra is, ami abban a korban gyakori volt a gyarmatokon. Egy ciprusi származású, jobboldali, nyugalmazott ezredes, George Grivas az, akit Makariosz a harcok vezetésére kiválasztott. Vanezis idézi Grivas naplóbejegyzését egyik döntő találkozásukról (Vanezis 2000): „Három nappal később Makariosz és Savvas Loizides Athénban meglátogatott a lakásomon, hogy megvitassák ciprusi látogatásom eredményét. Ajánlásaimat nem fogadták jól. Makariosz, miközben elfogadta az erő használatának szükségességét, csak szabotázásra akarta korlátozni a műveleteimet. Ragaszkodtam eredeti tervemhez, amely gerillacsoportok használatát is magában foglalta, és a nézeteltéréseket tudomásul véve váltunk el.”⁶³

A szöveg rámutat Makariosz történelmi szerepének egy alapvető ellentmondására. Egyszerre szent ember, mint az egyház vezetője, és ugyanakkor a fegyveres küzdelem szervezője. Ez most merül fel először, de nem utoljára. Tény azonban, hogy kitarított Grivas mellett. Forrásaim sajnos semmit sem mondanak kapcsolatuk kezdeti szakaszáról, így megismerkedésükről és azokról a feltételekről, amelyek esetlegesen korlátozták Makarioszt választásában és a görög állam szerepéről.

(*Röviden a fegyveres ellenállásról*) Grivasról el kell mondani, hogy kiváló katona volt. A gerilla harcmodorhoz különösen értett. A britek képtelenek voltak legyőzni. Nem viselkedett Makariosz bábjaként. Kapcsolatuk további elemzést igényelne. Feltételezhető, hogy Makariosz fegyvernagyvásra vonatkozó utasításait, ha voltak ilyenek, általában nem hajtotta végre. Makariosz ugyanis a brit kormányzó felé mindig azzal védekezett, hogy nincs hatalma a fegyveres ellenállók felett. Ha így volt, akkor ezzel Grivas sok gondot okozott.

Cipruson Grivas egy titkos, fegyveres szervezetet alakított ki. Ez a Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete, röviden az EOKA.⁶⁴ Első tagjainak eskütételére 1953. március 7-én került sor Makariosz jelenlétében.⁶⁵ Több mint két évig a szervezet teljesen a háttérben maradt. Felfegyverzéséről a források szintén nem szólnak. Első akciójukra 1955. április 1-jére virradóra került sor. Ekkor 19 robbantást hajtottak végre Makariosz szabotázs koncepciója jegyében. Az első nap egyetlen áldozata egy technikai hiba folytán az EOKA tagja volt.

A későbbiekben azonban számos embert gyilkoltak meg, főleg briteket, de görögöket, törököket és más külföldieket is. Sokakat előre megfenyegettek, emigrációra kényszerítettek. Ezért kellett Lawrence Durrellnek is elhagynia a szigetet (Durrell 1957).

A könyve beszámol egy görög iskolaigazgató tervezett meggyilkolásáról is. Az áldozatok számáról különböző adatokat közölnek a források. Çerkez a brit halálos áldozatok számát 371-re teszi (Çerkez 2014).⁶⁶ Ugyanennyi név szerepel Kyreniában az angol temetőben az áldozatok emlékművén. Véleményem szerint ez tekinthető hiteles adatnak. Megjegyzendő, hogy (Vanezis 2000) csak 142 brit áldozatról tud.⁶⁷ A Wikipédia EOKA címszava más adatokat ad meg, az angol és magyar változata sem egyezik meg pontosan.

Egy fontos körülményre rá kell mutatni az EOKA működését illetően. A háborúzás szabályait meghatározó Genfi Konvenció ekkor már érvényben volt. Az EOKA tagjai megkülönböztető jelzést nem viseltek. Így egyértelmű, hogy a szervezet működése terrorizmusnak minősül.

(További rendezési javaslatok és hatásuk) A kialakult új helyzetben, amikor az EOKA elleni katonai akciók sikertelenek maradtak, a brit kormány Sir John Harding személyében új kormányzót nevezett ki, aki egyben a brit csapatok főparancsnoki tisztségét is betöltötte. 1955. október 3-án érkezett meg, és már másnap találkozott Makarioszal. Az érsek az önrendelkezés visszavonhatatlan elismerését, az alkotmánynak a brit kormány megbízottjai és a ciprusiak választott képviselői általi kidolgozását és az alkotmány azonnali életbelépését javasolta. Az önrendelkezés elismerése a gyarmati státusz megszűnéséhez vezetett volna, ami nem állt érdekében a briteknek. Mégis megváltozott ez az álláspont két héttel később, és október 20-ától már nem zárták ki az önrendelkezés elismerését, de az adott helyzetben ezt nem tartották praktikus megoldásnak, ahogy ezt Sir Harding 1956. január 27-én Makarioszhoz intézett levele kifejti.

Az érsek ekkor a saját oldalán két tűz közé került. Másnap találkozott a Kykkoskolostorban Grivas-szal. Az ezredes avval fenyegette, hogy nem teszi le a fegyvert. Másfelől pedig Karamanlisz görög miniszterelnök sürgette a javaslatok elfogadását. Harding végső javaslatait 1956. február 14-én küldte el. A főbb pontok az alábbiak:

- Széleskörű demokratikus önkormányzat. A liberális alkotmányt a közösség minden részével, tehát valamennyi kisebbséggel meg kell tárgyalni.
- A ciprusi kormány felelős az ügyekért, a hadügy, a külügy és a közbiztonság kivételével.
- A parlamentnek választott többsége lesz.
- A parlament választja a miniszterelnököt, aki maga választja a minisztereket.
- Az utóbbi esetben az a megszorítás érvényes, hogy török miniszternek lennie kell.
- Minden állampolgár jogait biztosítani kell, továbbá ugyancsak biztosítani kell a közszolgálat függetlenségét és sérthetlenségét.
- Az etnarchnak azonnali intézkedéseket kell tennie a zavargások megfékezésére.⁶⁸

Három fontos kérdésben maradt nézetkülönbség: (a) görög többség a parlamentben, (b) a közbiztonság kérdése a kormányzó kezében marad, (c) amnesztia. A brit álláspont érthető a (b) pontban, hiszen napi szinten történtek terrorselekmények. Az amnesztia fontos volt Makariosznak, hogy el tudja fogadtatni a megállapodást Grivas-szal. Ezzel szemben a teljes amnesztia, beleértve az EOKA tagjait is, a britek számára a vereség elismerése lett volna. Közben két dolog is történt. Karamanlisz görög miniszterelnök három

nappal az 1956. februári görögországi választások előtt szabad kezét adott Makariosznak a brit javaslatok elutasítására. A másik, hogy a briteknél gyűltek az adatok Makariosz bűnösségére abban a tekintetben, hogy kapcsolatban áll a terrorcselekmények elkövetőivel.⁶⁹ Február 29-én az EOKA 19 bombát robbantott, amit a Cipruson tartózkodó brit gyarmatügyi miniszter, Lennox-Boyd zsarolásnak minősített és kivonult a tárgyalásokról. 12 nappal később Makarioszt száműzték a Seychelle-szigetekre. A száműzetés azonban kontraproduktívnak bizonyult brit szempontból. Az érsek viselte az etnarch tisztségét. Hiányában a görög közösség vezetői nem mertek dönteni és minden javaslatot visszautasítottak. A britek 1957. április 6-án elengedték az érseket három társával együtt, részben amerikai nyomásra⁷⁰ azzal a feltétellel, hogy a szigetre nem térhet vissza. Így Athénba ment és ott élt.

Nagy-Britannia továbbra is törekedett valamilyen rendezésre. A következő terv nevét az új kormányzó, Sir Hugh Foot⁷¹ és az akkori brit miniszterelnök, Harold MacMillan adta. Az eddigiekhez viszonyítva ez tulajdonképpen nem is volt terv, hanem csak a döntés későbbre tolása, kellő konkrétumok nélkül. A Foot–MacMillan-tervet már a Zürichi és Londoni Egyezmények követték, melyek alapján alakult meg a Ciprusi Köztársaság.

(Röviden a későbbi korok fontos szereplőiről) Hosszú ideig a ciprusi törökök vezetője dr. Fazil Küçük (1906–1984) volt. Észak-Cipruson fényképe még a 2020-as években is megtalálható a falakon, ahol az állami vezetők, főként a mindenkori elnök képe is ki van rakva. Dr. Küçük képének hiányozhatatlan aláírása: „Vezetőnk Dr. Fazil Küçük”.⁷² Ő egy Svájcban végzett orvos volt. Népszerűségének egyik oka, hogy a hét egy napján ingyen gyógyított. 1941-ben alapította meg a *Halkin Sesin* (A nép hangja) című újságot, ahol sokat publikált. Az 1950-es évekre elérte, hogy őt tekintették a ciprusi törökök vezetőjének. 1959. december 3-án megválasztották a Ciprusi Köztársaság alelnökének. Ezt a tisztséget az 1973-as választásokig töltötte be, amikor Rauf Denктаş váltotta fel. Az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot Denктаş még a rossz egészségi állapotban lévő Küçük jelenlétében és erkölcsi támogatásával kiáltotta ki. Küçük két hónapra rá meghalt.

Glafkos Clerides (1919–2013) a *King's College*-ben végzett ügyvéd. Tagja az EOKÁ-nak. Ebben a minőségében az elfogott terroristák védőügyvédje. Apja, aki szintén ügyvéd, volt az 1959-es elnökválasztásokon Makariosz ellenfele. Clerides azonban Makarioszt támogatta apja ellenében, így az érsek egyik bizalmi embere lett. A későbbiekben számos magas tisztséget töltött be. Volt a képviselőház elnöke 1960 és 1976 között. Az alkotmány rendelkezéseivel összhangban, ebbéli tisztségéből adódóan ideiglenes köztársasági elnök lett, amikor 1974-ben a puccsista Sampson lemondani kényszerült. Végül 1993 és 2003 között ő lett az elnök. Cleridest jobboldalinak mondják, de ő alapvetően a megegyezés híve volt. 2003-ban azért indult nagyon idősén újra az elnöki pozícióért, mert tudta, hogy ha más lesz az elnök, akkor az Annan-terv elbukik, ami be is következett.

Rauf Raif Denктаş⁷³ (1924–2012) a ciprusi törökök vezetője dr. Fazil Küçük után. 1941-től ír cikkeket a *Halkin Sesin*-ben. 1944 és 1948 között Londonban jogot tanul. Visszatérése után brit szolgálatba állt. Tagja az Alkotmányügyi Tanácsnak és a Török Ügyek Bizottságának. 1949-től 1958-ig ügyész is. Ő képviseli a vádat az elfogott EOKA-tagok ellen. Nyilvánvalóan igen ambiciózus volt már fiatal korában is. A britek pártolták, mert jobban képzetnek és tehetségesebbnek is bizonyult Küçük-nél. Mindazonáltal nem tett semmit Küçük ellen, hanem a jobbkezének számított. Szerepet játszott a titkos, török védelmi szervezet, a TMT megalakításában. Ezért is adta fel ügyészi pozícióját. 1973-tól a köztársaság alelnöke. Az Észak-Ciprusi Török Köztársaság kikiáltása után ötször választották meg elnöknek. Az Annan-tervet ellenezte, és hatodszor már nem indult az elnökségért.

Érdeemes külön kitérni Clerides és Denктаş viszonyára. A terroristák pereiben egymás ellenfeleiként szerepeltek. Egyik a védő, a másik az ügyész. Ez azonban nem zárta ki, hogy jó személyes viszonyban legyenek, és a magánéletben találkozzanak. Az utóbbit részben titkolniuk is kellett. Clerides kétszer tett nagy szolgálatot Denктаşnak. Először 1964-ben, amikor kimenekíti Denктаş családját a harcok dúlta Nicosiából. Másodszor 1968-ban, amikor Denктаş titokban visszatért a szigetre, ahonnan az 1964-ben, az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt mondott szenvedélyes beszéde miatt kitiltották. Clerides meggyőzte görög ciprusi vezető társait, hogy nem lehet megbüntetni valakit azért, mert visszatért a hazájába. Később Denктаş próbálta tagadni a kettejük jó viszonyát.

Azokban minden beszélgető partnerem – származására és politikai nézeteire való tekintet nélkül – úgy gondolta, hogy ez a jó viszony fennállt.⁷⁴

A személyes viszonyoknak nagy jelentősége van. Erre 1964 eseményeinek tárgyalásakor térek vissza.

(Mit tudunk Görögország és Törökország 1950-es évekbeli ciprusi tevékenységéről?)
A címben feltett kérdésre az a válasz, hogy nagyon keveset. Mindkét ország a viszonylag frissen alakult NATO tagja volt és mindkettő antikommunista. Görögország a negyvenes évek második felének polgárháborúja miatt, amit a kommunisták vesztettek el. Atatürk,⁷⁵ a modern Törökország megteremtője, szintén antikommunista nézeteket vallott annak ellenére, hogy praktikus okokból számos esetben meg tudott egyezni a Szovjetunióval. Ez a hozzáállás teljesen megfelelt a térségben érdekelt két nagyhatalomnak, az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának. Emiatt mind Görögország, mind Törökország kínosan ügyelt arra, hogy az egymás iránti szövetségi hűség látszatát fenntartsa. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy mindkettő szeretne volna megszerezni a szigetet. Az egyik a görögség okán, a másik mint az egykori birodalma részét. A görög aktivitásra példa, hogy az ötvenes években többször szerettek volna elérni, hogy az ENSZ tárgyalja meg Ciprus kérdését a görög ciprióták önrendelkezése alapján. Először 1954. augusztus 16-án Görögország akkori miniszterelnöke, Alexandrosz Papagosz marsall, a hadsereg korábbi parancsnoka írt levelet az ENSZ főtítkáranak. A kérdés megvitatására sem ekkor, sem az ötvenes évek későbbi szakaszában nem került sor.

Logikusan gondolkodva megállapítható, hogy Grivas ciprusi tevékenységére nem kerülhetett volna sor a görög kormány jóváhagyása nélkül. De ennél többnek is kellett történnie, hiszen a fegyvereket valahonnan kapni kellett, és azokat be kellett csempészni a brit gyarmatra. Az érdekes kérdés inkább az, hogy miként lehetséges, hogy ezt a nyilvánvalóan elég nagyban folytatott tevékenységet a brit hatóságok nem leplezték le?

Törökországgal kapcsolatban valamivel több adat áll rendelkezésre, főként Tansu miatt (Tansu). A kisebbségben lévő törökök féltek a görögöktől és szerettek volna saját önvédelmi erőt. Ez lett a TMT. Bár voltak korábbi szervezetek, több is, például a VOLKAN, mivel azonban nem kaptak jelentős támogatást Törökországtól, alig volt fegyverük.⁷⁶

A TMT megalapítása két lépcsőben történt. 1957 novemberében megalakult egy ciprusi szervezet Nicosiában. Az alakuló ülést a török konzul házában tartották. Jelen volt többek között Denктаş és Burhan Nalbantoğlu (Wikipedia 1)⁷⁷. A ciprusi török politikusok részéről Denктаş felügyelte a TMT-t. Célserűnek látszott ugyanis az általánosan elfogadott vezetőt, Küçüköt nem belekeverni a dologba. Nalbantoğlu egyfajta összekötő szerepet játszott a ciprusiak és a törökországi kormányzat között. Az új szervezet se jutott volna semmire fegyverek nélkül. Küçük és Denктаş 1958 januárjának elején Ankarába utazott, ahol találkozott Zorlu külügyminiszterrel, akitől segítséget kértek. Zorlu tájékoztatta

a vezérkart. A titkos műveletek osztályán megkezdődött a szervezés, melyért İsmail Tansu volt a felelős (Tansu). Néhány hónapos várakozás után adta csak ki a kormány az engedélyt a tényleges támogatásra.

A TMT-t olyan szervezett erőnek akarták létrehozni, amely a ciprusi görögök törökök elleni támadása esetén a meglepetés erejével tud védekezni. Ezért is kellett létét titkolni. Nem beszélve arról, hogy a brit gyarmati hatóságok, majd az egységes ciprusi állam nem tűrte volna el egy, az államtól független fegyveres szervezet létét. A szigeten Rıza Vuruşkan, a török hadsereg vezérkari tisztje lett a szervezet vezetője, aki hivatalosan a török İş Bank helyi fiókjában dolgozott. A törökországi szervező Tansu maradt. Megkezdődtek a titkos fegyverszállítások. A TMT 1960 elejére 5000 emberrel rendelkezett, akiket részben Törökországban, részben Cipruson képeztek ki. Szokás feltételezni, hogy a fegyverszállításokról a brit hatóságok tudtak. Erre valóban több jel mutat, de közvetlen adat nem áll rendelkezésemre. Nehéz lett volna a ciprusi kiképzést teljesen feltűnésmentesen végrehajtani. Tansuék elvesztették a csempészésre használt Elmas nevű hajójukat, mert valaki informálta a brit hatóságokat, és egy hadihajó követni kezdte az Elmast, ezért kénytelenek voltak szándékosan elsüllyeszteni. Tansu megjegyzi, hogy a meg nem nevezett informátort évekkel később meggyilkolták. A csempészés kereskedelmi hajók közbeiktatásával folyt tovább.

Az eredeti terv Tansu szerint az volt, hogy további két lépésben először 10 000-re, majd a továbbiakban 15 000-re fejlesszék fel a létszámot (Tansu). Azonban 1960. május 27-én katonai puccsal megdöntötték Törökországban Menderes miniszterelnök kormányát. A fegyverszállítványok leálltak, és az addigi vezetőket, így Vuruşkant és Tansut eltávolították. A TMT azonban megmaradt, és az 1963-as véres karácsony után eredeti feladatának megfelelően működésbe lépett.

(Polgárháborús és gyarmati viszonyok) Nem kerül a történetírók figyelmének középpontjába, de a fegyveres küzdelem kezdetétől, azaz 1955 áprilisától 1958-ig olyan állapotok uralkodtak, aminek következtében sok embert meggyilkoltak, akár a saját nemzetiségén belül. Még többeket letartóztattak – köztük gyerekeket is –, mert az EOKA-t sok fiatal támogatta, s ezeket internálták.⁷⁸ Sokakat elítéltek. Kivégzésekre is sor került az akkori idők szellemének megfelelően. Durell egy ilyen esetet (Durell 1957) is leír, amely általában is hű képet ad az akkori ellentmondásos viszonyokról a mindennapi életben. Ahogy erről szó volt korábban, Denктаş volt az ügyész, Clerides pedig a védő. Ezekkel kapcsolatban Pantelli számos képet közöl (Pantelli 2005),⁷⁹ de a részletekbe nem megy bele.

A hallgatás egyik oka az lehet, hogy az akkori viszonyok semelyik félre se vetnek jó fényt. A britek számára külön zavaró lehetett, hogy a velük szemben küzdő harcok és a gyarmat lakóinak többsége az európai kultúrához tartozó keresztényekből állt.

Helytelen volna azt gondolni, hogy egy közösség minden tagja azonos véleményen volt. Így számos görög ellenezte a fegyveres harcot. Reddaway példának a saját feleségét említi, aki ciprusi görög származású, és akit emiatt halálosan meg is fenyegettek (Reddaway 1990).

Az 1958-as év hozott egy fontos tapasztalatot Makarioossal kapcsolatban. A harcok kirobbanása után, 1955 áprilisában a kommunista AKEL párt elítélte a fegyveres küzdelmet. Az AKEL több baloldali szakszervezettel is szoros kapcsolatot tartott. Az EOKA, ahogy erről már szó esett, jobboldali pozícióval rendelkezett. Álarcsok két ízben is baloldali görögöket gyilkoltak meg. Mindkétszer Famaguszta akkori

körzetébe tartozókat. Január 21-én Akdoğan és Yıldırım⁸⁰ faluban, augusztusban Kumyali⁸¹ faluban. Mindkét szer tiltakozást küldtek az érsekhez azzal a kéréssel, hogy ítélje el a gyilkosságokat, de ő csak olyan felhívást adott ki, amely egységre szólít fel.⁸² Az események arra vallanak, hogy nem tudott, vagy nem akart saját fegyvereseinek parancsolni. Akárhogyan is, ő is felelősséget viselt az áldozatokért. Ez a fajta gerilla harcmodor 1964-ben visszatér sokkal nagyobb volumenben, ami olyan történelmi tapasztalat, amely korlátozza az elfogadható rendezési terveket.

Az 1960-as rendezés

A források nem szólnak azon tárgyalások történetéről, melyek elvezettek a végső megoldáshoz, és ez találgatásokra adhat okot. Panteli megemlíti ugyan néhány eseményt,⁸³ de ezek nem adnak magyarázatot a javaslatok gyors kidolgozásának és elfogadásának okaira. Panteli szerint⁸⁴ MacMillan brit miniszterelnök kíséretében Foot kormányzóval 1958. augusztus 8-án és 9-én még Athénban tárgyal a nevükkel jelzett tervről Görögország vezetőivel. Rá egy hónappal, szeptember 7-én Makariosz titokban bejelenti a görög kormányzatnak, hogy hajlandó elfogadni az önállóságot. Még ugyanabban a hónapban, szeptember 22-én találkozik Barbara Castle-lal, a brit Munkáspárt alelnökével, a parlament tagjával, akinek elmondja ugyanezt, és felhatalmazza, hogy a hírt közölje a sajtóval.

A fordulatot a források Görögország és Törökország külügyminiszterének, vagyis Averoffnak⁸⁵ és Zorlunak⁸⁶ az ENSZ épületében 1958. december 6-án történt találkozáshoz és két órán át tartó tárgyalásához kötik. 1959. február 11-én ültek össze Zürichben három állam, Nagy-Britannia, Görögország és Törökország képviselői. Az egyezményeket február 17-én kész tényként terjesztették elő a ciprusi görög és török közösség delegációi elé. Az első egyezmény leírja a ciprusi állam szerkezetét. Az alkotmányt ennek alapján szerkesztették meg később. A második, amelyet Garancia Szerződésnek neveznek, három, *garantőr*nek nevezett országot keletkeztet: Nagy-Britanniát, Görögországot és Törökországot, amelyeknek joga és kötelessége Ciprus függetlenségét és területi egységét megvédeni. A harmadik egyezmény pedig egy katonai szövetségi szerződés Ciprus, Görögország és Törökország között, amelyet a továbbiakban Szövetségi Szerződésnek neveznek. Két nappal később, 1959. február 19-én írták alá a London Egyezményt, természetesen Londonban.

Az alkotmány alapelveiről szóló rész 27 pontból és két függelékből áll.⁸⁷ A szöveg természetesen sok technikai jellegű részletszabályt tartalmaz, amelyek ismertetése itt felesleges. A legfontosabb előírások az alábbiak:

- Az állam neve Ciprusi Köztársaság.
- Az állam elnöki berendezkedésű. A mindenkori elnök görög, akit a görögök, a mindenkori alelnök török, akit a törökök választanak. Az elnök és az alelnök jogait a szöveg nem különbözteti meg, mindenkor együtt említi őket.
- Szükség esetén az elnököt és alelnököt a Képviselőház elnöke és alelnöke helyettesíti, aki ugyanolyan nemzetiségű. Megjegyzendő, hogy ez az elv alkalmazásra került 1974-ben.
- Az elnöknek és az alelnöknek külön-külön és együttesen vétőjoga van. A Képviselőház döntéseit vissza is küldhetik, illetve diszkrimináció esetén a Legfelsőbb Bírósághoz továbbbíthatják döntés céljából.

- A Legfelsőbb Bíróság egy görög, egy török és egy semleges tagból⁸⁸ áll. Az utóbbi személy az elnöke. Őket az elnök és az alelnök együtt nevezi ki.
- A Képviselőház tagjainak 70%-a görög, 30%-a török, akiket a lakosság görög, illetve török része külön választ meg. Az arány rögzített és független a statisztikai adatoktól. Alkotmányos kérdésekben külön-külön a két közösség képviselőinek kétharmados többsége kell, más minősített esetekben csak külön-külön többség.
- Az elnöknek és az alelnöknek a külügyeket érintő kérdésekben – kivéve az olyan szervezetben viselt tagságot, ahol Görögország is és Törökország is tag –, továbbá a honvédelem és a biztonsági erőkkel kapcsolatban a szerződés függelékében felsorolt esetekben vétőjoga van. A parlament döntéseit mérlegelésre visszaküldhetik. Egyes esetekben meg a Legfelső Bírósághoz lehet elküldeni a törvényeket végleges döntésre.
- Mindkét közösségnek rendelkeznie kell Közösségi Kamarával, amely vallási, oktatási, kulturális ügyekben, illetve a személyes státuszt illetően döntési hatókörrel rendelkezik. Ugyancsak hatókörrel rendelkezik a kamara azon szervezetek ügyeiben, amelyeknek közösségi jellege van: sport, jótékonyági alapok, testületek és szövetségek, termelő és fogyasztási szövetkezetek és hitelszervezetek, ha azok tagjai ugyanahhoz a közösséghez tartoznak. Vegyes szervezetek azonban alakíthatók. Továbbá a kamara adót vehet ki a közösség intézményeinek fenntartása céljából. A kamarák és a képviselőház hatásköri vitáiról a Legfelsőbb Bíróság dönt.

A külső, semleges megfigyelő számára nyilvánvalónak látszik, hogy ezeket a nagyon részletes szabályokat tartalmazó egyezményeket nem lehetett szeptember 22-étől számítva elfogadásra kész állapotba hozni, ha nem volt a háttérben esetleg már korábban is intenzív előkészítő munka és nyomásgyakorlás. De ezekről a források nem szólnak. Az utolsó pillanatban történt nyomásgyakorlásról Vanezis ír.⁸⁹ Makariosz nem akarta aláírni a szerződést. Ekkor Karamanlis görög miniszterelnök a helyszínre utazott és a görög követség épületében ezt mondta az érseknek: „Felhívom a figyelmét a hozzáállása következményeire és a következőket kell kijelentennem: én nem kívánom és nem is vagyok képes önt arra kényszeríteni, hogy vegyen részt a tárgyaláson és írja alá a megállapodást. Tájékoztatom azonban, hogy én megvédem Görögország becsületét, aki elfogadta a meghívást a tárgyalásra az ön hozzájárulása után, és én elmegyek a tárgyalásokra. Ugyancsak kijelentem, hogy a szerződés aláírásával kormányom befejezi a Cipruspolitikáját. Ön szabad, ha úgy akarja, folytassa a küzdelmet egyedül.”⁹⁰

Ez a történet egy folyamat utolsó eleme. Ekkor Makariosz olyan helyzetben volt, hogy nem létezett sok választása. A görög miniszterelnök személyes figyelmeztetése az érsek felelősségére előzmények nélkül aligha lett volna elegendő arra, hogy azt aláírásra kényszerítse. Az eléje tárt szerződés a függetlenségtől és a brit uralommal járó megszűnésétől eltekintve szinte minden elemében rosszabb volt, mint a korábbi brit ajánlatok. Clerides, aki az elnökválasztáson a saját apja ellenében Makarioszt támogatta, ezt így fejezi ki: „Az álláspontom az volt, hogy a Zürich–London Egyezményeket csak Makariosz érsek tudja eladni a ciprusi népnek.”⁹¹

Az egyezmények nem jelentettek még alkotmányt, csupán annak bizonyos alapelveit rögzítették. Létrehoztak egy Közös Alkotmányozó Bizottságot (KAB),⁹² amelyben Görögország, Törökország és a két közösség alkotmányügyi szakértői foglaltak helyet, továbbá egy semleges, svájci jogász, név szerint Marcel Bridel⁹³. A Bizottság⁹⁴ 1959. május 6-án kezdte meg a munkáját és 1960. április 6-án fejezte be. Mint látható, a munkában Nagy-Britannia nem vett részt.

Makarioszt elnöknek és dr. Fazil Küçüköt alelnöknek 1959. december 13-án választották meg.

A sziget 1960. augusztus 16-án lett önálló állam. Az egyezmények szerint ennek már korábban meg kellett volna történnie, nevezetesen az aláírástól számított egy éven belül. A késedelm okát a források nem tárgyalják.

(Folytatjuk)

FÜGGELÉK

1974-es puccs	A görög katonai junta által Makariosz elnök ellen szervezett puccs 1974. június 15-én.
Akritas-terv	Titkos terv arra vonatkozóan, hogy a ciprusi törököket fegyveres erővel kényszerítsék az alkotmány módosításának elfogadására.
Annan-terv	Kofi Annan, az ENSZ egykori főtitkára idejében az ENSZ diplomatái által kidolgozott béketerv, amelyről 2004 áprilisában népszavazást tartottak. A görög fél elutasítása miatt nem lépett életbe.
enosis	Egy görögök által (is) lakott terület egyesülése Görögországgal.
EOKA	A brit uralom ellen küzdő, titkos, görög fegyveres szervezet.
etnarch	Ciprus görög lakosságát a külső hatalom (Porta, Nagy-Britannia) előtt képviselő görög ortodox érsek.
Megali Idea	Minden görög terület egyesülése egyetlen Görögországban.
muhtar	Falusi eljáró.
taksim	Török kifejezés, jelentése szakadás. Itt a sziget felosztását jelenti a két közösség között.
TMT	Titkos török védelmi szervezet.
véres karácsony	1963 karácsonya, amely előtt négy nappal kitörték a nemzetiségi zavargások.
Varosha/Maraş	Famaguszta híres városrésze, amely 1974 előtt a Földközi-tenger egyik leghíresebb üdülőhelye volt. 1974 óta elhagyott terület. 2019 ősze óta kis része bárki által látogatható, de csak relatíve kevés utcán lehet sétálni, a házakba bemenni tilos.

JEGYZETEK

- 1 Eastern Mediterranean University, Doğu Akdeniz Üniversitesi. A tanítás nyelve túlnyomórészt angol, már a hallgatóság nemzetközi összetétele miatt is.
- 2 A megkülönböztetéssel érzékeltetni akarom, hogy a szöveg mely részéről van szó.
- 3 John Reddaway: *Burdened with Cyprus: the British Connection*. New York, 1986, MW Books Ltd, ISBN 10: 0297791206, second edition 1986 (third edition 2001), 199. o. Az Akritas-tervre utalva ezt írja: „By ignoring it they call into question the objectivity and indeed the honesty of their own testimony.”; magyarul: „[Az Akritas-tervet] Figyelmen kívül hagyva megkérdőjelezzük saját biztonságuk tárgyilagosságát, sőt őszinteségét.”
- 4 Angol helyesírással Paphos.
- 5 Hanife Aliefendioğlu – Béla Vizvári: A Life Story under the Shadow of Cyprus Issue. *Cyprus Studies*, Vol. 19, Issue. 43, 2017, 53–66. o.
- 6 Az egykori Trikowo.
- 7 Yvonne Cerkez: *Rauf Denktas* (A Private Portrait). Szerzői kiadás, 2014, ISBN 978-0-9930153-0-4. Az eredeti alcím: *The authorized biography of the Turkish Cypriot president who defied the world to create a homeland for his people*.
- 8 Lawrence Durrell: *Bitter Lemons*. London, 1957, Faber & Faber.
- 9 Spyros Hacıgregoriou: *The economics of the solution and the reunification of Cyprus*. 2010, a szerző kiadása.
- 10 Niyazi Kizilyurek: *Glafkos Clerides (The path of a country)*. Nicosia, 2008, Rimal Publications.
- 11 Ingemar Lindahl: *Notes from the Graveyard of Diplomats (Cyprus 2002–2004)*. Nicosia, 2019, Heterotopia Publications.
- 12 Amikor Ciprusnak az Európai Unióba való felvétele közelgett, célszerű lett volna a ciprusi problémát megoldani. Ezt az EU nem végezhette el, mert egyik országrészre sem volt hivatalos befolyása a tagság hiánya miatt. A feladatot az ENSZ próbálta megoldani. Az akkori főtitkár, Kofi Annan, Alvaro De Soto perui diplomatát és egykori külügyminisztert bízta meg a béketerv kidolgozásával. De Soto 1982 óta állt az ENSZ alkalmazásában. A tervet a főtitkárról nevezték el. A tervnek öt változata készült el. Fontos megjegyezni az igazságosság érdekében, hogy a terv első három változatának sikertelensége miatt, ami a görög és török fél erős érdeklennéte miatt következett be, megállapodás szerint a negyedik és ötödik változat az ENSZ diplomatainak megfontolásai alapján készült, ami azonban nem jelenti a konzultáció hiányát. A tervről 2004. április 24-én, tehát közvetlenül Ciprusnak az EU-ba való belépése előtt, a sziget mindkét részén külön-külön népszavazást tartottak. Akkor lépett volna hatályba, ha mindkét oldalon elfogadják. Azonban a görög fél elutasította, a török fél elfogadta.
- 13 Martin Packard: *Getting it wrong (Fragments from a Cyprus Diary 1964)*. 2008, AuthorHouseTM UK Ltd.
- 14 Dr. P.N. Vanezis: *Cyprus: Crime Without Punishment*. Revised Second Edition. Hong Kong, 2000, Regal Printing Ltd, 227–228. o.
- 15 Dr. Stavros Panteli: *The History of Modern Cyprus*. Nicosia, 2005, Topline Publishing, 204. o.
- 16 Reddaway 1986, i. m.
- 17 John Reddaway: *ODI et AMO (Vignettes of an affair with CYPRUS)*. London, 1990, K. Rustem & Brother.
- 18 A szervezet neve *Türk Mukavemet Teskilati*, vagyis Török Ellenállási szervezet. Megnevezésére mindvégig a TMT rövidítést használom.
- 19 Pakard 2008, i. m.
- 20 İsmail Tansu: *In reality no one was asleep*. Törökből fordította Ayhan Sütcöoğlu, kiadó és évszám nélkül.
- 21 Vanezis 2000, i. m.
- 22 Kacziba Péter: *A nemzetközi válságkezelés békeépítő koncepciója és ciprusi alkalmazásának tanulmányai*. PhD-disszertáció, Politikatudományi Doktori Program, Pécs, 2017, <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16359>
- 23 Panteli 2005, i. m.
- 24 A későbbi fejlemények szempontjából nem lényeges, de tény, hogy Genova is megszerezte a sziget egy kisebb részét.
- 25 Lásd Ahmet C. Gazioğlu: *The Turks in Cyprus. A province of the Ottoman Empire (1571–1878)*. London, 1990, K. Rustem & Brother, 11. o.
- 26 Uo.
- 27 Uo. 46. o.
- 28 Uo. 68. o., 40. lábjegyzet.
- 29 Vanezis 2000, 3. o.
- 30 Eredetileg Kínában kialakult, majd Japánban módosított, mintegy 4000 éves táblajáték. Egyforma fehér és fekete kővelkel játszzák.
- 31 Pontosabban ő III. Makariosz érsek volt.
- 32 Gazioğlu 1990, 242–249. o.
- 33 Uo. 189. o.
- 34 Uo. 192. o.
- 35 Uo. 194–195. o.
- 36 Más források 92 000, illetve 92 800 fontról beszélnek.
- 37 A szerződés megkötésének idején Disraeli volt a brit miniszterelnök. Ő egyebek mellett a sziget fejlesztésének szükségességével indokolta meg a lépést. Azonban már a 19. századtól kezdve számos brit politikus Ciprus átvételét előnytelennek tartotta

- (Reddaway 1986, 9–10. o.). Megjegyzendő azonban, hogy mind az I., mind a II. világháború alatt a briteknek előnyös volt, hogy a sziget nem került német kézre.
- 38 Angolul Cyprus Convention.
- 39 Az *enosis* valamely görögök lakta terület csatlakozása Görögországhoz. Részletesen „A modern Görögország területének kialakulása” című fejezetben tárgyalom.
- 40 Az ókori Kition városról elnevezve. Valójában Larnaca püspöke.
- 41 Angolul British High Commissioner to Cyprus, a legmagasabb rangú brit diplomata a szigeten.
- 42 A görög szárazföldről nyugatra található szigetek Korfutól Zakynthoszig, illetve a Peloponnészosz-félszigettől délre Kúthéra. A szigeteket a britek 1864-ben adták át Görögországnak.
- 43 Angolul Legislative Council.
- 44 Angolul High Commissioner. 1925-től, amikor Ciprus koronagyarmat lett, a szigetet kormányzó (governor) igazgatta.
- 45 Például Vanezis 2000, i. m. 70–71. o.: „*In fact, until the late fifties the relations between the two ethnic groups had been excellent – an enviable example of harmonious coexistence.*”, magyarul: „Tény, hogy a késő ötvenes évekig a két etnikai csoport közötti viszony kitünő volt – egy irigylésre méltó példa a harmonikus együttélésre.” Vanezis már korábban, a 4. oldalon megcáfolja önmagát, amikor ezt írja: „...*Turks still instinctively feel that the Greeks are not their equal but their rayahs (servants).*”, vagyis: „...*törökök továbbra is ösztönösen úgy érzik, hogy a görögök nem egyenrangúak, hanem a szolgálk.*”
- 46 (Asmussen, 2006a) Jan Asmussen: Introduction to Disturbances in Cyprus in October, 1931. *Journal of Cyprus Studies*, 12. évfolyam, 30. füzet, 2006, 5–53. o.; (Asmussen, 2006b) Jan Asmussen: Disturbances in Cyprus in October, 1931. *Journal of Cyprus Studies*, 12. évfolyam, 30. füzet, 2006, 1–3. o.
- 47 A szerződés eredeti szövege: *ARTICLE 15. Turkey renounces in favour of Italy all rights and title over the following islands: Stampalia (Astrapalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Casos (Casso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisyros), Calymnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), and Cos (Kos), which are now occupied by Italy, and the islets dependent thereon, and also over the island of Castellorizzo.*
- 48 A szerződés eredeti szövege: *ARTICLE 20. Turkey hereby recognises the annexation of Cyprus proclaimed by the British Government on the 5th November, 1914.*
- 49 Vanezis 2000, i. m. 71. o.
- 50 Jelen sorok írásakor az épületeket, amelyek egy irodának adnak csak helyet, még nem üzemelték be.
- 51 1974 óta egyetlen vegyes falu maradt, Pile, ahol mindkét közösség rendelkezik muhthárral.
- 52 Murat Akiner: *Greco-Turkish relations in Cyprus and the role of education*. Szakdolgozat, Faculty of Political Science, Columbia University, 1963.
- 53 Uo. 36. o.: „*The affairs of the villages, which number 617, are managed by village commissions...Each village commission consists of a mukhtar (headman) who acts as president, and four Azas (elders). In villages with a mixed population of Greeks and Turks a separate commission is appointed for each community when it numbers thirty or more.*”
- 54 Uo. a IX. és X. fejezetben Akiner részletesen elemzi az iskolaügyet.
- 55 Magyar szempontból ez azért érdekes, mert akkor több ezer görög kommunista és családja menekült Magyarországra. Leszármazottaik ma is itt élnek.
- 56 Részletesen tárgyalja (Vanezis 2000) 82–86. o.
- 57 Angolul Assembly.
- 58 Angolul Legislative Assembly.
- 59 Progresszív Munkáspárt (*Anorthotikó Kómma Ergazómenou Laou*). 1926-ban alapították. Az egykori Szovjetunióval szoros kapcsolatokat ápol.
- 60 Vanezis 2000, i. m. 9. o.
- 61 Uo.
- 62 II. Makariosz, 1947. december 24-étől 1950. június 28-áig, haláláig volt érsek.
- 63 Vanezis 2000, i. m. 32. o. Az idézet nála angolul: „*Three days later Makarios and Savvas Loizides came to my flat in Athens to discuss the results of my visit to Cyprus. My recommendations were not well received. Makarios, while accepting the need to use force, wanted to restrict my operations to sabotage. I insisted my original plan, which included the use of guerilla groups, and we parted on a note on disagreement.*” Az idézetet Charles Foley (szerk.): *The Memoirs of General Grivas*, 1964, Longmans kötetből vette. Megjegyzendő, hogy Grivast az 1950-es évek végén léptették elő tábornokká Görögországban.
- 64 Görögül: *Ethniki Organosis Kypriou Agoniston*.
- 65 Vanezis 2000, i. m. 58. o.
- 66 Çerkez 2014, 100. o. Ebből 28 a haditengerésztől, 69 a légierőtől és 274 a hadseregtől és rendőrségtől.
- 67 Vanezis 2000, i. m. Appendix III, 226–228. o.
- 68 Vanezis 2000, i. m. 89–90. o.
- 69 Panteli 2005, i. m. a 187. oldalon tárgyalja Harding titkosszolgálatát (amelyet személyesen vezetett) és ennek eredményeit.
- 70 Uo. 198. o.
- 71 Később Lord Caradon.

- 72 Törökül *Liderimiz Dr. Fazil Küçük*. Az „-imiz” a többes szám első személyű tulajdonrag.
- 73 Általában a nevét csak röviden Rauf Denktaşnak írják.
- 74 Lásd továbbá a fotót Kizilyurek 2008, 53. oldalán, ahol Clerides és Denktaş jó hangulatban állnak egymás mellett viszonylag fiatalon.
- 75 Mustafa Kemal Atatürk (1881. március 12. – 1938. november 10.) a modern Törökország megeremtője.
- 76 Tansu xx, 47. o.
- 77 Lásd: Wikipedia 1, https://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_Resistance_Organisation.
- 78 Megjegyzendő, hogy a II. világháború alatt a Palesztinába tartó zsidó származású menekülteket a Famagusza közelében lévő két internálótáborban tartották vissza a brit hatóságok. Csak a háború befejezése után folytathatták útjukat.
- 79 Panteli 2005, i. m. a 188. és 206. oldalak között.
- 80 Mindhárom érintett falu jelenleg az Észak-Ciprusi Török Köztársaság területére esik. Ennek a két falunak az eredeti neve Akdoğan és Yıldırım.
- 81 Korábban Milia. Több más Milia nevű falu is létezett, de azok távol estek Famagusztától.
- 82 Panteli 2005, 205. o.
- 83 Uo. 207–209. o.
- 84 Uo. 205–206. o.
- 85 Evangelos Averoff-Tossitza (1910. április 17. – 1990. január 2.), általában csak röviden Averoff. Több kormányzati pozíciót betöltött. 1956 és 1963 között volt külügyminiszter.
- 86 Fatih Rüstü Zorlu (1910. április 20. – 1961. szeptember 16.). 1955-től külügyminiszter Menderes kormányában. Az 1960. május 27-ei puccs után kivégzik, egy nappal Menderes előtt.
- 87 Vanezis 2000, i. m. IV. Függelék, 229–237. o.
- 88 A semleges tag nem görög és nem török, külföldi állampolgárt jelent.
- 89 Vanezis 2000, i. m. 35. o.
- 90 Uo., a szöveg angolul: „*I draw your attention to the consequences of your attitude and must declare the following: I neither desire nor am able to press you to take part in the conference and sign the agreements. I inform you, however, that I shall protect the honour of Greece, which accepted the invitation to the conference after your assent, and I shall go to the conference. I also declare that by signing these agreements, my government ends its Cypriot policy. You are free, if you wish, to continue the struggle alone.*”
- 91 Kizilyurek 2008, i. m. 45. o. Az eredeti szöveg angolul „*My position at that time was that the Zurich-London Agreements could be sold to the Cypriot people by Archbishop Makarios.*”
- 92 Angolul Joint Constitutional Commission. Lásd https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/cyprus/cyprus-e.htm
- 93 Lásd https://www.legalanthology.ch/bridel_marcel_1898/ Letöltve: 2021.10.03.
- 94 A Közös Alkotmányozó Bizottság teljes összetétele:
Görögország delegációja: Professor Themistocles Tsatsos (a delegáció vezetője), Mr. George Charbouris, Mr. Alexandros Lekkas, Mr. Constantinos Choidas, Mr. Demetrios Apostolides, Mr. Demetrios Kyriazis, Mr. Georghios Zotiades, Mr. Demetrios Petrounakos.
Törökország delegációja: Professor Nihat Erim (a delegáció vezetője), Dr. Suat Bilge, Mr. Sherif Kolhan, Mr. Ahmet Asim Akyamach, Mr. Kaya Pirnar, Mr. Alaeddin Gulen.
A ciprusi görög delegáció: Mr. Glafkos Clerides (a delegáció vezetője), Mr. George Polyviou, Mr. Michalakis Triantafyllides, Mr. Tasos Papadopoulos, jogi tanácsadó: Mr. Criton George Tornaritis.
A ciprusi török delegáció: Mr. Rauf Raif Denktash (a delegáció vezetője), Mr. Halit Ali Riza, Mr. Hakki Suleyman, Mr. Ali Dana, jogi tanácsadó: Mr. Mehmet Nedjati M.
A Közös Alkotmányozó Bizottság jogi szakértői: Professor Marcel Bridel és asszisztense, Mr. Louis Bagi.

Önkéntes karitatív munka az egyetemista fiatalok és a már dolgozók körében – egy empirikus kutatás tükrében

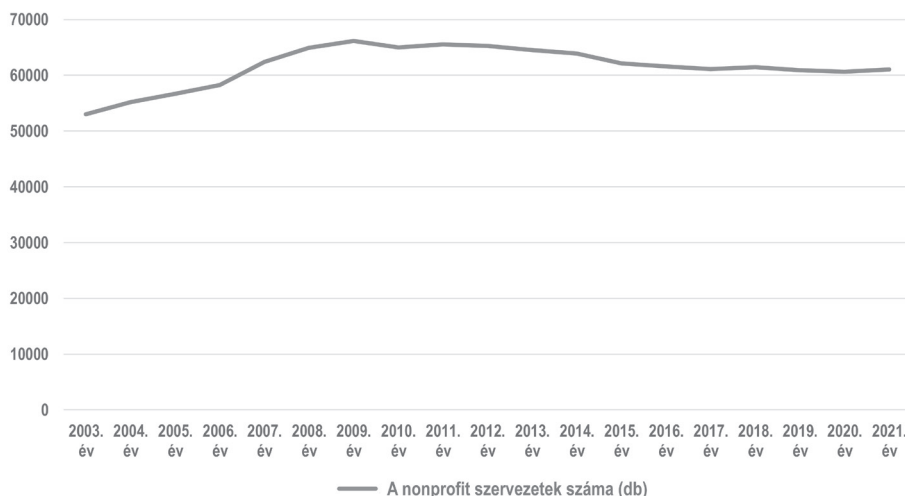
(Bevezetés) Hazánkban, Magyarországon mindig is fontos szerepet töltött be a karitatív tevékenység végzése. Az ilyen tevékenységek biztosítása elsődlegesen jelenleg az állam feladata, de az egyházak és a nonprofit szervezetek támogatásával sokkal hatásosabb a reakció egy esetleges vészhelyzet esetén. Több állami program is elindult a karitatív tevékenységek népszerűsítése érdekében, mint például a *Nemzeti Önkéntes Stratégia* kezdeményezés, amelynek az egyik fő célja, hogy megismertessék a fiatalok körében is az önkéntes tevékenység fontosságát és pozitív hatásait. A szerzők arra keresik a választ, hogy a fiatalabb generációk milyen mértékben veszik ki a részüket a karitatív, önkéntes tevékenység végzése során? Milyen mértékben képes az idősebb generáció az önkéntes tevékenység végzése felé terelni a fiatalokat? A kutatás során két kérdőív segítségével hasonlítjuk össze a Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE) Külkereskedelmi Karának hallgatói által végzett karitatív tevékenység végzését, valamint ehhez képest a többi magyar állampolgár által nyújtott ilyen célú munkát.

(Irodalmi összefoglalás) A szerzők mielőtt rátérnének a saját kutatásukra – a teljesség igénye nélkül –, a témához kapcsolódó fogalmakat és kutatásokat mutatnak be. Az első fontos alapfogalom maga az önkéntesség. Definícióját az ENSZ 2001-ben három alapfeltételhez kötötte, így a következőképpen határozható meg: „Valaki önként, szabad akaratból, belső indítatásból; ellentételezés nélkül és más személyek hasznára vagy a közjó növelésére, előállítására végez tevékenységet” (Infojegyzet, 2021).

Az önkéntességnek két alapvető típusa van. Az egyik a hagyományos, amelynek célja a humanitárius szerepvállalás, a fő motiváció a segítség, főleg szociális területeken. A másik a modern változat, amelynek célja a kapcsolatrendszer kiépítése, fő hangsúly a készségfejlesztésen, valamint a személyiségfejlesztésen van. A modern világban számos újabb csoportokba sorolhatjuk az önkéntességet, így létezik a szakértelmen alapuló önkéntesség (Infojegyzet 2021), az adminisztratív önkéntesség, amikor a civil szervezetek vezetői adminisztratív munkát végeznek. Megkülönböztetünk parciális önkéntességet, azaz a személy munkaidején kívül ugyanazt a tevékenységet végzi, csak teljesen ingyenesen, illetve relatív önkéntességet, amikor a szakember munkaidején kívül, de anyagi ellenszolgáltatásért.

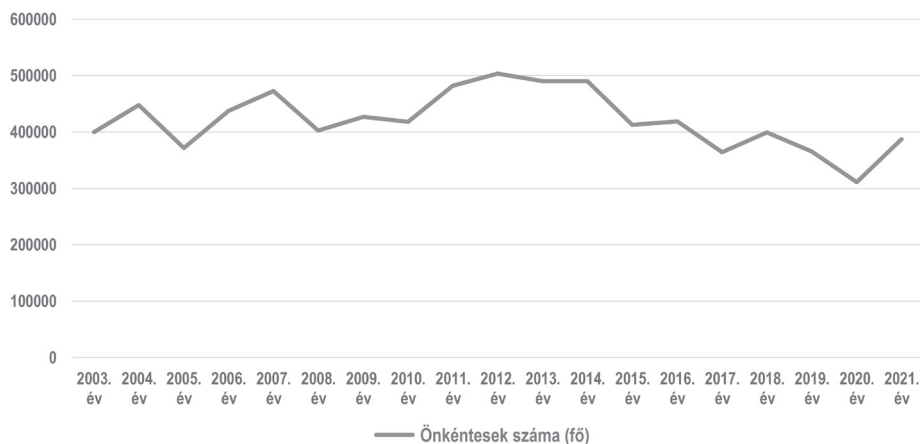
A szerveződés szerint két csoportba sorolhatjuk az önkéntességet, így van az informális, amikor nem nonprofit szervezet által (családon, ismerősön keresztül) koordinált tevékenységekről beszélünk, és van a formális, amelybe nonprofit szervezet által koordinált tevékenységeket sorolunk, utóbbira példa az adománygyűjtés. (Infojegyzet, 2021)

A *nonprofit szervezetek* azon szervezetek összefoglaló elnevezése, amelyek a tevékenységüket nem elsődlegesen a nyereség elérése céljából végzik, hanem olyan társadalmi igényeket kell kielégíteniük, amelyeket az állam egyáltalán nem tud, vagy csak részben tud kielégíteni. A nonprofit szervezetek száma a 2003-as évektől drasztikusan nőni kezdett, ekkor már 53 022 szervezet működött a KSH adatai szerint (Lukács, 2007). Megfigyelhető, hogy a nonprofit szervezetek száma a KSH mérése szerint 2003-ban valóban növekedni kezdett és 2009-ben érte el csúcspontját, viszont 2009 után egy csökkenő tendenciát figyelhetünk meg, ami egészen napjainkig kitart.

A nonprofit szervezetek száma 2003–2021 között
Saját ábra; forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2022

Az önkéntesek száma a nonprofit szervezeteknél évről évre változókéony volt. Csúcs-pontját 2012-ben figyelhetjük meg, amikor több mint fél millió ember vett részt önkéntesként. Mélypontját 2020-ban érte el a COVID-19 járvány időszaka alatt, amikor is a legtöbb intézmény (kórházak, idősok otthona), ahol korábban volt lehetőség önkéntes tevékenységet végezni, nem fogadott önkénteseket az egészségügyi vész-helyzet miatt.

Az önkéntesek száma a nonprofit szervezeteknél 2003–2021 között
Saját ábra; forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2022

Az *Önkéntesség Magyarországon, 2018* kutatásban a felnőtt lakosságra kiterjedő 2000 fős reprezentatív minta alapján értékelték a magyar állampolgárok viszonyát az önkéntességhez. A kutatás rámutatott arra, hogy a magyar állampolgárok 44,8%-a végzett önkéntes tevékenységet eddig.

Bartal (2021) rámutat arra, hogy az önkéntesek száma 2011 és 2017 között növekedett és elérte csúcspontját, viszont azóta egy csökkenő tendenciát figyelhetünk meg. A fiatalok (18–29 év) körében megfigyelhető azonban egy javulás: amíg 2013-ban a megkérdezettek 63%-a soha nem végzett önkéntes munkát, addig 2018-ban ez az arány 6%-kal csökkent, így abban az évben a válaszadók 57%-a még soha nem végzett önkéntes munkát. A tendencia javult, de a válaszadók több mint fele továbbra sem vett részt ilyen tevékenységben, így két fő célt fogalmazhatunk meg: egyrésztől a már karitatív tevékenységet végzett fiatalok ösztönzése, hogy végezzenek továbbra is ilyen tevékenységet, másrésztől azon fiatalok ösztönzése, akik még soha nem végeztek karitatív tevékenységet. A fiatal korosztályra (18–29 év) leginkább a formális (szervezeti) önkéntesség volt a jellemző (34%) 2018-ban (Bartal, 2021).

Ha önkéntességről van szó, nem hagyható ki a már említett Nemzeti Önkéntes Stratégia (NÖS.) A Nemzeti Önkéntes Stratégia célja többek között, hogy felhívja a figyelmet a magyar állampolgárok számára a társadalmi felelősségvállalás fontosságára és 5 évente egy országos reprezentatív, átfogó kutatást végezzen az önkéntesség helyzetének felmérése érdekében. A Nemzeti Önkéntes Stratégia egyik horizontális célkitűzése, hogy ki tudjon alakítani egy önkéntességre ösztönző és nevelő rendszert. „A felnövekvő generációknak minél hamarabb lehetőséget kell teremteni a társadalmi részvételre”. Ezt az alapelvet követi a NÖS és ennek kapcsán több, már jelenleg is működő rendszert felsorol, amely érzékenyíti a fiatalabb generációkat, hogy már tanulmányaik során végezzenek önkéntes tevékenységet, így életük folyamán később sokkal könnyebben tudnak majd bekapcsolódni hasonló tevékenységekbe. Viszont nem szabad megelégednünk a tanárok, illetve az oktatók fontosságáról, mivel az ő feladatuk, hogy bemutassák az ifjúság számára az önkéntes tevékenység fontosságát, előnyeit.

Az egyik ehhez kapcsolódó tevékenység a középiskolai rendszerben figyelhető meg. Az érettségi megszerzésének egyik követelménye a diákok számára az 50 óra közösségi szolgálat elvégzése. Azonban ki kell emelni, hogy a közösségi szolgálat és az önkéntes tevékenység tartalmilag nem azonos (Nemzeti Önkéntes Stratégia, 2020).

Az önkéntes tevékenység ösztönzése a felsőoktatási intézményekben is megjelenik. A BGE-n például az egyetemi hallgatók krediteket tudnak elismertetni szabadon választható tárgyként bizonyos feltételek mellett az önkéntes tevékenységért (Budapesti Gazdasági Egyetem, 2022). Különösen fontos, hogy már az oktatásban is odafigyeljünk soft skilllek fejlesztésére (Kovács-Zarándné, 2022), amelyek elengedhetetlenek az önkéntes tevékenységeknél. Maga a soft skill olyan „puha készségek” gyűjtőneve, mint a rugalmasság, kreativitás, érzelmi intelligencia, kommunikációra és visszajelzésre nyitottság.

Egy másik remek kezdeményezés a *Tanítsunk Magyarorszáért* program, amely lehetővé teszi, hogy Magyarország nehezebb helyzetben lévő kistérségeiben is biztosítsák a megfelelő szintű mentorálást az általános iskolás gyermekek számára. Ezen mentorális program keretében a gyermekeknek lehetőségük van megismerni, hogy milyen lehetőségeik vannak, és így miért érdemes a tanulással foglalkozniuk. Továbbá lehetőségük van kilépni a lakhelyükről és felfedezni különböző kulturális helyeket, múzeumokat, vállalkozásokat és állatkerteket. A programban lehetőségük van részt venni egyetemistáknak, középiskolásoknak, a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájának, valamint a vállalatoknak (Tanítsunk Magyarorszáért, 2022).

A jelenlegi háborús és gazdasági helyzet szükségessé teszi és felértékeli az önkéntes munka fontosságát és meglétét. Éppen ezért a szerzők 2022-ben egy vizsgálatot végeztek annak elemzése céljából, hogy megnézzék, miként változik a fiatalok attitűdje a karitatív, önkéntes tevékenységgel kapcsolatban és összehasonlítsák, hogy ehhez képest az idősebb generációk számára milyen változás tapasztalható.

(Módszertan) A szerzők 2022 tavasza és 2023 januárja között egy felmérést végeztek az önkéntes jótékonyági munkáról. Egyrészt egy budapesti gazdasági egyetem egyik karán 101 hallgatót kérdeztek meg a karitatív tevékenységükről. Hasonló mintaszám-ban szólítottak meg 100 felnőtt válaszadót, hogy összehasonlítsák a fiatalok és a már felnőtt munkavállalók önkéntes tevékenységi hajlandóságát. A vizsgálat a szerzők által összeállított kérdőív alapján történt mind a két esetben. A válaszadás önkéntes, anonim és kimondottan kutatási célokat szolgált. A kérdőívet a közösségi média felületen osztották meg.

Sem a mintavételezés, sem a mintaszám alapján nem beszélhetünk reprezentatív mintáról, de a szerzők úgy vélik, hogy a mostani történelmi események vetületében egy képet adhat az emberek karitatív hajlandóságáról és tevékenységéről.

A kérdőív több kérdéscsoportra osztható fel. Az 1. táblázat a kérdések csoportra bontását mutatja be.

Specifikus kérdések	Karitatív munkavégzés	Karitatív tevékenység jellemzői
Nem	Végzett-e karitatív tevékenységet?	Milyen karitatív tevékenységeket végzett az orosz-ukrán háború idején?
Életkor	Honnan tájékozódott a tevékenységekről?	Mi lehet az oka, hogy nem mindenki vállal ilyen tevékenységet?
Lakóhely	Mi motiválta a karitatív tevékenységre?	Milyen tapasztalatai voltak a karitatív munka során?

1. táblázat. A kérdőív szerkezete

Forrás: saját munka

A kérdőívek érthetőségét a szerzők próbakérdéssel tesztelték. Miután a válaszadóknak nem voltak értelmezhetőségi problémáik, így változatlan formában ment ki a kérdőív külön a diákoknak, külön a felnőtteknek, akik már nem tanulnak. A szerzők egy olyan felsőoktatási intézményt választottak a diákokkal készült vizsgálat helyszínéül, amely intézményben egyrészt igen erős a nyelvoktatás, amely fontos eszköz különösen a külföldi karitatív tevékenységek esetében, másrészt az intézet is bekapcsolódott és felhívásokat tett közzé a diákok számára az ukrán menekültek segítségnyújtásával kapcsolatosan. A hallgatókkal készült felmérés még 2022 tavaszán, a háború kitörésekor készült, amikor is igen intenzív volt a segítségnyújtás és támogatás a háború elől menekülők irányába.

A felnőttekkel, az iskolapadból kikerültekkel végzett vizsgálatot a nyári időszakban indították el a szerzők, amikor már az adakozás és segítségnyújtás veszített az erejéből. Céljuk az volt a második lekérdezéssel, hogy megvizsgálják, van-e különbség a 20-as éveik elején járó fiatalok és a már nem tanuló, munkát vállaló felnőttek társadalmi karitatív tevékenységei között. Létezik-e bármilyen hasonlóság, avagy különbség a két csoport között? A kérdőívben jellemzően zárt kérdések voltak, míg két kérdés volt nyitott. A zártak metrikus és nominális változók voltak. A metrikus skálák hetes Likert-skálák voltak, ahol az egyes az egyáltalán nem jellemzőt, míg a hetes a teljesen jellemzőt jelentette. Az elemzéseket a szerzők SPSS 28-as verzióval végezték, alapvetően egyváltozós (gyakorisági) vizsgálatokat, illetve többváltozós elemzéseket használtak, ezek: keresztábra, ANOVA, független mintás t próba, korreláció, lineáris regresszió. A továbbiakban a kutatás legfontosabb eredményeit foglaljuk össze.

A vizsgálat bemutatását a minta specifikálásával kezdjük. A 2. táblázatban külön oszlopban foglaltuk össze a diákok és a felnőtt munkavállalók legfontosabb jellemzőit.

Tulajdonságok	Diákok	Már nem tanuló felnőtt
Nem	29,7%-a férfi 70,3%-a nő	34,0%-a férfi 66,0%-a nő
Hol lakik?	55,4%-a fővárosban 5,9%-a vármegyeszékhelyen 6,9%-a nagyvárosban 14,9%-a kisvárosban 16,8%-a községben	50,0%-a fővárosban 12,0%-a vármegyeszékhelyen 12,0%-a nagyvárosban 17,0%-a kisvárosban 9,0%-a községben
Végzett-e karitatív tevékenységet már?	55,4%-a igen 44,6%-a nem	70,0%-a igen 30,0%-a nem

2. táblázat. A válaszadók néhány tulajdonsága

Forrás: saját táblázat

Az adatok azt mutatják, hogy mindkettő mintában a nők voltak többségben. A minta fele, a diákok esetében több mint fele a fővárosban él. A karitatív aktivitás a nem diák mintában volt erőteljesebb.

(Kutatási eredmények) A szerzők megkérdezték a válaszadókat, hogy mely platformon lehet tájékozódni a karitatív lehetőségekről. A leggyakrabban megjelölt variációk a következők voltak: segelyszervezet.hu, voroskereszt.hu, neptun, internetes hirdetés,

televíziós reklám, szórólap és újság. A diákok főleg a voroskereszt.hu-t, a neptunt, a televíziós reklámot, a szórólapokat használták. A nem diák válaszadók az újságot, a televíziós reklámot, az internetes hirdetést és a voroskereszt.hu-t.

A hallgatók 32%-a eddig egyszer végzett karitatív tevékenységet, a 21 %-uk évente, míg a 7%-uk havonta. A már nem tanuló felnőtt megkérdezettek 22%-a eddig egyszer vállalt ilyen munkát, a 30,4%-uk évente, a 11%-uk havonta. A khi-négyzet-próba nem mutatott szignifikáns különbséget a két csoport között ebben a kérdésben (khi-négyzet: 8.596 df: 6 szign.:198 $p > 0.05$).

A nem egyetemre járók 15,6%-ának egész napos elfoglaltság volt, míg 19,8%-uk maximum egy órát töltött önkéntességgel. A diákok 18,8%-a egész nap végzett ilyen munkát, míg a 17,8%-uk kevesebb mint egy órát. A khi-négyzet-próba a karitatív munkavégzés időtartama alapján sem igazolt különbséget a két minta között (khi-négyzet: 1.950 df: 4 szign.:745 $p > 0.05$).

A válaszadóknak értékelniük kellett egy hetes skálán a motivációs variánsokat, amelyek eredményezhetik azt, hogy ki, miért választja vagy választana karitatív tevékenységet. A hetes skálán az egyes az egyáltalán nem jellemzőt, a hetes a teljesen jellemzőt jelentette. A 3. táblázat a válaszok átlagát és szórását mutatja be:

Motiváció	N			Szórás
	Érvényes	Hiányzó	Átlag	
Az önkéntességbe vetett hit	201	0	4,42	2,123
A korábban megszerzett képességek gyakorlatba való átvitele	201	0	3,43	2,002
Az önkéntesség során megszerzett tapasztalatok későbbi hasznosítása	201	0	3,93	2,177
Személyes hatások, személyes motivációk	201	0	5,11	2,063
Kapcsolatrendszer kiépítése	201	0	3,67	2,225
Vallási értékek, hit, elköteleződés	201	0	3,09	2,320

3. táblázat. Az önkéntes munka motivációi (N: átlag, szórás)

Forrás: saját táblázat

A táblázat adataiból megállapítható, hogy leginkább személyes indíttatásból vállalnak az emberek ilyen munkát. Másrészt azért, mert hisznek a tevékenység jótékony üzenetében. Kevésbé fognak neki ilyen vállalkozásnak csak azért, hogy hasznosítsák a tapasztalataikat, de ez még mindig erősebb indok, mint a kapcsolati tőkeépítés vagy a hitből, meggyőződésből történő segítségadás. A szórások viszonylag alacsonyabb értékei azt mutatják, hogy homogén véleményen voltak e kérdésben a válaszadók. Korrelációs elemzéssel megnézték a szerzők, hogy az egyes motivációs lehetőségek milyen

hatással vannak egymásra. Az értékelések azt mutatják, hogy az önkéntességbe vetett hit és a személyes hatások erős pozitív korrelációt mutatnak ($r: 0,642$), hasonlóan a korábban megszerzett tapasztalatokat jól lehet hasznosítani az önkéntességben, és fordítva ($r: 0,761$). Valamint a kapcsolatok kiépítésére is jól használható az önkéntesség ($r: 0,625$).

A kutatás fókuszált arra is, hogy az életkor, a nem, valamint aszerint, hogy diák, vagy nem diák a megkérdezett, illetve, hogy hol lakik, igazolható-e eltérés a mintában. Korrelációval, független mintás t-próbával és ANOVA-elemzéssel vizsgálták meg a mintát a szerzők. A 4. táblázatban az eredményeket foglalták össze. Azokban az esetekben, ahol szignifikáns összefüggést lehetett igazolni, ott jelölték az eredményeket, illetve hogy a minta mely esetében legerősebb az adott változó.

Motiváció	A kitöltő életkora	Nem	Diák–nem diák	Lakóhely
Az önkéntességbe vetett hit	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Van összefüggés (F: 2.905 szign.: .023) A kisvárosban a legerősebb (átlag: 2.3)
A korábban megszerzett képességek gyakorlatba való átvitele	Nincs összefüggés	Van összefüggés (t:-2.036 p:0.043) Nők érzik erősebbnek (átlag: 3.63)	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés
Az önkéntesség során megszerzett tapasztalatok későbbi hasznosítása	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés
Személyes hatások, személyes motivációk	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés
Kapcsolatrendszer kiépítése	($r: -.164$)	Nincs összefüggés	Van összefüggés (t:-2.450, p:0.008) A diákok erőteljesebbnek érzik (átlag: 2.264)	Nincs összefüggés
Vallási értékek, hit, elköteleződés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés

4. táblázat. Összefüggések a motivációkban az életkor, a nem, a diák–nem diák státusz és a lakóhely alapján ($p=0.05$)

Forrás: saját táblázat

A többváltozós vizsgálatok a jelen mintában azt igazolták, hogy minél fiatalabb valaki, annál inkább hisz abban, hogy a kapcsolati rendszert ki lehet építeni a karitatív tevékenység során, illetve a diákok is a kapcsolatok megalapozásának lehetőségében erőteljesebben bíznak, mint azok, akik már nem tanulnak és dolgoznak. A nők szignifikánsan eltérő véleményen vannak a férfiaktól a tekintetben, hogy a korábbi tapasztalatokat be lehet vinni a karitatív tevékenységbe. Végezetül a kisvárosban lakók esetében a legerősebb az önkéntességbe vetett hit.

A következő kérdéscsoport arra kereste a választ, hogy a megkérdezettek szerint mi az oka annak, ha az emberek nem végeznek önkéntességi munkát. A szerzők ebben az esetben is egy hétfokozatú Likert-skálát használtak, amelyben az egyes az egyáltalán nem jellemzőt, míg a hetes érték a teljesen jellemzőt jelentette. A vélemények átlagát és a szórását az 5. táblázat mutatja be:

Indokok	N		Átlag	Szórás
	Érvényes	Hiányzó		
Időigényesség	201	0	5.32	1.664
Kevés motiváció	201	0	5.25	1.673
Finanszírozási probléma	201	0	4.53	2.062
Információ hiánya	201	0	4.84	1.794
Rossz tapasztalatok	201	0	3.00	1.675

5. táblázat. Indokok, ami miatt az emberek nem vállalnak önkéntes munkát (N, átlag, szórás)

Forrás: saját táblázat

Az átlagértékek azt mutatják, hogy leginkább a motiváció és az idő hiánya okolható azért, hogy az emberek nem vállalnak önkéntes munkát. Viszonylag alacsony értéket kapott a rossz tapasztalat, amely pozitív üzenetként is értelmezhető, hiszen, akik benne vannak a karitatív munkában, kevésbé szembesülnek a válaszadók szerint ezzel. A szórások esetében a finanszírozás kérdésében volt legkevésbé hasonló véleményen a minta. Összevetették korrelációs vizsgálattal a szerzők, hogy a gátló indokok között lehet-e azonosítani bármilyen összefüggést. Azt lehetett látni, hogy az időigényesség közepesen pozitívan korrelál a kevés motivációval ($r: .339$), a rossz tapasztalatok és a kevés motiváció hatással vannak egymásra ($r: .260$), valamint az információ hiánya vezethet a rossz tapasztalathoz és vice versa ($r: .217$).

Hasonlóan a motivációhoz, a szerzők megvizsgálták, hogy az életkor, a nem, a státusz és az, hogy ki, hol lakik, mennyire befolyásolja azt, hogy nem vállal valaki önkéntes munkát. A vizsgálati módszerek hasonlóak voltak, mint a motiváció elemzésénél, azaz korreláció, független mintás t próba és ANOVA. Ebben az esetben is csak azokat az eredményeket közlik a szerzők, ahol kimutatható a szignifikáns összefüggés.

	A kitöltő életkora	Nem	Diák–nem diák	Lakóhely
Időigényesség	(<i>r</i> : -.242)	Nincs összefüggés	<i>t</i> : -2.168 szign.: .031 Diákok esetében erőteljesebb	Nincs összefüggés
Kevés motiváció	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés
Finanszírozási probléma	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	<i>F</i> : 2.657 szign.: .034 Nagyvárosban erőteljesebb
Információ hiánya	Nincs összefüggés	<i>t</i> : -2.434 szign.: .0016 Nők estében erőteljesebb	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés
Rossz tapasztalatok	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés	Nincs összefüggés

6. táblázat. Összefüggés az indokokban az életkor, a nem, a diák–nem diákstátusz és a lakóhely alapján ($p=0.05$)

Forrás: saját táblázat

Az életkor esetében negatív korrelációs összefüggést kaptak a szerzők, azaz minél fiatalabb valaki, annál inkább előjön indokként, hogy nincs ideje az önkéntes munkára. A diákok is inkább panaszkodnak erre, mint azok, akik már dolgoznak. A nők erőteljesebben hivatkoznak az információ hiányára, mint a férfiak, hogy ezért nem akarnak önkéntesen segíteni. A nagyvárosban jött elő leginkább a mintában megkérdezettek esetében, hogy a finanszírozási akadályok vezetnek oda, hogy valaki nem vesz részt ilyen kezdeményezésekben.

A szerzők megfogalmaztak két állítást a karitatív tevékenységgel kapcsolatosan. Mindkét állítást egy hetes skálán kellett elfogadniuk, avagy elutasítaniuk a válaszadóknak. Az egyes a teljes elutasítást, míg a hetes a teljes elfogadást jelentette. Az egyik állítás így hangzott: A karitatív tevékenység bármely formája fontos társadalmi értéket képvisel. Ezt a meghatározást a megkérdezettek 52,2%-a elfogadta, a válaszok átlaga: 6.04 lett. Megnézték a szerzők, hogy az életkor, a nem, a diák–nem diák lét és a lakóhely, miként tudja megjósolni és mennyire magyarázza, hogy ki miként fogadja el az állítást. A lineáris regresszióval készült modell esetében a független változók az életkor, a nem, a diák–nem diák státusz és a lakóhely volt, a függő a társadalmi értéket képviselő karitatív tevékenység definíciója. Az eredmények azt mutatták, hogy a modell nem volt szignifikáns (ANOVA *F*:.897 szign.:.467 $p>0.05$), az *r* négyzet csak 1,8%-ban tudta volna a meghatározásban bekövetkező változást magyarázni.

A másik állítás, amit a szerzők megfogalmaztak, a következő volt: Több embernek kellene karitatív tevékenységet végeznie. Ezzel a megkérdezettek 45%-a értett egyet, a válaszok átlaga 5.72 volt, vagyis kisebb volt az elfogadása, mint a másik megállapításnak.

Ugyanúgy, mint ahogy a másik állításnál, lineáris regresszióval készített modellben elemezték a szerzők, hogy az életkor, a nem, a diák–nem diák státusz és a lakóhely miképpen hat az elfogadásra. Az eredmények szerint a modell nem volt szignifikáns (ANOVA F:2.115 szign.:080 p>0.05), az r négyzet csak 4,0%-ban tudta volna a varianciában bekövetkező változást magyarázni.

Végezetül egy nyitott kérdésben arra kellett válaszolniuk a megkérdezetteknek, hogy miért segítenék a jövőben. A teljesség igénye nélkül néhány választ mutat be a 7. táblázat:

Indokok
„A jobb, szebb jövő építése érdekében, iránymutatásként a következő generációnak.”
„A lelkiismeretem miatt.”
„A világot, a társadalom egészséges lelkületét a karitatív tevékenység segíti.”
„Adni jó.”
„Belülről jön. Nincs megfogalmazható oka.”
„Eddig nem végeztem, ki tudja, még éppen ezért megjöhet hozzá a kellő inspiráció.”
„Erre nem tudok válaszolni, mert jelenleg úgy gondolom, túl sok a rászoruló, őket sem a karitatív szervezetek, sem a civil segítők nem tudják kellő mértékben ellátni, ide állami beavatkozás kellene, jelentős felelősségvállalással és anyagi segítséggel.”
„Hogy segíteni tudjak másokon.”
„Hogy tegyek valamit egy általam fontosnak vélt ügy érdekében. Segítsek, akinek szüksége van rá.”
„Látom a hasznát, az eredményét, és jobb, hatékonyabb embernek érzem magam tőle. Esetleg közösséget találhatok általa.”

7. táblázat Miért segítenék a jövőben?

Forrás: saját táblázat

(Konklúzió) A szerzők a múlt évben végzett kutatásuk néhány eredményét mutatták be. A felmérés aktualitását a világban zajló feszült és háborús események adták. Két csoportot vizsgáltak, egyrészt egyetemistákat, másrészt a már az iskolapadból kikerült felnőtteket. Az elemzések azt igazolták, hogy lényeges különbség nincs a két vizsgált mintában a karitatív motivációt illetően. Hasonló eredményeket kaptak a kutatás során azoknak az indokoknak a vizsgálatakor is, amelyek megmagyarázhatják azt, hogy miért választunk kevésbé önkéntes munkát.

Tény azonban, hogy nem tért el a két csoport a tekintetben, hogy fontos társadalmi értéket képvisel az ilyen munka. Igaz, abban már kevésbé értett mindenki egyöntetűen egyet, hogy minél több embernek kellene a mai világban ezt a tevékenységet végeznie. A megkérdezettek saját megfogalmazásaiból ugyanakkor az látszik, hogy szükség van a világban az önkéntes segítségre, és erre a megkérdezettek nagy része nyitott is lesz a jövőben. Az eredmények mindenképpen elgondolkodtatók. Különösen, ha azt nézzük, hogy a világban zajló események egyre inkább hangsúlyozzák és igénylik a karitatív munkákat.

Kérdés, hogy a mostani egyetemi padban ülő fiatalok számára, kikerülve a munka rohanó világába, mennyire marad energiájuk, idejük és legfőképpen motivációjuk, hogy ilyen tevékenységet végezzenek majd a jövőben.

IRODALOM

- Bartal A. M., 2021. *A nemzeti önkéntes stratégia (2012–2020) mérlege – eredmények, adósságok*. [En ligne] Available at: http://real.mtak.hu/133540/1/BARTAL_C396SZ_2021_1_3_20.pdf [dfef6cd5](#)
- Budapesti Gazdasági Egyetem, 2022. *Elismerési kérvények*. Available at: <https://uni-bge.hu/hu/hallgatoi-fiok/elismeresi-kervenyek>
- Cseh J. Á., 2021. *Önkéntesség Magyarországi Éve 2021*. [En ligne] Available at: <https://ome2021.hu/2021/07/09/szakmai-onkentesseg-4-leheteseges-iranya/>
- Kovács I. – Zarádné V.K. (2022) Digital marketing employability skills in job advertisements – must-have soft skills for entry level workers: A content analysis. *Economics and sociology*, 15 : 1 pp. 178–192. , 15 p. (2022)
- Központi Statisztikai Hivatal, 2022. *Nonprofit szektor adatai*. Available at: <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>
- Lukács E., 2007. *A nonprofit szervezetek magyarországi kialakulásának és jogi szabályozásának jellegetességei*. Miskolc, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi kar.
- Nemzeti Önkéntes Stratégia, 2020. *Nemzeti Önkéntes Stratégia 2012–2020*. Available at: <https://2010-2014.kormany.hu/download/4/98/d0000/Önkéntes%20stratégia.pdf>
- Nonprofit.hu, 2020. *Mi tekinthető önkéntes tevékenységnek?*. [Online] Available at: https://www.nonprofit.hu/tudastar/Mi_tekintheto_onkentes_tevékenységek_hu/2012_2_09%20Egyházak%20szerepe%20a%20katasztrófa%20felsz-ban%20-%20Petró-Hornycsek.pdf
- Önkéntesség Magyarországon, 2018. *Az önkéntességkutatás első eredményei*. [En ligne] Available at: http://unp.hu/hir_docs/147_onkentesseg_2018.pdf
- Tanítsunk Magyarorszáért, s.d. *Program*. Available at: <https://www.tanitsunk.hu/hu/page/program>

A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-1BGE-15 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Új Nemzeti
Kiválóság Program

Gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága az Alaptörvényben

Magyarország jelenlegi alaptörvénye 2012. január 1-je óta van hatályban (a normaszöveget 2011. április 18-án fogadta el az országgyűlés, majd 2011. április 25-én írta alá Schmidt Pál, Magyarország akkori köztársasági elnöke).¹ Ekkor váltotta fel az addig érvényben lévő, 1949 és 1989 között többször módosított 1949. évi XX. számú törvényt, az ország 2011 végéig hatályban lévő alkotmányát.² Magyarország 2011-ben regnáló kormánya szerint azért volt szükség az új normaszövegre, mert az „1949-es dátummal ellátott alaptörvényt immár olyan alkotmány váltja fel, amelyet Magyarország maga írt, a nemzeti és az európai értékek iránt elkötelezve.”³ Történelmünkben megfigyelhető az, hogy egy-egy új, a társadalmi viszonyokat (jogokat és kötelezettségeket) összefoglaló, alapvető, mindenki által elfogadandó normákat közvetítő jogi dokumentum azokban az időkben válik fontossá, amikor a regnáló hatalom ennek felmutatásával kívánja egyrészt deklarálni saját célkitűzéseinek elhatárolását a korábbi nézetektől és törekvésektől, másrészt kötni önmagát a társadalom egésze által méltányolt tradíciókhoz. Erre példa lehet Szent István törvényeitől kezdve az Aranybullán keresztül Werbőczy Tripartituma, az 1848. évi áprilisi törvények vagy éppen az 1949-es alkotmány, és ez a cél jellemzi a 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényt is.

Esszénkben az Alaptörvény 2., *Szabadság és felelősség* című részének VII. cikkelyében megfogalmazott, a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságát leíró alapelvet elemezzük. A VII. cikkely szerint:

- „(1) Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.
- (2) Az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából sarkalatos törvényben meghatározott szervezeti formában működő vallási közösséget hozhatnak létre.
- (3) Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak.
- (4) Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.
- (5) A vallási közösségekre vonatkozó közös szabályokat, valamint az együttműködés feltételeit, a bevett egyházakat és a rájuk vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”⁴

Érdemes először áttekinteni, hogy a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságát leíró alapelvnek milyen előzményeit ismerjük a magyar történelemben, és – legalább a 20. században – mely jogdokumentumok azok, amelyek hatása kimutatható az Alaptörvényben megfogalmazott normaszövegre. Elmondható, hogy Európában a szabad vallásgyakorlat gondolata közjogi szinten a 16. században, a felekezeti küzdelmek korában vált jelentőssé. Magyar viszonylatban ennek első releváns megnyilvánulása az

1568-as tordai országgyűlés határozataiban látható, mely kimondja, hogy „helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne készerítse az ő lelke meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől.”⁵ Jól kivethető, hogy az 1568-as országgyűlési határozat a felekezeti küzdelmeket hívatott enyhíteni/feloldani közhatalmi jogi keretekkel, és ebben a korabeli Erdélyi Fejedelemség élen járt Európában. Azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy ez a korát meghaladó szemléletű határozat sem hirdetett teljes lelkiismereti és vallásszabadságot, csupán a fejedelemség területén működő négy egyházat (a római katolikust, a reformátust, az evangélikust és az unitáriust) preferálta. Másik megjegyzendő jellemzője, hogy nem volt előzmény nélküli joghatározat, hiszen Martin Luther is írja, hogy „Kinek kinek dolga, hogy milyen a hite, s neki magának kell törekednie valódi hitre... Mivel tehát mindenkinek lelkiismeretétől függ, hogy miképp hisz vagy nem hisz, s ebből a világi hatóságnak semmi rövidsége nincsen, ez okból legyen ő is elégedett s intézze a maga dolgait s hagyja az embereket, hadd higgyenek így vagy amúgy, amint lehet és tetszik nekik és senkit erőszakkal ne kényszerítsenek.”⁶ János Zsigmond erdélyi fejedelem tehát meríthetett Luther írásaiból az országgyűlési határozat elfogadásakor.

Második kiemelendő jogtörténeti dokumentumunk a szabad vallásgyakorlat tárgyában II. József Türelmi rendelete (1781. október 25.). A rendelet többek között kimondja, „hogy minden kényszer, amely az emberek lelkiismeretére erőszakkal hat, mindennél ártalmasabb (...) Minden nem katolikusnak, a helvét és az ágostai hitvallásúaknak éppúgy, mint a görög szertartású nem egyesülteknek (...) a magán vallásgyakorlatot (...) kegyesen engedélyezzük.”⁷ A felvilágosodás korában egyébként nem példa nélküli jogdokumentum haladó szemléletéhez hozzáfűzve meg kell jegyeznünk, hogy a tizennyolc cikkelyből álló rendelet a legmesszebbmenőkig részletezi, hogy az uralkodó milyen szabályozások keretében engedélyezi a „nem katolikus” hívőknek vallásuk szabad gyakorlását. Ezért is fontos kiemelnünk még a rendelet záró passzusában megfogalmazott elvet, mely szerint „senkire a vallása miatt (...) sem pénzbeli, sem testi büntetést ki ne róhassanak; éppen ezért a közhatalóságok útján kegyesen el kell rendelni azt is, hogy a katolikusok gondosan tartózkodjanak a nem katolikusokkal szembeni gyalázkodásoktól és szidalmaktól, viszont emezeknek is gondjuk legyen arra, hogy kerüljenek minden gúnyos kifejezést, különösen a hatóságokhoz felterjesztett iratokban és kérelmekben.”⁸

A Batthyány-kormány az 1848. évi XX. tc.-ben szabályozta a lelkiismereti és vallásszabadságot. A törvény 2. §-a kimondja, hogy „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.”⁹ A törvény összesen 8 paragrafusban részletezi a magyarországi egyházak iskolafenntartási jogát, a felekezetek képviselői jogát a közrendben, valamint a hadköteles személyek jogát a szabad vallásgyakorlathoz a hadseregben (tartsuk szem előtt, hogy 1848 áprilisában – amikor a törvényt beiktatták – Magyarországnak rendeznie kellett jogállását a katolikus Habsburg uralkodói házzal, valamint a magyarországi – különböző felekezetekhez tartozó – kisebbségekkel is). Az 1867-es Kiegyezéssel kapcsolatban kiemelendő, hogy az a lelkiismereti és vallási szabadság tárgyában már az izraelita vallásról is rendelkezik. Az 1867. évi XVII. tc. 1. §-a ugyanis kimondja, hogy „Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.”¹⁰

Mindamellett, hogy ez a törvénycikk egyértelműen cáfolja az antiszemitizmus vádját a korabeli magyar törvénykezési gyakorlatban, sajnos nem adhat betekintést arra nézve, hogy a jog milyen módon érvényesülhetett a korszak társadalmának mindennapjaiban. Ennek jellemzésében itt nem hivatkozom a tiszsaeszlári perre, inkább idézem Dr. Zsilinszky Mihályt, aki egy 1908-ban írt tanulmányának Előszavában keserűen jegyzi meg, hogy „az 1848: XX. t.-cikkben kimondott tökéletes jogegyenlőségi és viszonyossági elveket apáink nagy lelkesedéssel mondották ki, – de sanctio nélkül. Azóta évtizedek folytak le úgy, hogy az idén már hatvanadik évi jubileumot kellene ülnünk, ha nem nyomná lelkünket az a tudat, hogy ez a nemzet nem képes a nagy idők embereinek művét kellően megbecsülni. A királyilag szentesített vallásügyi törvény hatvan év elmúltával sem lett végrehajtvá!”¹¹

Talán kevesen gondolnák, de a második világháború utáni kommunista államhatalom által – a sztálinista szovjet alkotmányt mintának tekintő – 1949. évi XX. törvény mint a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (kihirdetve: 1949. augusztus 20.) a 49. § első és második szakaszában kimondja, hogy „A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek. A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.”¹² és – teszi hozzá az 54. §-ban – „A Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát. A lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.”¹³ Történelmi tapasztalataink alapján egyrészt kijelenthető, hogy nem meglepő, ha egy diktatúrára épülő hatalmi rendszer normarendszerében demokratikus alapelveket fogalmaz meg, amelyeket aztán a napi joggyakorlatban érdekei szerint alkalmaz, vagy hagy figyelmen kívül. Másrészt a „vallás az ember egyik kiemelkedő egyéni ügye, a vallás azonban mégsem tekinthető kizárólag magánügynek. A valláshoz és egyházhoz kapcsolódás, a vallás követése, az egyház, illetve egyházak működése nem volt pusztán magánügy a történelem korábbi korszakaiban és nem az a modern jogállam keretei között, jelenleg sem.”¹⁴ Harmadrészt pedig érdemes rávilágítani a kommunista államhatalom azon törekvéseire, melyek a deklarált szabad vallásgyakorlatot összekötötték azzal a céllal, hogy a magyarországi egyházak is bizonyos mértékig a pártállam érdekeit szolgálják (gondolok itt a békepapságra vagy az Állami Egyházügyi Hivatal működésére).

Az 1989-es rendszerváltozással Magyarország a demokratikus többpártrendszerre épülő európai államok sorába került, valamint megváltozott államformája is, így szükségessé vált az 1949-es Alkotmány módosítása. A módosított alkotmány 60. §-a szerint „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa.”¹⁵ Itt megjegyzendő, hogy a paragrafus számos eleme – pl. a vallásos cselekmények, szertartások végzése vagy annak tanítása – azért volt fontos eleme a módosításnak, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság addigi értelmezésétől élesen elválassza e jog új gyakorlatát. Gondolok itt ismét arra, hogy az 1949-es Alkotmány személyi szabadságjogai csak általános elvként szerepeltek a normaszövegben, 1989-től azonban az államhatalom ezeket a jogokat a napi gyakorlatban is biztosítani kívánta, mely tény szükségessé tette a normaszöveg részletes pontosításait.

A részletes pontosítás lehetett az alkotmányozó állam célja azzal is, amikor a 2013. 10. 1-ével hatályba léptetve kiegészítette az 1989-ben módosított Alkotmányból csak kisebb változtatásokkal átemelt 2012-es Alaptörvény VII. cikkelyét. Addig ugyanis is csak egy szakaszból állt, ezt a kiegészítést követően azonban 5 szakasza lett a cikkelynek (lásd korábban). Ezek a kiegészítések megerősítve tartalmazzák az egyház és az állam szétválasztásának elvét – hangsúlyozva az együttműködés lehetőségét –, valamint az egyházalapítás lehetőségének jogát. Előbbi azért fontos elv, mert az állam ezáltal képes semleges maradni. „A gondolat- és vallásszabadságra a jog akkor képes hatást gyakorolni, ha a gondolat vagy a belső meggyőződés megnyilvánul. Ez a megnyilvánulás a vallás gyakorlása. Még a >>vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását<< [1989-es Alkotmány 60. § (1) bekezdés első fordulata] is csak azon keresztül tudja védeni az állam, hogy az eszmék szabad áramlását biztosítja. Egyrészt a gondolat, a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz való jog természete, másrészt a jog lehetőségei folytán is, az állam kompetenciája csakis a meggyőződést alakító, illetve kifejező kommunikációs folyamatra korlátozódhat. Az állam e helyzetéből is következik semlegessége.”¹⁶ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ennek a semlegességnek – úgy tűnik – némiképp ellentmond az Alaptörvény bevezetője, a Preambulum azon kijelentése, hogy „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét.” Hiszen ez a mondat értelmezhető úgy is, hogy a magyar állam keresztény, vagyis a keresztény egyházak és a mindenkori állam nincs szétválasztva. Én azonban úgy vélem, ez a kijelentés mindössze Magyarország keresztény kulturális gyökereire utal az Alaptörvény Preambulumában. Antalóczy Péter szavaival: „A preambulunként szolgáló Nemzeti Hitvallás értelmében a magyarok elismerik a kereszténység nemzetmegtartó szerepét és tiszteletben tartják (becsülik) az ország különböző vallási hagyományait.”¹⁷

Végezetül szükséges hangsúlyoznunk, hogy a Magyar Köztársaság Alaptörvényének VII. cikkelyében megfogalmazott lelkiismereti és vallási szabadság összhangban áll az európai elvekkel is. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 10. cikke ugyanis kimondja, hogy „Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatását.”¹⁸

A szöveg tartalmában szinte teljes mértékben azonos a magyarországi Alaptörvényben foglaltakkal, ráadásul a „biztosított jog megfelel az EJEE¹⁹ 9. cikkében biztosított jognak, és a Charta 52. cikke (3) bekezdésével²⁰ összhangban azzal tartalma és terjedelme is megegyező. A korlátozásoknak ezért figyelemmel kell lenniük az EJEE 9. cikkének (2) bekezdésére, amelynek szövege a következő: »A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a követnyben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.« A (2) bekezdésben biztosított jog megfelel a nemzeti alkotmányos hagyományoknak és a nemzeti jogszabályok e területen végbement fejlődésének.”²¹

Látható, hogy a magyar alkotmányjog-történetben több évszázada fontos elv a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság. Kijelenthetjük, hogy az itt értelmezett jogdokumentumok – beleértve Magyarország jelenleg érvényes Alaptörvényét is – több esetben vagy megelőzték az európai jogrendben ennek az elvnek a deklarálását, vagy azzal teljesen összhangban biztosították a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadságot az állampolgárok számára.

IRODALOM

- Antalóczy Péter: Az Alaptörvény és az egyházakra vonatkozó legújabb szabályozás dimenziói. *Jog, állam, politika*, 2012. 4. sz. 23–38. o.
- Drinóczi Timea (szerk.): *Magyarország új alkotmányossága*. Pécs, 2011, PTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. k. Budapest, 1876, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Tusor Péter: *Katolikus egyház a 18–19. századi Magyarországon* (egyetemi jegyzet). Budapest, 2008, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet.
- Vári Albert: *Tanulmányok Luther irataiból*. Budapest, 1908, Keresztény Magvető XLIII.
- Zsilinszky Mihály: *Az 1848-iki vallásügyi törvények története*. Budapest, 1908, A Luthertársaság Ev. Könyvkereskedés Bizománya.

JEGYZETEK

- 1 „Az Alkotmány az állam alaptörvénye, a legmagasabb szintű jogi norma, amely tartalmazza az állam felépítésével és működésével kapcsolatos legfontosabb szabályokat. Az Alkotmány a legmagasabb szintű norma Magyarországon, így nem lehet olyan jogszabályt hozni, amely ellentétes annak tartalmával. Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” Forrás: <https://2010-2014.kormany.hu/hu/mo/az-alaptorveny> (utolsó letöltés: 2022. 01. 14.)
- 2 1949. augusztus 18-án fogadta el az Országgyűlés az 1936. évi szovjet Alkotmány alapján.
- 3 Forrás: <https://2010-2014.kormany.hu/hu/mo/az-alaptorveny> (utolsó letöltés: 2022. 01. 14.)
- 4 Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv> (utolsó letöltés: 2023. 01. 14.)
- 5 Szilágyi 1876, 343. o. (Eredetije a nagyszabenyi Brukenthal Múzeum és Képtár kéziratárában található.)
- 6 Vári 1908, 313. o.
- 7 Tusor 2008, 35. o.
- 8 Tusor, 2008, 40. o.
- 9 Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1848> (utolsó letöltés: 2023. 01. 15.)
- 10 Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1867.%2520> (utolsó letöltés: 2023. 01. 15.)
- 11 Zsilinszky 1908, 1. o.
- 12 Forrás: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referrer=http%3A/net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (utolsó letöltés: 2023. 01. 15.)
- 13 net.jogtar.hu, oo.
- 14 Ádám Antal: *Vallás, vallásszabadság és egyház Magyarország Alaptörvényének, továbbá „A lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvény figyelembevételével*. In Drinóczi 2011, 7. o.
- 15 Magyar Közlöny, 1989. október 23. (74. sz.) 1227–1228. o.
- 16 Az Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.) AB-határozata
- 17 Antalóczy 2012, 24. o.
- 18 Forrás: <https://fra.europa.eu/hu/eu-charter/article/10-gondolat-lelkiismeret-es-vallasszabadsag> (utolsó letöltés: 2023. 01. 20.)
- 19 Emberi Jogok Európai Egyezménye, az Európai Tanács által 1950. november 4-én, Rómában elfogadott nemzetközi szerződés.
- 20 „Amennyiben e Charta olyan jogokat tartalmaz, amelyek megfelelnek az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményben biztosított jogoknak, akkor e jogok tartalmát és terjedelmét azonosnak kell tekinteni azokéval, amelyek az említett egyezményben szerepelnek. Ez a rendelkezés nem akadályozza meg azt, hogy az Unió joga kiterjedtebb védelmet nyújtson.”
- 21 Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 303/17 – 14.12.2007.

A művészet közege III. konferenciáról

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete 2021. június elsején, a Pesti Vigadóban harmadik alkalommal rendezte meg *A művészet közege* című konferenciát.

A konferencián az előadók megvizsgálták: kimutathatók-e stílus-, eszköz- és témaváltások a művészetben, amelyek egy új lehetséges korszak jegyeit hordozhatják magukban; továbbá a pandémia időszakában körbejárták, hogy a művészetet, a nagy művészeti alkotásokat is kíséri-e a vírus, mint az alkotás és a mű velejárója?

Jelen lapszámunkban a konferencián elhangzott előadások közül az írott változattal rendelkezőket közöljük.

A szerkesztők

Alkotói narratívák és értelmezési keretek az online térben

*„A fehér vászon megadja magát és zsíros termékeny humusszá változik át.
Formák és vonalak születnek rajta.
Már olyan mint a bibliai Paradicsomkert.
Csupa szín
csupa stabilitás és mozgás egyszerre.
Nincsenek határai a végtelenbe tágul és magába
foglalja mindazokat
akik ízlelni tudják a fájdalom kékjét és az
alkotás örömét.
A festő elvégezte feladatát és sétálni megy az emberek közé.”*
Kassák Lajos: *Műterem* (1962)

(*Bevezetés*) A történetalkotásra és -feldolgozásra való fogékonyság univerzális, az emberi megismerés és kommunikáció minden területén megjelenő, énteremtő emberi képesség. Az észlelt jelenségeket értelemmel felruházó, narratív gondolati sémák alkalmazása iránti igény alapvető kognitív szükséglet. Minden emberi cselekedet történetek metszéspontjában válik társadalmilag és kulturálisan értelmezhető eseménysorrá. Történetek strukturálják az individuum számára a múltat és a jövőt; narratívák segítségével kapcsoljuk össze múltbeli tapasztalatainkat a jövőre vonatkozó terveinkkel, elvárásainkkal. Történetekben rendeződnek el a helyes és helytelen cselekedetekkel, lényeges és lényegtelen dolgokkal kapcsolatos képzetek, és narratívák szolgálnak a cselekvések morális értékelésének keretétül is. Mint Georges Lakoff és Srin Narayanan tanulmányában olvashatjuk, a „narratívák teszik lehetővé számunkra, hogy értelmesen funkcionáljunk a világban, és központiak legyünk az öntudat számára”¹.

Narratívák nélkül a világ értelmezhetetlen fenomének kaotikus halmazaként jelenne meg a gondolkodó, kommunikáló, alkotó individuum előtt, aki e történetek nélkül képtelen lenne megérteni és megjeleníteni az emberi kapcsolatokat tartalommal feltöltő kommunikációs szándékokat, hiteket, vágyakat. Történeteket mesél arról, mit tehetne és mit tesz az adott kommunikációs szituációban, és miért éppen az adott aktus választotta az általa megosztani kívánt információk közlésére. A történetek által sugallt kommunikációs intenciók a tudat narratív struktúrája révén válnak megragadhatóvá a vevő számára. A kódolt, dekódolt jelentéseket meghatározó fogalmi viszonyok narratív módon strukturálódnak, és jelenítenek meg különböző komplexitású cselekvési szituációkat az elmében. A legegyszerűbb cselekvési helyzetektől a legkomplexebb szituációkig történetek építőelemeiként elrendeződő eseménystruktúrák fogalmi reprezentációi biztosítják a megértés feltételeit. E fogalmi viszonyokat konstituáló narratívák révén az információkat történetekbe rendező és ily módon feldolgozó ember voltaképpen történetként éli meg a saját életét is. A megértés folyamatában maga is egy, a kommunikációs partnerrel közösen felépített narratíva részévé válik. Kommunikációs céljainak megfelelően történeteket használ fel, és a vele történetekre parabolikusan rávetítve azokat, értelmezési keretet, magyarázatot keres, hogy beazonosítsa a vele történt események okait, megtalálja bennük saját szerepét.

Történetek szövik át az ember alkotó tevékenységét is. Minden emberi alkotás az alkotó ember szándékait, hiteit, vágyait megjelenítő történetek sorát hordozza magában, amelyek nélkül a létrehozott mű értelmezhetetlen vizuális és/vagy akusztikai ingerek összességként funkcionálna a világban. Éppúgy jelen vannak ezek a történetek az irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotásokban, mint a filmben, a táncban vagy a pantomimban. Mint Roland Barthes írja, a narratíva, „mint az élet, csak úgy egyszerűen van”.² A narratíva olyan különleges, az emberi lényegét megjelenítő metakódként működik az alkotói folyamatokban, amely lehetővé teszi, hogy az alkotói szándékok megragadásával az alkotó és befogadó által ismert közös világgal kapcsolatos üzenetek szabadon áramolhassanak az adott kultúrákban vagy a különböző kultúrák között. Ezért juthat arra a következtetésre a narratívák történelmi megismerésben játszott szerepét vizsgáló Hayden White, hogy a narratíva természetéről beszélni nem kevesebbet jelent, „mint vizsgálódásunk tárgyává tenni a kultúra egészét, sőt mondhatnánk, az egész emberiség természetét”.³

Tanulmányomban arra kívánok rávilágítani, hogy valamennyi emberi alkotás értelmezése az előbbi, pszichológiai szempontokat megjelenítő, általánosabb narratívakeretben történik. Ez az általános keret olyan narratívákat is magában foglal, amelyeket az alkotó az alkotás tárgyához, az alkotási folyamathoz vagy az alkotás bemutatásának közegéhez való viszonyáról „mesél el” az általa használt alkotói eszközök, megjelenítési formák, stíluselemek stb. segítségével. Mint arra a továbbiakban rá kívánok mutatni, az emberi alkotások révén megjelenített történetek két egymással szorosan összefonódó narratívaformát feltételeznek: minden explicit, „elmesélt” történet a háttérben rejlő intenciókat, szándékokat, hiteket és vágyakat megjelenítő élettörténetek, implicit narratívák révén nyer jelentést a befogadó számára, aki e két narratívareteg együttes feldolgozásával talál választ arra a kérdésre, hogy az adott szituációban lehetséges, társadalmilag elfogadott és értelmezhető aktusok közül a közlő milyen indítékok alapján választotta ki a számára legmegfelelőbbnek tűnő üzenete közvetítésére. Ebből következően az alkotások által sugallt narratívák megértése feltételezi az alkotások bemutatására, közzétételére irányuló alkotói szándékok reprodukálását is. Más szóval, az alkotás bemutatásának közegével kapcsolatos társadalmi és alkotói narratívák éppúgy tárgyai az interpretáció folyamatának, mint az alkotások által megjelenített valamennyi más, az alkotói szándékokat, hiteket, vágyakat érzékeltető történetek. Mint arra tanulmányomban fel szeretném hívni a figyelmet, különös megvilágítást kap ez a jelenség egy olyan időszakban, amikor az online médiafelületeken közzétett alkotásokról zajló diskurzusok közegét minden eddiginél erőteljesebben befolyásolják az új média által generált és közvetített narratívátípusok. Az új médiában való megjelenés háttérben rejlő alkotói szándékok az alkotások értelmezési keretévé váló és az alkotók online médiához való viszonyát is sugalló, implicit narratívák révén válnak megragadhatóvá, és kölcsönöznek sajátos jelentésárnyalatokat a megértett és befogadott műveknek. Ez pedig szükségszerűen vonja maga után az online térben megjelenő alkotói narratívák mediatizációjának folyamatát.

(A narrativitás szintjei) A továbbiakban tehát induljunk ki abból a feltevésből, hogy a kommunikációs aktusok során közvetített narratívák különböző szintjei általános értelmezési keretet kínálnak a kommunikációs szándékok reprodukálásához! Ha elfogadjuk ezt a hipotézist, akkor az sem lehet kétséges számunkra, hogy a narratív módon elrendeződő értelmezési sémák segítségével tudunk például az alkotásait egy általa kiválasztott közegben bemutató művésznek speciális hitet, vágyat, reményt vagy félelmet tulajdonítani, és ezáltal az alkotásai közzétételére irányuló intencióira következtetni. A valamilyen

közegben (pl. nyomtatásban, kiállításon, hangversenyteremben vagy online felületen) megjelenő alkotások értelmezésekor a mű által közvetlenül megjelenített, explicit narratívák mellett a narratívák megalkotása és közvetítése háttérben rejlő kommunikációs szándékokat, hiteket, vágyakat stb. megvilágító, implicit narratívák reprodukálására is sor kerül. Az adott közegben elérhetővé tett alkotás e szándék tulajdonítási processzusban válik értelmezhetővé a befogadó számára. Az alkotás fókuszában lévő történet így az alkotás közegével kapcsolatos egyéni és társadalmi narratívák, valamint az alkotói szándékokat, hiteket, vágyakat megvilágító narratívák metszéspontjában válik interpretáció tárgyává. Más szóval, egy alkotás befogadásának folyamatát az alkotói szándékokat, hiteket, vágyakat, attitűdöket megjelenítő narratívák komplex rendszere határozza meg. Így kaphatunk például arra a kérdésre is választ, hogy egy művész miért az adott közeget tartotta leginkább alkalmasnak műve közzétételére, és hogy az adott közeggel kapcsolatos alkotói attitűdjei miként váltak a mű interpretációjakor megragadott jelentéstartalmak integráns elemeivé. Így a mű értelmezésének folyamata szükségszerűen integrálja azt a mindennapi kommunikációs tevékenységet segítő leíróelméletet is, amelyet népi pszichológiának nevezünk.

Mint arra a kérdéskörrel kapcsolatos tudatfilozófiai elemzések is felhívják a figyelmet, a népi pszichológia elsődleges funkciója, hogy a kommunikatív kapcsolatban lévő emberek a felismert viselkedési mintázatok tükrében szándékokat, hiteket, vágyakat stb. tulajdonítsanak egymásnak egy adott szituációban, és ez alapján értelmezzék vagy jósolják meg egymás cselekvéseit. A népi pszichológia prediktív ereje teremti meg az egymással kommunikatív viszonyba kerülő felek részéről a megértés, empátia és a hatékony személyközi stratégiák alapjait. Ez a készségként elsajátított – mint Daniel Dennett írja – „naiv szociális technológia”⁷⁴ az észlelések, vélekedések, intenciók és cselekvések között oksági kapcsolat lehetséges mintáinak mindennapi értelmezési keretként való felhasználását jelenti. A népi pszichológia a vélekedéseket, intenciókat, vágyakat, cselekvéseket stb. egymással valós oksági kapcsolatban lévő intencionális eseményeknek és állapotoknak tekinti. Ezek az oksági kapcsolatok általános törvényekkel leírható viszonyok. Mint a Jerry Fodor álláspontját ismertető Dennett írja, a népi pszichológia „nem idealizált racionalisztikus kalkulusmód, hanem naturalista, empirikus leíróelmélet, mely a tapasztalatokkal kapcsolatos igen sok indukció által feltárt oki szabályszerűségeket rendeli a dolgokhoz.”⁷⁵ Ezek az intencionális okság háttérben feltételezett szabályszerűségek arra utalnak, hogy a mindennapi cselekvésmagyarázatok rendszerint az értelmezett cselekvések észszerűségéből indulnak ki. Azaz a cselekvő racionalitására utalva nevezik meg a cselekvések indokait. Emiatt tekinthetjük a népi pszichológiát „racionálisztikus értelmező és előre jelző kalkulusnak.”⁷⁶ Ez a racionális kalkulus egyrészt azt feltételezi, hogy a cselekvő vélekedéseit az ágens megismerési szükségleteihez és élettörténetéhez mérten minősíthetjük igaznak és relevánsnak, másrészt abból a hipotézisből indul ki, hogy a cselekvő a cselekvési tervei szempontjából releváns tények ismeretében és azoknak megfelelően cselekszik. Azaz a népi pszichológiát végső soron olyan sajátos logikai behaviorizmusnak kell tekintenünk, amely a cselekvő vélekedéseit annak az előfeltételzésnek a jegyében rekonstruálja cselekvési okokként, hogy a cselekvő bizonyos feltételek mellett bizonyos viselkedésre hajlik, „olyan viselkedésre, amely a személy más hiedelmeinek és vágyainak megléte mellett racionális lenne”.⁷⁷

A szándékokra, vélekedésekre, vágyakra utaló cselekvésmagyarázatok tehát az aktusok észszerűségét feltételezve írják le a végrehajtásukhoz vezető mentális folyamatokat, azaz a cselekvők racionalitásából kiindulva próbálják megragadhatóvá tenni az aktusok valódi okait. Mint arra Jerry Fodor is felhívja a figyelmet, az „értelmes cselekvés” mint

fogalom egy olyan lényegi oki elemet tartalmaz, amelyet egy adott kultúrában valamenynyí individuum értelmességkritériumnak tekint.⁸ Ennek jegyében képesek a kommunikáló felek egymáshoz mint intencionális rendszerekhez közeledni, vagyis mint olyan létezőkhöz, amelyek viselkedését úgy lehet megérteni és előre jelezni, hogy vélekedéseket, vágyakat, kívánságokat tulajdonítunk nekik.⁹ Ezeket a mentális állapotokat, véli Dennett, rendszerint abból kiindulva azonosítjuk, hogy azokat az individuumnak élet-történeteinek függvényében birtokolnia kell.¹⁰ Más szóval, azt feltételezzük a másik ember viselkedésének megértésekor, hogy a neki tulajdonított mentális állapotok egyaránt igazak és relevánsak a narratívákban megjelenített élete szempontjából. Bár Dennett ezt a folyamatot nem elemzi részletesen, megállapításai sejtetik, hogy ez az értelmezési processzus narratívák csomópontján zajlik. A másik fél viselkedésével szembesülő individuum úgy alkot narratívát a viselkedésről és annak körülményeiről, hogy megpróbálja rekonstruálni a viselkedés relevanciáját megvilágító élettörténetet, amely így egyfajta keretnarratívaként szolgál a viselkedés által közvetlenül kifejezett narratíva értelmezéséhez. Ez alapján jut arra a következtetésre, hogy a viselkedés olyan aktusokból áll, amelyek teljes mértékig relevánsak és észszerűek az általa különböző mentális állapotokkal (vélekedésekkel, vágyakkal) felruházott individuum esetében.

A fentieket továbbgondolva tehát kijelenthetjük, hogy a megértett és a saját történeteinkkel egybevetett narratívák tükrében minősítjük racionálisnak, és ezáltal bizonyos feltételek fennálltával megjósolhatónak mások cselekedeteit. A népi pszichológia így voltaképpen arra a képességünkre épül, hogy reprodukálva a másik aktusai által közvetlenül megjelenített narratívákat és az azokat meghatározó élettörténeteket és közösségi, társadalmi metanarratívákat, meg tudjuk érteni, hogy az individuum az adott szituációban végrehajtható lehetséges cselekvések közül miért éppen az adott szituációban észlelt aktusokat választotta ki céljai elérésére. A cselekvések által reprezentált, explicit történetek a cselekvők élettörténeteiből táplálkozó implicit narratívák viszonyában válnak a cselekvések értelmezésének és előrejelezhetőségének pilléreivé. Ez a belső reláció teszi megragadhatóvá a cselekvők intencióit és ez alapján válnak megjósolhatóvá cselekedeteik az egyes szituációkban. Ahhoz tehát, hogy megértsük egy individuum adott szituációban végrehajtott cselekvésének intencióit, tudnunk kell, hogy az adott helyzetben milyen társadalmilag elfogadott lehetséges cselekvések közül választhatta ki az észlelt probléma megoldására leginkább megfelelőnek tűnő aktust. A cselekvés reprodukálandó oka ebben a választásban rejlik. A cselekvés megértésének alapját pedig értelemszerűen a lehetséges cselekvéseket mint viselkedési mintákat megjelenítő kulturális és társadalmi metanarratívák megismerése jelenti.

Az individuum folyamatosan jelzi a cselekvési mintákat kínáló metanarratívákhoz való viszonyát, hogy ily módon is értelmezési támpontokat kínáljon cselekvései megértéséhez az adott szituációban. Kommunikációs aktusai, magatartása a számára viselkedésmintát, lehetséges problémamegoldó cselekvést kínáló metanarratívához való viszonyát jelenítik meg. A kommunikációs aktus vevője ennek ismeretében rekonstruálja az adó indítékait, valamint az azokat befolyásoló vélekedéseket, vágyakat, és ennek tudatában minősíti az adó cselekedeteit egy adott kommunikációs szituációban racionálisnak vagy irracionálisnak.

Visszatérve tehát a művészeti alkotások értelmezésével kapcsolatos gondolatmenetünkhöz, mindez annyit jelent, hogy az alkotások által megjelenített történetek hátterében olyan implicit narratívák húzódnak, amelyek annak a kérdésnek a tisztázásához nyújtanak értelmezési támpontot, hogy egy individuum miért éppen az adott alkotást és az alkotás megismertetését szolgáló kommunikációs közeget választotta a kulturálisan

és társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül az általa közvetíteni kívánt történet megjelenítésére. Az alkotó elsődleges indítéka, hogy a befogadó az alkotás által bemutatott, explicit történetet ennek az implicit történetnek a jegyében reprodukálja. Ennek elsődleges feltétele pedig, hogy a befogadó megfelelő információkkal rendelkezzen az alkotó által lehetségesnek tekintett cselekvések körének és a társadalmilag elfogadott potenciális aktusok csoportjának viszonyáról, vagyis arról, hogy az adott szituációban az alkotó milyen lehetséges cselekvésekkel reagálhatna a megoldani kívánt problémára.

Az alkotó által közvetített jelentéstartalmak tehát oly módon válnak megragadhatóvá a befogadó számára, hogy az alkotó az alkotása révén közvetlenül megjelenített, explicit történet és az alkotás folyamatához való viszonyát reprezentáló, implicit történet metszéspontján teszi érzékelhetővé a befogadó számára alkotói szándékait, vágyait, attitűdjeit, vélekedéseit. Az alkotó cselekedeteinek különböző stíluselemekkel, nonverbális eszközökkel és más kellékekkel megjelenített és az üzenet önmagához való viszonyát reprezentáló dimenziója így olyan implicit narratívákat feltételez, amelyek azt „beszélnek el” az adott szituációban, hogy az alkotó miért az általa végrehajtott aktust/aktusokat választotta üzenete közvetítésére. Így az ilyen típusú, implicit narratívák reprodukálása jelenti a feltételét annak, hogy a befogadó megragadja az alkotó cselekedeteinek szubjektív elemeit, és ezáltal a mű által közvetített üzenet megismerésére irányuló kommunikatív aktus jakobsoni értelemben vett poétikai funkciója érvényesülhessen.¹¹ Más szóval, ez a narratívátípus tárja fel az alkotó cselekedeteinek szubjektív elemeit, az alkotó szándékát, hitét, vágyát a választását megérteni akaró befogadó számára. Az explicit és az implicit narratíva egyidejű reprodukálásával válhat a népi pszichológia eszközeit használó befogadó számára világossá, hogy egy adott helyzetben lehetséges, társadalmilag elfogadott cselekvések közül az alkotó milyen indítékok alapján választott ki egyet üzenete közvetítésére, és hogy ezeknek az indítékoknak a háttérében milyen vélekedések, vágyak, attitűdök rejlenek. Egy ilyen irányú értelmezési processzus eredményeként lehet egy adott szituációban valamely művészi cselekvést és cselekvőt racionálisnak tekinteni, és hasonló szituációkban előre jelezhetőnek tartani bizonyos aktusait és viselkedésmódját. Az explicit narratívákat, azaz valamilyen konkrét probléma megoldására irányuló aktus eseménystruktúráját megjelenítő cselekvések (pl. a történetmesélésre irányuló kommunikatív aktusok) a közvetlenül észlelhető eseménysorok, jelek révén hivatottak feltárni az alkotói indítékokat. A műveit nyilvánosság elé táró művész ezek segítségével kívánja megragadhatóvá tenni, hogy miért éppen az adott cselekvést tekintette leginkább megfelelőnek az általa észlelt probléma megoldására és a problémamegoldással kapcsolatos üzenete közvetítésére. Ezzel a narratívátípussal az alkotó azt „meséli el” egy adott helyzetben, hogy miért reagált a befogadó által érzékelt konkrét cselekvéssel az észlelt problémára. Ezzel egy időben viszont aktusaival, viselkedésével megjelenít egy implicit narratívát is, hogy megvilágítsa az észlelt problémával és magával a cselekvési helyzettel kapcsolatos általános attitűdjeit is. Ezzel a különböző cselekvésformákkal, verbális és nonverbális jelekkel, stíluselemekkel megjelenített történettel az alkotó érzékeltetni kívánja környezete számára alkotói cselekedetei szubjektív elemeit, és ezáltal azt, hogy általában hogyan viszonyulna az adott szituációban észlelt problémához és a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekhez. Ezek a stilisztikai eszközökkel, gesztusokkal, mimikai játékokkal stb. megjelenített implicit narratívák azt „mesélik el” a befogadóknak, hogy az alkotó rendszerint milyen cselekvésekkel, viselkedéssel reagál az adott helyzethez hasonló szituációkban a hasonló problémákra.

Az alkotó ezekkel az implicit narratívákkal kívánja érzékeltetni az identitását formáló meta- és autobiografikus narratívákhoz való viszonyát is. Így járul hozzá ahhoz, hogy a cselekvéseit, viselkedését megérteni próbáló befogadók az explicit narratívák által megjelenített intencióról, vágyairól, vélekedéseiről, attitűdjeiről árnyaltabb képet kapjanak. Azaz oly módon értsék meg, hogy az alkotó az adott helyzetben miért az adott cselekvéssel reagált az észlelt problémára, hogy egyúttal képet alkotnak az alkotó hasonló szituációkkal és problémákkal kapcsolatos általános attitűdjeiről is. Az implicit narratívák tehát azt sugallják a befogadók számára, hogy az alkotó a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekben az aktuális problémához hasonló problémák megoldásakor általában hogyan cselekszik. Ezáltal teszik igazán érthetővé az alkotói cselekedetek által közvetlenül megjelenített, explicit narratívákat, amelyek azt hivatottak megvilágítani, hogy az alkotó az adott szituációban miért az adott aktust választotta üzenete közvetítésére az alkotó és a befogadó által egyaránt ismert lehetséges cselekvések közül.

A cselekvések, kommunikatív aktusok által megjelenített narratívák ebben a kettős szerkezetben biztosítják a cselekvések megértésének, a cselekvési szándékok megragadásának feltételeit a legegyszerűbb népi pszichológiai értelmezési folyamatoktól a legkomplexebb kommunikációs jelentéstartalmak reprodukálásig. Az explicit és implicit narratívák metszéspontjában válik igazán érthetővé, hogy a cselekvő a társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül miért éppen az aktuális cselekvést választotta az általa észlelt probléma megoldására, és ezzel együtt cselekvési indítékai megjelenítésére. Ez pedig kizárólag akkor válhat lehetségessé, ha a cselekvő és a cselekvését megérteni akaró egyén az adott helyzetben az adott probléma kapcsán hozzávetőlegesen ugyanazokkal az ismeretekkel rendelkezik, azaz egyaránt ismerik az egyén viselkedését az adott helyzetben meghatározó metanarratívákat.

Egy könyv formájában megjelent regény olvasásakor például a regény fókuszában lévő történet több más, értelmezési keretként funkcionáló narratíva csomópontjában válik megragadhatóvá. Az olvasó egyrészt mozgósítja az explicit történettel és a könyvvel mint kommunikációs médiummal kapcsolatos saját autobiografikus narratíváit, valamint az értelmezési folyamat szempontjából relevánsnak tartott társadalmi, kulturális metanarratívákat. Másrészt a stíluselemek, alkotói eszközök stb. révén következtet azokra az implicit narratívákra, amelyek a szerzőnek a diskurzushoz való viszonyát jelenítik meg a számára. A könyv olvasásakor értelmezési keretként működő narratívacsoport meghatározó elemei tehát azok a történetek, amelyek a könyvvel mint kommunikációs médiummal kapcsolatos szerzői és befogadói attitűdöket jelenítik meg.

A médium tehát nem csupán közege, de jelentésformáló eleme is a művek által megjelenített történetek értelmezési folyamatának. Mindez akkor kap különös jelentőséget, amikor a médium sajátosságai révén az alkotó által közzétett alkotások explicit történetei más narratívák rendszerébe ágyazottan válnak elérhetővé a befogadók számára. Valójában ez történik akkor, ha például egy, a tömegmédia kulturális, társadalmi hatásait érintő irodalmi alkotást vagy egy festményt az új média tömegkommunikációs tartalmakat is befogadó és továbbító csatornáin (pl. valamilyen közösségi médiafelületen) tesz elérhetővé alkotójuk. Ebben az esetben az explicit alkotói narratívák az adott médium által közvetített (pl. tömegkommunikációs) narratívák rendszerébe épülve jutnak el a befogadóhoz, aki az értelmezés folyamatában a közzétételnek erre a formájára irányuló alkotói szándékot interpretációs szempontnak tekinti. Az alkotó azzal, hogy az adott médiumhoz kötődő narratívátípusok egyikeként teszi elérhetővé az általa megjelenített explicit narratívát, egy olyan,

a szándéktulajdonítást megalapozó történetet sugall a befogadónak, amely egyúttal speciális jelentésárnyalatokat is kölcsönöz az értelmezés tárgyát jelentő alkotásnak. Más szóval, a mű értelmezésének kulcsmozzanatát jelenti az a befogadói felismerés, hogy az alkotó az iméntiek tudatában tette közzé az új média felületein alkotását. Ez pedig szükségszerűen vonja maga után az online térben megjelenő alkotói narratívák és értelmezési keretek mediatizációjának folyamatát. Ahhoz, hogy ezt a folyamatot megértsük, tisztáznunk kell, hogyan is hatnak az online térben kapcsolatba kerülő alkotóra és befogadóra az új médiához köthető narratívák.

(Mediatizálódó alkotói narratívák az online térben) A továbbiakban tehát abból a feltevésből indulunk ki, hogy az új média használatával közzétett, bemutatott alkotói narratívák mindkét – explicit és implicit – szintje mediatizálódik. Az alkotás által megjelenített explicit narratíva maga is az online térben közvetített médiatörténetek egyikévé válik. Így értelmezésére a média más, az adott narratívához tartalmilag kapcsolódó, explicit narratíváival összefüggésben kerül sor. Az implicit narratívák viszont annak jegyében jelenítik meg az alkotó közzétételi szándékát, hogy az alkotó az előbbi szempont tudatában dönt az online médiatérben való megjelenésről. Azaz a közzététellel kapcsolatos alkotói szándékok az online közlési formával és az új médiával kapcsolatos attitűdök megértésével válnak megragadhatóvá az alkotások értelmezésének folyamatában. Azzal, hogy az alkotó az online közlés során megjeleníti az új médiához való viszonyát, saját jelentésárnyalattal látja el a közzétett alkotás értelmezendő történeteit. Ez az online térben bemutatott alkotások mediatizációjának alapja. Ahhoz, hogy megértsük e folyamat lényegét, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy milyen hatással vannak az egymással az új média révén kapcsolatba kerülő alkotói és befogadói narratívákra a médiához kötődő történettípusok.

Ma már kevesen vitatják, hogy az új kommunikációs technológiákat különböző szintű narratívák befogadására és továbbítására használó ember identitásformáló történetei között egyre fontosabb szerepet töltenek be a televízió megjelenése és elterjedése óta a társadalom „intézményesített mesemondójának”¹² tekintett tömegmédiá narratívái.¹³ A tömegkommunikáció új csatornáinak megjelenése, az internet, a különböző közösségi oldalak által kínált kommunikációs felületek mind népszerűbbé válása ugyanakkor a képek, hanganyagok, írott szövegek által közvetített médianarratívák soha nem látott offenzíváját eredményezi a felhasználók mindennapi életvilágában. Az új média korában az információáramlás sebességének és a feldolgozandó információk számának ugrásszerű növekedésével ez a szelektív befogadási folyamat egyre meghatározóbbá válik a médiával folytatott kommunikáció gyakorlatában. Az új média használatához kötődő információ- és ingeráradatban a befogadók figyelme mindinkább fragmentálódik, az aktív figyelem időtartama csökken. Általában koncentrálatlanul, gyorsan és kis dózissokban, különösebb érdeklődés nélkül fogadják be a tényeket és adatokat, ugyanakkor kritikusak is velük szemben.

Az új kommunikációs technológiákat használó ember a tömegmédiával folytatott kommunikáció eredményeként saját történeteinek, a közösségi metanarratíváknak és a média narratíváinak metszéspontján, egy „folyamatos párbeszéd”¹⁴ keretében erősíti meg azonosságtudatát. Azaz identitása szempontjából is fontos, hogy minél több, saját értékrendjét, felfogását, véleményét megerősítő információt kapjon a partnernek tekintett médiától a gyorsuló változások világában. Nem véletlenül jut több médiakutató is arra a megállapításra, hogy a digitális kultúra embere úgy kezeli a televíziót vagy az új médiát, mintha az egy társadalmi szereppel bíró kommunikációs partner, valós személy lenne,

akivel folyamatos interperszonális kommunikációt folytathat valamilyen valós helyen énképe, identitása megerősítése céljából.¹⁵ Mindez egyúttal egy, a média által kultivált és annak keretnarratíváiban sugallt értékrend elfogadásából fakadó közösségi tudat megerősödését is szolgálja a hálózott individuuumok körében.

A médianarratívák én- és közösségfogalomra gyakorolt hatása talán leginkább az új média használatához köthető és ezáltal a digitális kultúra emberének mindennapi döntéseit meghatározó értékkonfliktusok kezelésében mutatkozik meg. Joggal sürgeti tehát mind több, a kérdéskört vizsgáló teoretikus egy olyan általános elmélet kidolgozását, amely az új közösségi formák kialakulását kísérő értékkonfliktusokkal és értékpreferenciákkal foglalkozik. Shalom Schwartz például arra a következtetésre jut, hogy az információ korában a specifikus értékek (pl. hatalom vs. univerzalizmus, hagyomány vs. hedonizmus) és az én-transzcendens és az énhangsúlyozó értékek közötti univerzális konfliktus kialakulásának vagyunk tanúi.¹⁶ Ezeknek az értékkonfliktusoknak a feloldására a befogadók történeteket várnak és kapnak a tömegmédiától. Olyan történeteket, amelyek könnyen megjegyezhető és továbbadható ismeretté szervezik a megszerzett információkat, és amelyek jól használható értelmezési támpontokat kínálnak az egyre komplexebbé váló társadalmi, kulturális folyamatok megértéséhez. Ezek a történetek azonban egy tágabb narratívakeretben jelennek meg a médiakommunikáció gyakorlatában. Mint arra korábban is utaltam, a tömegmédia által kommunikált valamennyi történet olyan keretnarratíva része, amelyet a média önmagáról, saját értékrendjéről, a működését meghatározó morális, kulturális, politikai stb. irányelvekről „mesél” folyamatosan a célcsoportoknak. A befogadók e keretnarratívák alapján választják ki az értékrendjükhez leginkább közelálló és ezért hitelesnek tekintett médiumot az egyre növekvő kínálatból. Az új média által közvetített tömegkommunikációs történetek ezekkel az implicit narratívaként működő keretnarratívákkal együtt jutnak el a célcsoportokhoz, és erősítik meg bennük a tömegmédia értékrendje iránti elkötelezettséget. Ezt a közös értékrend elfogadásából fakadó közösségi tudatot hivatottak megszilárdítani például a médiában áramló hírek által közvetített narratívák. Az információk befogadását segítő, explicit narratívák közvetlenül, egy konkrét problémához kötve jelenítik meg a tömegkommunikációs tartalmakat. Az implicit vagy keretnarratívák pedig az adott média működését meghatározó általános értékrendet hivatottak megjeleníteni.

Erre a napi rituáléra, a narratívák közlésének folyamatosságára szüksége van a digitális kultúra emberének, hiszen ezek az énképét is megszilárdító történetek fontos értelmezési támpontokat kínálnak számára a felgyorsuló híráramlásban. Ezek hiányában zavarttá, bizonytalanná válik, és megállíthatatlanul sodródik a fragmentálódás, elmagányosodás irányába. A tömegmédia pedig emiatt és a médiapiacra tapasztalható növekvő versenyt észelve, folyamatos történetmesélésre kényszerül, amihez a hírek, illetve azok hiányában az álhírek jelentik számára a legkézenfekvőbb eszközöket. A hírek mint narratív struktúrák tehát maguk is részei egy komplex narratívának, a média önmagáról mesélt történetének, és így egy időben két, egy explicit és egy implicit narratívát jelenítenek meg a befogadó számára. A két narratíva együttesen világítja meg a hír közlésének háttérében rejlő kommunikációs szándékot. A hírt e megértett szándék jegyében fogadják be a kommunikatív aktusok vevői. Azaz megértik, mit akart elérni, közölni velük a kommunikátor. Ennek a szándéknak a felismerése a feltétele annak, hogy a szelektív befogadás folyamatában elfogadják vagy elutasítsák a hír által megjelenített narratívákat.

Az új média expanziója és az új technológiát használó ember mindennapi életvilágának folyamatos mediatizációja jelentős változásokat von maga után az információk feldolgozása és közvetítése terén. A digitális kultúra emberének gondolkodásmódja,

nyelvi világa teljes mértékig ráhangolódik az egyre növekvő számú adat, információ hatékony befogadásának és továbbításának igényére. A mentális világában, fogalmi apparátusában, nyelvhasználatában bekövetkező változások képessé tehetik arra, hogy a megnövekedett számú napi információhalmazból kiválogassa, tudása részévé tegye és kommunikálja a számára leginkább fontosakat.¹⁷ Ennek a folyamatnak a következménye az is, hogy egyre tudatosabban választja ki azokat a hírforrásokat, illetve médiumokat, amelyek a gondolkodásmódjának, értékrendjének leginkább megfelelő narratívák keretében közvetíti felé a szóban forgó információkat. Azaz mindinkább azokat a médiumokat keresi, amelyek keretnarratívái összehangolhatók személyes és közösségi narratíváival, véleményével, értékrendjével.¹⁸

Az eddigiekben tehát arra kívántam rávilágítani, hogy az általam feltételezett kettős szerkezetű narrativitás hálója hogyan szövi át az új média segítségével a kommunikációs kapcsolatait építő ember mindennapi életvilágát, és miként vezethet el ez a folyamat a tömegkommunikációs narratívákhoz kapcsolódó alkotói és befogadói történetek mediatiszációjához, egy, a médianarratívákhoz kötődő értelmezési keret kialakulásához. Mindenekelőtt azt próbáltam meg ezzel a kísérlettel igazolni, hogy az ilyen jellegű vizsgálódások használható adalékokkal szolgálhatnak az online közlési formákra kényszerülő művészet sajátos gondolati, nyelvi, képi világának megértéséhez. E megközelítés jegyében például világosabbá válhat számunkra az is, hogy az online térben műveit nyilvánosságra hozó alkotó szándékainak, hiteinek, attitűdjeinek megragadása milyen speciális értelmezési stratégiákat igényel a befogadók részéről. Így közelebb kerülhetünk annak a Kassák Lajos *Műterem* című verséből kölcsönzött sorok segítségével feltett kérdésnek a megválaszolásához is, hogy miként képes az online térben közzétett mű magában foglalni mindazokat, akik „ízlelni tudják a fájdalom kéjét és az alkotás örömét”, és hogyan szerez egy alkotó inspirációkat a műve befejezését és közzétételét követő virtuális „sétája” nyomán.

IRODALOM

- Barthes, Roland: *Introduction to the Structural Analysis of Narratives. Image, Music, Text*. New York, 1977.
- Dayan, Danial – Katz Elihu: *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, 1992, Harvard University Press.
- Dennett, Daniel C.: Intentional Systems. *The Journal of Philosophy*, 1971. 4. sz. 87–106. o.
- Dennett, Daniel C.: *Az intencionalitás filozófiája*. Bp., 1998, Osiris.
- Fodor, Jerry: *The Language of Thought*. Cambridge, 1975, Harvard University Press.
- Gerbner, George – Gross, Larry: Living with Television: the Violence Profile. *Journal of Communication*, 1976. 26. sz. 173–199. o.
- Jakobson, Roman: *Hang-Jel-Vers*. Bp., 1972, Gondolat.
- Klapper, Joseph: *The Effects of Mass Communication*. New York, 1960, Free Press.
- Lakoff, George – Narayanan, Srini: *Toward a Computational Model of Narrative*. In *Computational Models of Narrative: Papers from the AAI Fall Symposium*, 2010, 21–28. o.
- Reeves, Byron – Nass, Clifford: *The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press.
- Schwartz, Shalom H.: *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. Online Readings in Psychology and Culture, 2012, 2/1. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Szécsi Gábor: *Média és társadalom. Kommunikációfilozófiai adalékok a mediatiszáció fogalmához*. Bp., 2016, Akadémiai Kiadó.
- Szécsi Gábor: *A történetekbe zárt elme. Adalékok a narrativitás filozófiájához*. Bp., 2020, Akadémiai Kiadó.
- White, Hayden: *A történelem terhe*. Bp., 1997, Osiris

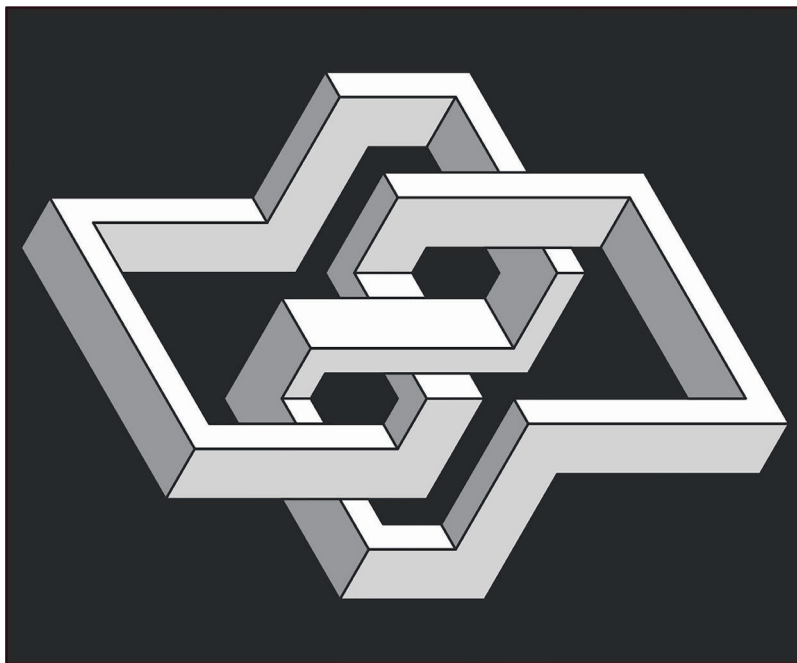
JEGYZETEK

- 1 Lakoff, George – Narayanan, Srin: „*Toward a Computational Model of Narrative*”. *Computational Models of Narrative: Papers from the AAAI Fall Symposium*, 2010, 24. o.
- 2 Barthes, Roland: *Introduction to the Structural Analysis of Narratives. Image, Music, Text*. New York, 1977, 79. o.
- 3 White, Hayden: *A történelem terhe*. Bp., 1997, Osiris, 103. o.
- 4 Denett, Daniel C.: *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest, 1998, Osiris, 43. o.
- 5 Denett 1998: i. m. 54. o.
- 6 Uo. 47. o.
- 7 Uo. 50. o.
- 8 Fodor, Jerry: *The Language of Thought*. Cambridge, Harvard University Press, 1975.
- 9 Dennett, Daniel C.: „Intentional Systems”. *The Journal of Philosophy*, 1971. 4. sz.
- 10 Dennett 1998: i. m. 47. o.
- 11 Mint Roman Jakobson óta tudjuk, a kommunikatív aktus egyik különleges rendeltetése az üzenetre irányuló, poétikai funkció, lásd Jakobson, Roman: *Hang-Jel-Vers*. Bp., 1972, Gondolat. E funkció érvényesülésével a kommunikációs üzenet voltaképpen saját lényegét, szubjektív tartalmi elemeit közvetíti a kommunikációs aktus vevője számára. Ez a funkció, véli Jakobson, az egyenértékűség elvét a szelektív tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti, mintegy megvilágítva az adó által kiválasztott elemek kombinációjában rejlő megjelenítő erőt.
- 12 Gerbner, George – Gross, Larry: Living with Television: the Violence Profile. *Journal of Communication*, 1976, 26. sz. 173–199. o.
- 13 Szécsi Gábor: *A történetekbe zárt elme. Adalékok a narrativitás filozófiájához*. Bp., 2020, Akadémiai Kiadó.
- 14 Dayan, Daniel – Katz, Elihu: *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, Harvard University Press, 1992.
- 15 Reeves, Byron – Nass, Clifford: *The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- 16 Schwartz, Shalom H.: *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. Online Readings in Psychology and Culture, 2012, 2/1. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116> (utolsó letöltés: 2022. 02.05).
- 17 Lásd: Szécsi Gábor: *Média és társadalom. Kommunikációfilozófiai adalékok a mediatizáció fogalmához*. Bp., 2016, Akadémiai Kiadó.
- 18 Így nyer napjainkban megerősítést az a jól ismert médiatudományi modell is, amely „szelektív észlelés” (*selective perception*) elmélet néven vált

ismertté az 1960-as évektől. Az elmélet egyik jelentős képviselője, Joseph Klapper ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy a befogadók, miközben válogatnak a média által közvetített információk közül, elsősorban azokat az üzeneteket keresik, amelyek megerősítik véleményüket, és elutasítják, illetve kerülik azokat a narratívákat, amelyek ellentmondanak nekik (Klapper, Joseph: *The Effects of Mass Communication*. New York, 1960, Free Press). Ennek a mind tudatosabbá váló szelektciónak Klapper szerint három szintje alakul ki: 1. a befogadók nem követik figyelemmel azokat a médiumokat, amelyek saját értékrendjüktől, felfogásuktól eltérő véleményeket, narratívákat fogalmazznak meg; 2. ha akaratlanul találkoznak is ilyen – értékrendjükkel szemben álló – üzenetekkel, figyelmen kívül hagyják azokat; 3. ha találkoznak ilyen üzenetekkel, és meg is jegyzi azokat, viszonylag gyorsan elfelejtik valamenynyit. Klapper szerint ennek a jelenségnek alapvetően az az oka, hogy az ember kerül a diszonzáns helyzeteket, és távol tartja magától azokat az információkat, véleményeket, amelyek értékrendjének, világgépének újragondolására készítenék. Ez ugyanis jelentős mentális energiákat igénylő feladat lenne, amit egész egyszerűen nem lehet megoldani az egyre gyorsuló információáramlás közepette. Ezért a média hatása mindinkább a befogadói vélemények megerősítésében, semmint megváltoztatásában mutatkozik meg. Az új média korában az információáramlás sebességének és a feldolgozandó információk számának ugrásszerű növekedésével a szelektív befogadási folyamat mind nagyobb szerepet kap a médiával folytatott kommunikáció gyakorlatában. Az új média használatához kötődő információ- és ingeráradatban a befogadók figyelme mindinkább fragmentálódik, az aktív figyelem időtartama csökken. Általában koncentrálatlanul, gyorsan és kis dózisokban, különösebb érdeklődés nélkül fogadják be a tényeket és adatokat, ugyanakkor kritikusak is velük szemben. Így van ez a hírekkel is. A lassan kezelhetetlenné váló mennyiség és változatosság miatt igyekszünk lehetőség szerint minél több, számunkra érdektelen hírüzenetet kizárni, aktívan és tudatosan próbáljuk védeni magunkat, tehát szelektáljuk, szűrjük, blokkoljuk a folyamatosan érkező információkat. Ezt a médiafogyasztói magatartást erősíti a többcsatornás kommunikáció kínálta bővülő választék is. Egyre inkább nő ugyanis annak a lehetősége, hogy az egyes célcsoportok olyan speciális értékrendjüknek megfelelő narratívákat kínál, véleményüket, álláspontjukat megerősítő médiumokat találjanak a rendszerben, amelyek biztos eligazodási pontokat kínálnak számukra az egyre komplexebbé váló társadalmi,

politikai, gazdasági folyamatok megértéséhez és értékeléséhez. A felgyorsuló információáramlásban nincs a célcsoportok tagjainak lehetősége és kapacitása arra, hogy a tények feldolgozását és értékelését segítő narratívákat megváltoztassák. Ezért ragaszkodnak az általuk megismert és elfogadott keretnarratívákat közvetítő médiához, amelytől el is várják, hogy a média elfogadott értékrendjének megfelelő anyagokkal, hírekkel és a hozzájuk kapcsolódó történetekkel erősítse meg meggyőződéseiket, vélekedéseiket, véleményüket. A szelektív észlelés jelenségét igazolják azok a kutatások is, amelyek arra világítanak rá, hogy a média és a közönség napirendje között nem lehet oksági kapcsolatot kimutatni, azaz a hírműsorok

és a befogadók által legfontosabbnak tartott témák között nincs direkt kapcsolat; a közvélemény által fontosnak vélt problémák struktúrája gyakran jelentős mértékben eltér a média napirendjének szerkezetétől. A befogadók tehát elsősorban azokat a műsorelemeket, híreket keresik, amelyek narratívái megerősítik véleményüket, értékrendjüket, biztos pontot jelentenek az információk értelmezéséhez. Válogatnak a média által kínált témák közül, és ennek során gyakran érdektelennek tartják a média által tudatosan napirenden tartott, preferált témákat. A média által közvetített információkat saját történeteik tükrében dolgozzák fel és továbbítják saját csatornáikon.

Nevezetes névtelenség – a vidéki építés útja

A mai magyar vidék építésze mint a művészet közege. Nehéz téma, amely engem – vidéken alkotó építésként, települési főépítésként, világörökségi és települési tervtanácsok tagjaként, egyetemi oktatóként, a Magyar Művészeti Akadémia alkotói ösztöndíjasaként, a témában kutató, publikáló gondolkodóként – erősen foglalkoztat. De vajon más is így van-e ezzel? Releváns téma-e ez ma Magyarországon?

Másfél évünk nem szólt másról, mint a koronavírusról, amely nem akar mást, mint az emberbe mint gazdatestbe jutva szaporodni, terjeszkedni, mondhatjuk, hogy csak a mának élve. Ezzel egy időben az életét biztosító közeget, az emberi szervezetet kihasználja, „megterheli”, akár annak haláláig. Klasszikus, mindennapi modell: a parazitaké. Fájó, de hasonlóképpen cselekszik végletekig technicizált civilizációnk saját életterével, a Földdel. A minden kontinensre kiterjedő urbanizáció és a vele kéz a kézben együtt járó globalizáció a vírus terjedésének tökéletes kiszolgálója. Mondhatni, egy srófra jár az agyuk...

A vírus ellenszerének megtalálásával töltött másfél év bezártsága szinte tudattalanul fordította emberek tömegeit a vidék, a vidékiesség felé. Akár közvetlenül, például a Balaton-parti nyaralóba menekülve és home office-ban szürcsölve a lattét vagy akár közvetett módon. Ez utóbira példa az egykori falusiak egyik legszentebb tevékenységének, a kovászos kenyér készítésének felelevenítése a háztartásokban.

Természetesen nem vagyok naiv, hogy pozitív változásban, egyféle visszarendeződésben higgyek. Nincs kétségem afelől, hogy a vakcina mint ellenszer megelése ezt a tendenciát gyorsan le fogja zárni, s visszatérünk a „rendes kerékvágásba”, a korábbi idők mindennapi rohanásába. Ugyanakkor nem tudom nem kihasználni az alkalmat, hogy ne villantsam fel a visszarendeződésnek – ahogy Lányi Erzsébet építész, a környezettudatos építészet szakértője mondja: a „fenntartható visszavonulásnak”¹ – egy számomra elgondolkodtató, lehetséges foratókönyvét szakterületem, a mai magyar vidék építészetén, építési gyakorlatán keresztül.

Kiindulási alapként természetesen adja magát a kérdés, hogy volt-e valaha is érdekes a vidéki, kis léptékű lakóépületek építésze, hiszen az építészettörténet szinte csak a különböző korok nagyszabású, építészeti csúcseredményeiről szól. Erődök, várak, katedrálisok, esetleg lakógépek, irodakomplexumok írták, írják az építészet történetét. Az egykor volt hajlékokból alig maradt valami, ami napjainkban az inspirációt, imaginációt segíthetné e téren.

Talán Andrea Palladio volt az első – név szerint is – ismert építőművész, aki ebben a témában (is) maradandót alkotott, bár az általa tervezett villák természetesen nem voltak átlagos lakóépületek. Egyrészt jómódú megbízók építtették, jelentős mértékben reprezentációs szándékkal. Másrészt egy szerencsés csillagzat alatt születtek, amikor a korszellem könnyedén átjárta az építészeti alkotásokat is a telepítéstől a térszervezésen át, egészen a társzművészetek alkotásaiig, illetve a mives részletekig. Tudomány és művészet, technika és kultúra (még) kéz a kézben járt, egyszerre fordulva a múlt és a jövő felé.

Hasonlóan erős képnek tekintem a száz évvel ezelőtti egységes vidéki faluképeket Görögországtól Svájcra át Skóciáig. Ebből a sorból, természetesen a Kárpát-medence települései sem lógtak ki. Ezeket az utcaképeket érdekes kettősség uralta.

Kívülről egységesnek tűntek, még ha adott tájegységenként eltérők is voltak (lásd Hollókő és a baranyai sváb falvak érzékelhető különbségét, egyneműségük ellenére is). Ugyanakkor egy adott utcakép alapelemei, azaz a házak is egyívásúak voltak, ám díszítésükben, apróbb részleteikben mégis különböztek egymástól.

Falusi utcakép

Forrás: Fortepan / adományozó: Sütő János

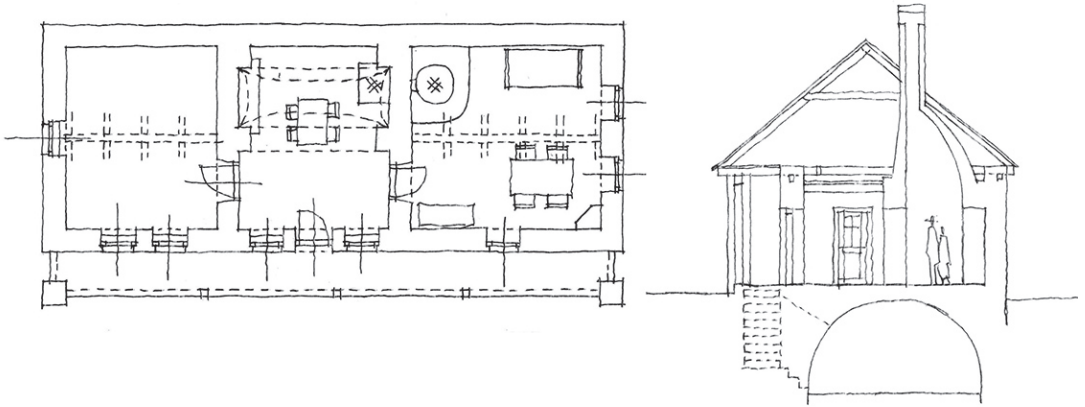

Hagyományos utcakép: Vasvár

Forrás: Fortepan / építész

A magyar falvak alapeleme, a Kárpát-medencei háromosztatú lakóház önmagában is megérne egy önálló előadást. Három irányban működő hármassága, háromosztatúsága egy egységes, a több ezer éves univerzális kultúrtörténetbe illeszkedő ikonográfiával, jelentésrétegekkel bírt. Alapvetései a sztyeppék jurtaítoól eredeztethek, és egy sajátos, egységes világlátást közvetítenek, még ha e sajátosságokat, szellemi tartalmakat a tudományosság nem is vizsgálta, megelégedve az anyagi, szerkezeti megoldások szerinti csoportosítással.

Pedig éppen ezt az épülettípust, az említett hármasság szellemi tartalmát érzem témám egyik központi elemének. Csak említés szinten mutatom azt a háromirányú hármasságot, amely szinte minden lakóépületben fellelhető, Farkaslakától Őriszentpéterig, BÉlapátfalvától Murgáig. A közhelyszerű tisztaszoba, konyha, kamra hármassága mellett ott van a kint és a bent között található tornác okozta hármasság, illetve a padlás, földszint, pince hármassága, mind-mind tele szimbólumokkal, illetve azokhoz tartozó (nép)szakosokkal.

A háromosztatú magyar lakóház idealizált alaprajza és metszete

Forrás: A szerző grafikája

Ezt az egységes népi műveltséget, művészetet(?) lehetetlenítette el a modernitás az urbanitásával, specializációjával, iparosításával. Ráadásként a nekünk jutott létező szocializmus évtizedei alatt ezt a kultúrát ideológiai okokból is igyekezett a hatalom ellehetetleníteni, megsemmisíteni. Így a népi lakóépületek fejlődéséből kiesett száz év, illetve a vidéki lakóépülettervezés a hagyományos népi kultúrától teljesen eltérő úton járt a 20. században. Napjainkra az is megkérdőjeleződött, hogy az építészeti, a művészetek szülőanyja egyáltalán művészetnek tekinthető-e... Mára a gazdasági, szerkezeti, sőt szociális aspektusai sokkal fontosabbak az építészetnek, mint a művésziek. A jogi szabályozás jelentette béklyóról nem is beszélve.

A modernitásban – természetesen régebbi folyamatoknak köszönhetően – a művészet fogalma is erősen átalakult. Ahogy Buji Ferenc írta, nagyon jól összefoglalva: „A szakrális művész a maga mintáit még az isteni rendből merítette: művészetével az örökkévaló időben való rögzítésére, a forma fölötti formákban való megragadására tett kísérletet, s így művészetete imitatio Dei, Isten másolása, követése, utánzása volt a maga területén. A reneszánsz művészt ezzel szemben a »minden művészet a természet utánzása« antik

elve határozta meg. Végül a 20. századdal a művészet inspiráltságát teljesen a művész belső szubjektív világából merítette. A műalkotások egyre minimalistábbak, s a mű tulajdonképpen »megalkotásának« feladata nagyrészt a befogadóra hárul. A művész ehhez egyszerűen csupán egy kiindulópontot kínál. Ezek a körülmények idézték elő az elmúlt száz–százötven év művészetének egyik legkényesebb kérdését, a sznobizmust. Így aztán mindenki jobbnak látja igazodni az általános közízléshez – amelyet persze csupán néhány művészeti »véleménycsináló« határoz meg. Senki nem meri azt mondani, hogy a király meztelen, aki pedig mégis, azt mint hozzá nem értőt, eleve kirekesztik. S előbb-utóbb maga a király is elhiszi, hogy ruha van rajta: a darabjaira hullott, de egyúttal uniformizálódott modern »kultúra« művészetként verifikálja azt, ami voltaképpen egyszerűen vizuális pszichológiai önkifejezés.”²²

Ez történt az építéset területén is, ahogy Sulyok Miklós művészettörténész írja: „A 20. század folyamán a romantikus művész és építész szerepfelfogásból következően az építész egyéni jelentősége túlzottan felértékelődött. Az építész mint valami Démiurgosz jelent meg, aki egyfajta karmesterként irányítja az építés folyamatát és mindent meghatároz. Vagyis az elitista, a romantikus zsenifogalomból keletkező modern építész szerepe dominált a 20. században.”²³ Az építész személyisége mindenképpen és döntően nyomta rá bélyegét az épületre, háttérbe szorítva a ház használójának személyiségét, a környezet sajátosságait és az egyéb külső hatóerőket, többek közt a hagyomány még fellelhető elemeit.

Így jutottunk el a közelmúltban, a modern és posztmodern utáni időszak lényegéhez, a semmihez. Ismét Buji Ferencet idézve: „[...] a tradicionalitással való szembefordulás a modernitás feladata volt, és ezt a feladatot csaknem tökéletesen el is végezte...

A modernizmusnak a tradicionalitás fegyvereivel kellett küzdenie a tradicionalitással... Például az egyenlőség igazságát kellett szembeállítania a hierarchia tradicionális igazságával. A modernizmus tehát csak úgy tudta elutasítani a tradicionalitás tartalmi elemeit, hogy formai elemeit magáévá tette, vagyis strukturális szinten számos tradicionális sajátosságot megőrzött magában. Ami ellen a posztmodernizmus fellázadt, az nem a modernitás volt, hanem a modernitásban visszamaradó tradicionalitás... A posztmodernizmus ilyen módon kísérlet a vegytiszta modernitás megteremtésére... A műalkotás nem mutat túl önmagán, nem »jelent« semmit, hanem csak önmagát állítja. Ezzel megtették az első lépéseket a referencialitás kiküszöbölésének irányába...⁷⁴

Ma az építészek is erre a semmire törekzenek: egyrészt a nagy többség a megbízói elvárásoknak való megfelelést tartva elsődlegesnek és kizárólagosnak, semmi építészeti, ha úgy tetszik, művészi értéket nem kíván a terveibe csempészni. Másrészt a trendi építészek a redukálás maximumát, és így a referencialitás minimumát hajszolják és próbálják elérni a teljes ürességet, azaz a semmit. Ennek a törekvésnek kétségkívül vannak szemet gyönyörködtető eredményei, de a letisztultságra való hivatkozás az esetek többségében a gondolat hiányára, illetve a mára már globálissá terebélyesedő mintakövetésre vezethető vissza.

A letisztultság fogalmánál érdemes egy kicsit elidőzni. „Mitől kell megtisztulni? A díszítés, a hierarchiát, a szerkezeti erőjátékot és a vertikális (transzcendens) összefüggéseket hangsúlyossá tevő, megjelenítő tagozatok, anyagátfordulások és figurális elemek szennyeződések lennének tehát, melyeket el kell törölni!”⁷⁵ – kérdezi Kuli László építész egyik tanulmányában.

Az ablak példáján bemutatva érdemes elgondolkodni az előbbieken. Mi az ablak(nyílás)? Egy felületi szakadás, „seb” a homogén falon, amelynek széléit, peremét el „szokás” szegni. Erről szól a faragott kő és vakolatkeretek, párkányok több ezer éves története. Ezek egyszerű szerkezetek, összetett formavilággal. Ehhez képest napjaink ablakai éppen „az ellenkező utat járják”. Bonyolult szerkezetek, végletekig leegyszerűsített – jelentéstartalom nélküli – formavilággal. A technológiai tökéletesítésre való törekvés természetesen mindig jelen volt az építészet területén, de ezzel párhuzamosan a narrativitásra való fókuszálás is. A modernitás haladáseszmenye felborította a korábbi korok egyensúlyát a fejlődésre törekvő és a múlt értékeit megtartó erők között. Leegyszerűsítve a progresszió és a konzervativizmus között.

Ahogy Czopf Áron írja: „A progresszióknak sebessége és iránya van, jól meghatározható helye viszont nincs. Sőt, legfőbb törekvéseképpen a jelenvaló lét idő általi meghaladása. A konzervativizmusnak ezzel szemben iránya nincs, mélysége, vagy ha tetszik, alapja viszont van. Általában elmondható, hogy a konzervatív gondolkodásmód topikus, a progresszív ellenben utópikus, teleologikus: a térrel kapcsolatos képzeiteit is a változás,

a határátlépés, a »láncok« leverése, tehát a térhez kötöttség megszüntetésének különböző módjai határozzák meg. Ezzel szemben a konzervatív gondolkodás a mikrokozmosz rendezettségét csodálja és állítja szembe az »alaptalan« utópiákkal. Önmeghatározása szerint a nemzeti konzervativizmus megalapozott, reális, két lábbal áll a földön (Bodenständig), tehát nem az egzotikumot és a távolit részesíti előnyben, hanem az ismerőst, a helyit és a sajátot [...]

Roger Scruton brit filozófus számára a konzervativizmus az otthon szeretetét (oikophilia) jelenti; tehát annak az ellentétét, amit az otthont tagadó, technicista, instrumentális és fogyasztói mentalitás képvisel, »amely a valaholt bárhollá változtatja«. ⁷⁶

Ehhez hasonló dichotómiák tömkelege határozza meg a történelmet, amelyekről nem vagyunk hajlandók tudomást venni. Progresszió és konzervativizmus, civilizáció és kultúra, tudomány és művészet, hagyaték és hagyomány, matéria és idea, tér és hely, bárhol és valahol. Ezek szerves egysége, egyensúlya nélkül nem élhetünk jól ezen a Földön.

A mai magyar vidék sajnálatos gazdátlansága közhelyszerű, annak kifejtése semmiképpen sem lehet írásom témája, már csak terjedelmi okokból sem. Tanyáink visszafoglalása inkább szociális folyamat, mint a vidéki életmód megreformálására tett – szervezett vagy egyéni – kísérlet. A telepések – akikre Németh László alapozni akarta nemcsak a magyar vidék, de akár az egész ország felvirágoztatását is – életéhez hihetetlen lemondás, egyben azonban óriási szellemi felkészültség szükséges. Ahogy Bányász József székelyföldi sajtókiadójának gazda mondja: „A 21. század hajnalán parasztnak lenni értelmiségi feladat, csak értelmiségi attitűddel szabad ma már vállalni azt az életformát, ami a gazdálkodás körül mozog”.⁷⁷ Erre a jó értelemben vett értelmiségi létre és a vidék életre keltésének elindítására azonban – könnyen belátható – csak nagyon kevesen alkalmasak.

Nem a vidéki életforma megújításával vagy egyéb hangzatos, elméleti tevékenységgel kell foglalkozni, hanem inkább a megfelelő szellemi alapállás elsajátításával. Nem tudományos igényességű(nek tűnő), bőséges irodalomjegyzékkel ellátott, de valójában végletesen szubjektív szövegekre és nem is a belterjes tervpályázati rendszerben (túl)értékelt, fancy grafikákkal illusztrált, nemzetközi kiállításokon bemutatott „projektekre” van szükség. Sokkal inkább állandó jelenlétre és tevékeny beavatkozásokra. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges a – Turi Attila építész által rendszeresen említett – megfelelő „lélektartás” felvétele.

Tudomásul kell venni, hogy az idilli, egykor volt vidékképünk örökre elveszett, megsemmisült. Sem a korábbi gazdálkodási rend, sem a korábbi életmód nem hozható vissza, legfeljebb szigetszerűen, egy-egy arra önként vállalkozó család, kisebb közösség

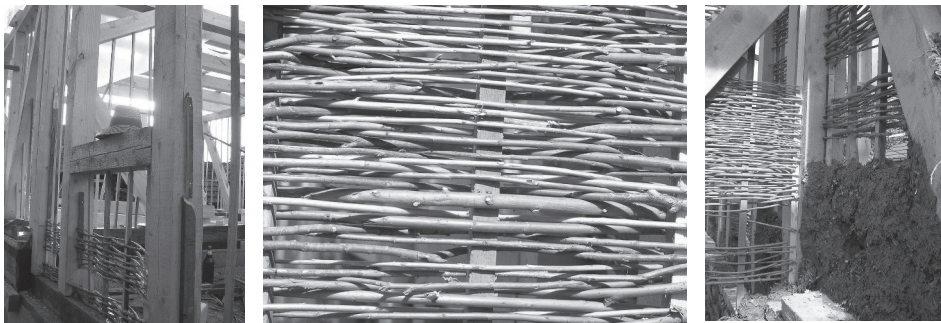
esetében. Ha megvizsgáljuk a mai vidéki ember életmódját, illetve még inkább az általa előhívott lakótérszükséglet alaprajzi képletét és azt egy száz évvel ezelőtt épült háromsztatú lakóház alaprajza mellé tesszük, akkor megértjük ezt a változást...

Száz évvel ezelőtt az európai modernizmus születésével két szempontból is komoly cezúra került az építészetbe: technológiai és esztétikai választóvonalként kell tekintenünk e korra. A vasbeton és acélszerkezetek használatának robbanásszerű elterjedésével olyan szerkezeti, anyaghasználati változás állt be, amely szakadékot képezett a korábbi történeti építészet és a modern építészet között. A gazdaságosság és e szerkezeti fejlődés miatt többé nem tudunk úgy építeni, ahogy eleink építettek néhány ezer éven át. Az esztétikai, formai cezúra hatása hasonló, de a hogyan mellett az „olyat építeni, mint az őseink” kérdésre adandó nemleges választ sugallja. A korábbi magastetős, díszített falfelületekkel operáló, tektonikus lyukarchitektúra helyét a szövetszerű, homogenitásra törekvő esztétika vette át. A szakadék itt sem kisebb, mint a szerkezeteknél említett esetben.

Ezentúl azonban a modernitásnak „köszönhetünk” még egy hatalmas változást: a feltétlen haladásba vetett – már-már vallásos – hit általánossá tételét az építészet területén is. A történelem korábbi ciklikus szemléletének helyét a lineáris fejlődés elmélete vette át. Ahogy U. Nagy Gábor építész idézi Richard Appignanese szövegét: „Mi a modern? Rettegés a régítől”.⁸ E hit és rettegés mellékterméke – amely valójában meghatározó fontosságú a 20. században – a konzervativizmus diszkreditálása, azaz a(z egészséges) visszahúzó erő kiiktatása a létező lehetséges reakciók közül. A 20. században a forradalmiságnak nincs ellensúlya, így a tudományos, technikai, anyagi, mennyiségi fejlődés egyre gyorsuló iramú, ami messze meghaladja az ember (evolúciós) alkalmazkodóképességét.

A modernitás egyeduralma az időbe vetettséggel történő megbirkózásra való képtelenséget szüli. És ezt érzem napjaink legfontosabb problémájának, egyben tanulmányom súlyponti megállapításának. Az egy dolog, hogy állandó időhiányban szenvedünk, de a „modo” (a modern szó gyöke) eredeti jelentése szerint „éppen most” lehetetlenné teszi létezésünk, cselekvésünk időbeli távlatba helyezését. A rohamos fejlődésnek köszönhetően az avulás is sokkal gyorsabb, de az ezzel járó veszteséget nem tudjuk feldolgozni. Ez a szemlélet változtatta a hagyományt hagyatékká. Ismét U. Nagy Gábort idézve: a hagyaték nélküli a hagyomány éltető elevenségét.⁹ Véleményem szerint a vidéki építészetnek éppen ezen elevenség visszaszerzése és ezzel párhuzamosan a művészet fogalmának újradefiniálása adhat valós perspektívát.

Ismét Turi Attila gondolatát idézve: egyfajta helyes építészetre kell törekedni, amennyiben – a magyar nyelv nagyszerűségének köszönhetően – a hely szavunk egyben minőségi kategóriát is jelöl: vö. helyes és helytelen.

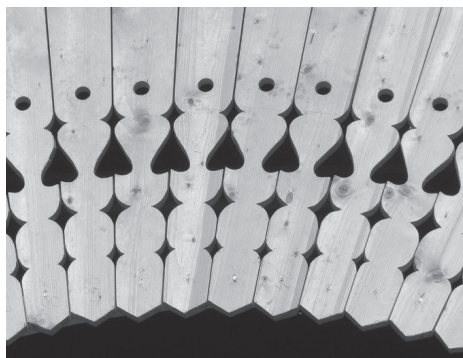

A helyes építészet részben vagy egészében az építés előtérbe helyezése által érhető el az építészettel szemben, vagy inkább amellett. Vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy az építészetet vissza kell vezetni az építés területére. Az esztétika, a technizáltság és a bürokrácia helyett az emberi létezés „terepére”. Ez nem a racionális előregyártás (3D-nyomatás) pénztárcabaráttságát jelenti, hanem a kétkezi építés általi bevonódást az építés drámájába, akár az egykor volt építő kalákák formájában is. A Joseph Beuys-féle „mindenki lehet művész” gondolatot kell újragondolnunk, de nem a művészet nivellálása által, hanem a művészetre elhívott, hétköznapi emberek szellemi, lelki nemesedése, nemesítése által.

„A kultúra és a civilizáció között az a különbség, hogy míg az előbbit az ember folytonosan újraalkotja, addig az utóbbit folytonosan befogadja; az előbbit maga hozza létre, az utóbbit leszállítják neki, s ő azzal szemben mint fogyasztó funkcionál.

A tárgyakkal – akárcsak az embereknek – a testük mellett volt lelkük is, és lelküket éppen a rítus révén kapták, az által, hogy szimbolikusan bekapcsolódtak a »létezés nagy láncolatába« (Arthur O. Lovejoy)... A mai világ civilizált dolgainak csak testük van, lelkük már nincs, és a test mégoly tökéletes mivolta sem tudja pótolni a lelket. A dolgok lelkét ugyanis csak a kultúra tudja megteremteni. A kultúra az, ami a dolgokat a létezésbe iktatja, a materiális világ elemein túl egy értelmes és isteni világ részesévé teszi. [...]

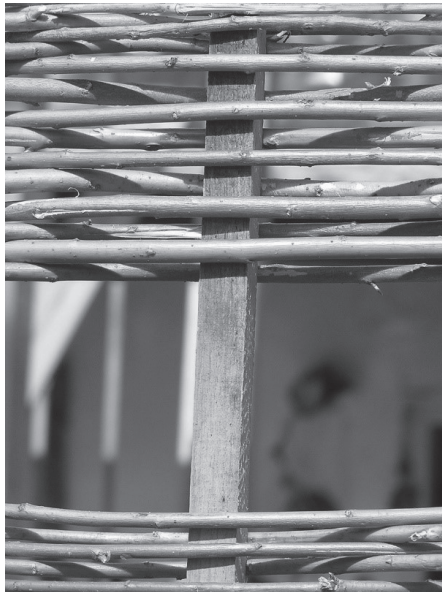
A középkor emberét a kozmosz érdekelte, vagyis a rendezett világegyetem, nem érdekelte a materia, a szoros értelmében vett anyag, hanem csak a forma, vagyis az anyagot »megszervező« idea... Nem letről származtatta őket, az egészet a részből eredeztetve, hanem fentről, a részt az egészből vezetve le, s mivel a formák intelligibilisek, a formákban megjelenő értelem érdekelte¹⁰ – mondja erről a folyamatról Buji Ferenc.

Míg a modern művészet/építészet a szubjektumból kifejtett absztrakt formákkal és természetidegen anyagokkal él, addig a népi építészet több ezer éves, univerzális szimbólumokat használ és természetes alapú építőanyagokat. Valós forgatókönyvnek tekintem, hogy a kortárs építészet a népi építészet elemeiből átemelhetné a jellegzetes épülettömeget, tetőformát és hajlásszöveget, az egyszerű fehér színt, a természetes anyagok és építési technológiák használatát mint hagyatékot. De ezzel párhuzamosan házainkba beépítenénk a korábban említett hármasság építészeti, szellemi gondolatosságát. Mindezt a saját és a közösség munkája általi „megszenteltséggel”, a közös rítusok erejével tenné személyesen átéltté, az adott helyhez és személyekhez kötötté.

Az építészetnek úgy kell visszahoznia az életet a falvakba, ahogy a sekély vizű víztározók hozzák vissza az életet a felsivatagos Kiskunsági-homokhátságára. A sekély felszíni vízborítás megemeli a talajvíz szintjét, ezáltal csökkenti a növények szárazságnak való kitettségét. A párolgásnak köszönhetően a víz hatással van a mikroklimára, párával telítődik a levegő, könnyebben alakul ki eső, a víz által átjárt talajt kevésbé fújja el a szél, csökken a termőtalaj eróziója. A növényzet burjánzik, növekszik az élet „mennyisége” és változatossága a talajban és a felszín felett.

Hasonlóképpen kell cselekednie az építészetnek. Egyszerűen(!) jelen kell lennie a magyar vidéken és „megnedvesíteni” azt. Át kell járnia a „talajt”, „párásítani a légkört”. Lehetőséget teremteni az élet minőségének javulásához, mennyiségének növekedéséhez.

Barabássy Alice felvételei

JEGYZETEK

1 Lányi Erzsébet: <i>Ökológikus építészet, építészeti eszközök</i>. https://epiteszforum.hu/okologikus-epiteszet 2 Bujai Ferenc: <i>Ars sacra. Magyar Művészet</i>, 2014. 2. sz. 25. o. 3 <i>Oktatásfilozófia – térben megfogalmazva – interjú Sulyok Miklós művészettörténésszel</i>. https://mcc.hu/index.php/en/article/oktatásfilozofia-terben-megfogalmazva (utolsó letöltés: 2021. 05. 27.) 4 Bujai Ferenc: „A múltat végképp eltörölni” – A posztmodern nyelvi forradalom. <i>Magyar Művészet</i>, 2015. 3. sz. 18. o.	5 Kuli László: A Kortárs jelenségről. <i>Magyar Híperión</i>, 2014. 4. sz. 102. o. 6 Czopf Áron: A megőrzés terei. <i>Kommentár</i>, 2021. 1. sz. 71. o. 7 Bányász József: <i>Parasztnak lenni nem is egyszerű</i>. https://maszol.ro/eletmod/134362-parasztnak-lenni-nem-is-egyszer-banyasz-jozsef-gazdamunkatarsa-a-tehen-munkahelye-a-termeszet (utolsó letöltés: 2021. 05. 27.) 8 U. Nagy Gábor: <i>U. Nagy Gábor – Hagyomány és modernitás</i> (kézirat) 9 U. Nagy Gábor: i. m. 10 Bujai Ferenc: <i>Széljegyzetek a középponthez. Magasles, Bp.</i>, 2003, Kairosz.

A keletkező gondolat poétikája

*Pilinszky-redivivus*¹

„A klasszikus művész maszkot visel, a keresztény mezítelen;
a klasszikus művész mester, a keresztény szamaritánus.”

(Pilinszky János)²

A vírust a tudománynak kell legyőznie, de vajon nem maga a tudomány teremti-e a vírust? S mit tesz mindeközben, mit tehet egyáltalán a pandémia orvoslása érdekében a művészet és a művészet tudománya – régies kifejezéssel: az *aesthetica* – a maga sajátos eszközeivel? Másként fogalmazva: mi a szerepe az alkotásnak és az alkotás elméletének a társadalom egészségét és egzisztenciáját emésztő világjárvánnyal szemben? – teszi föl a kérdést az MMA MMKI konferenciafelhívása. Válaszért a 2021-ben születésének 100. évfordulóját ünneplő Pilinszky János evangéliumi esztétikájához fordulok, s *Beszélgetések* című kötetének legteljesebb, 2016-os kiadásából a költő főbb alkotáslélektani nyilatkozatait idézem fel. Vagyis egy minden ízében 20. századi művész egyszerre elméleti és gyakorlati fejtegetéseit olvasom és értelmezem újra, amelyek a koronavírus-járvány idején hangjukat, szerepüket kereső írók, az útmutatásra szomjazó olvasók és a társadalom teljes gyógyulásán, lelki immunitásának visszaállításán fáradozó szakemberek számára egyaránt aktuálisak és megszívlelendők.

*

Gimnáziumi éveim egyik meghatározó filmélménye volt Maár Gyula 1978. október 16-án forgatott fekete-fehér portréfilmje – mai napig az egyetlen önálló film – Pilinszky Jánosról. Magyartanáromtól kaptam kölcsön a kétezres évek közepén, még VHS-kazettán; ma már, az internet jóvoltából bárki, bármikor megtekintheti,³ sőt el is olvashatja a beszélgetés Török Endre és Hafner Zoltán által szakszerűen sajtó alá rendezett, jegyzetekkel kísért szövegét.⁴ Több mint negyven évvel ezelőtt hangzottak el a filmrendező barát tüpontos – már-már provokatív – kérdései, és az akkor már ötvenes éveinek második felében járó költő válaszai, alkotásuk azonban áll az időben. Nem kétséges: Pilinszky művészi attitűdje, az általa elfoglalt-betöltött „misztikus pozíció” – a „leírás és megközelítések nélküli” spontán kimondás létszerű gyakorlata – jottányit sem veszített érvényességéből.⁵ E különleges pozíció természetesen nem csupán költői szerepválasztás eredménye; háttérben mély egzisztenciális elköteleződés húzódik, amely a *magatartás mint önnevelés* és az *egyéni kompetencia mint önfejlesztés*, vagyis örökös készenlét (*permanencia*) és nem szűnő gyakorlat (*praxis*) kettősségét implikálja. Pilinszky fejtegetéseit hallgatva értettem meg: ez az attitűd megköveteli, sőt előfeltételezi, hogy a költő képes legyen pontosan látni és érzékelni tárgyát: azt az élő vagy élettelen dolgot – Pilinszky példájánál maradva: egy fát, egy asztalt, egy poharat –, amelyet megnevez, s e megnevezés révén egyúttal újra is teremt, máskülönben nem jelenik meg, nem válik autonóm entitássá a kéziratlapon. „Nem *le-* vagy *meg*fogalmazom a világot – fejtegeti Maár Gyula kamerája előtt –, hanem valamiféleképpen megismétlem a keletkezést. Persze nem én ismétlem meg, az ismétli meg önmagát.”⁶

A figyelem összpontosításának felelősségérzete és a szavak eljövetele iránti szenvedélyes vágyakozás ünnepi öröme hatja át ezt a költői attitűdöt. Az igazi gondolkodás a *semmire koncentrálni* – hangsúlyozza több helyütt a költő –, hiszen mindaddig, amíg tudjuk, mire koncentrálnunk, szükségyszerűen *ismert* dologra összpontosítjuk figyelmünket,⁷ s így tevékenységünkben hiányzik a teremtés szent heurézise – a *creatio ex nihilo* pátosza. „Isten az, s egyedül az, aki ír” – szögezi le Pilinszky *A „teremtő” képzelet sorsa korunkban* című esszéjében;⁸ „Egyedül Istennek írunk” – olvasom műhelynaplójának forgácsai között.⁹ S azt hiszem, erre a kettős kötésre épül Pilinszky egész ars poeticája. Ha szavainkban és cselekedeteinkben megnyilvánuló életünket Isten céljainak rendeljük alá, akkor minden sorunkat önkéntelenül is neki címezzük; s ha felvesszük hivatásunk keresztjét, onnantól általunk is önmagát közli a Fennvaló. Mindez nem elvont teológiai: nagyon is *gyakorlati* kérdés. Miközben egyetlen pillanatra sem állítja szembe egymással a tudományt és a művészetet – éppen ellenkezőleg: deklarálja céljaik azonosságát –,¹⁰ Pilinszky rámutat metodikájuk lényegi, mondhatni ontológiai különbözőségére. „Ki kell mondanunk: a költészet nem filozófia. A bölcselő mindent tudni akar, a költő viszont szeretne mindenkor újra semmit sem tudni.”¹¹ A költő tehát a „semmit-tudásra” törekszik, miközben bízik a keletkezésben, vagyis teremtő halandóként az „eleve áttekinthetetlenre tervezett”-be veti törékeny bizalmát.¹²

Múlt és jövő közé, a termékeny jelen(lét) állapotába pozicionálja Pilinszky János az alkotó embert. A múlt traumáitól és a jövő bizonytalanságától szenvedő 20. századi individuumból, a heideggeri „Sorge” alanyából kilépő művész a várakozás, a meditáció, a „keletkező gondolat” alanyává avatja, a metafizikai valóságra irányuló létként határozza meg. Milyen aktuális, reményt adó és követésre készítő ez a „korszerűtlen” diszpozíció a 2020-as évek elejének karanténban vergődő értelmisége számára! Ülünk munkaszobánk falai között, vagy járjuk a várost a védőmaszk arctalan magányában – s még kutatásainkat sem tudjuk tervezni, ütemezni, nemhogy saját magunk, s ezáltal barátaink, családunk, szeretteink magánéletét. A könyvtárak, levéltárak zárva, az általunk tanulmányozott korszak irodalmának tanúi éppúgy szobafogságban ülnek, mint munkatársaink. Miközben tehát a múlt lényegében nem (vagy csak korlátozottan) kutatható, a jövő pedig abszolút kalkulálhatatlan, elemi erővel nehezedik ránk a *home office* intézménye, s vele-általa a permanens *online* jelenlét. Ez utóbbi ugyanis nem a heideggeri *Dasein* – az ontikusan kitüntetett jelenlét – természetes (ki)áradása, csupán a jelenbe vetettség improduktív kényszere, melynek alanya kénytelen-kelletlen a tárgyi létezők (a kéznél-lét, a kézhez-állóság) sorsára jut. Nem kell képzett fenomenológusnak lennünk ahhoz, hogy belássuk: a képernyő elé szegezetség orwelli pozíciójából fájón hiányzik a közösség érlelő, önértelmezést segítő visszajelzése egyfelől, a tudatosan megélt meditatív-kontemplatív egyedüllét kontrollinstanciája másfelől. Munkaidő és magánélet között végképp elmosódnak a tér- és időbeli határok: míg a baráti és rokon (telefon)beszélgetések szakmai gondok és szisztenciális félelmek, addig a szakmai konzultációk, tudományos tanácskozások személyes problémák, magánéleti tragédiák megvitatásával keverednek.

Nem is beszélve az óvodai és iskolai közösségükből hónapokra kiszakadó gyerekekről és kamaszokról, akik *home office*-ra ítélt szülei mellett egyfajta társas magányba, s ami még riasztóbb: minden eddiginél mélyebb médiafüggőségbe zuhannak. Nem kétséges, hogy a felügyeleti kapitalizmus (*surveillance capitalism*) és adatbányászat (*data mining*) korát éljük. Amint arra az amerikai Jeff Orlowski 2020-as, *The Social Dilemma* című filmjében a Google és a Facebook egykori fejlesztőmérnöke, Justin Rosenstein rámutatott: éppen a *figyelmünk* az, amit „bányásznak”. A figyelmünk,

amely akaratunk szabadságának záloga, s amelynek Pilinszky esztétikájában kitüntetett szerep jut. Az irodalmi mű szövege, a digitális vagy nyomtatott könyvoldal lelki-szellemi tükörként, személyiségünk és világképünk fejlődésének motorjaként és támaszaként funkcionál. Az okostelefon képernyője és a számítógép világhálós böngészőablaka ezzel szemben olyan kémlelőnyílás, amely saját mezítelenségünket tárja fel, szolgáltatja ki a marketingcélú kíváncsiszkodók, az emberiséget irányító algoritmusok adathalászái előtt. A mesterséges intelligencia éppen emberi gyarlóságunkat, esendőségünket – vágyainkat, félelmeinket, lelki-fizikai betegségeinket – aknázza ki, és fordítja gazdáinak-fejlesztőinek javára, tudatosan zárva el az egyéni fejlődés, a szembesülés, önkorrekció és gyógyulás útjait. A vírus okozta szenvedés ily módon kétoldalú; nem csupán a betegség tüneteiben válik tapasztalhatóvá és átélhetővé, de szakmai, szociális és piaci kényszerek révén is érzékelteti hatását. Meggyőződésem, hogy a pandémia által kiváltott *hiány-jelenlét* és *jelenlét-hiány* olyan stigmát képeznek a világ testén, amelyeket csakis egy magasabb rendű, archaikus alázat tehet elviselhetővé.

Ez az alázat azonban sohasem passzív önátadás. A „semmit sem tudáshoz”, a kezdet kezdetéhez történő visszatérés ugyanis erőkifejtést követel; a „semmi”, amellyel a költő dolgozik, valójában – mint maga is hangsúlyozza – egy „*bekerített semmi*”, amelynek birtokbavételét komoly fölkészülés előzi meg.¹³ E mentális – ha tetszik: lelki – előgyakorlat az alkotáshoz és az immunitás megteremtéséhez, a *forrás mint cél* megtalálásához egyaránt elengedhetetlen. A várakozást beteljesítő közvetítés, a világra segített szó – mint személyes tanúságtétel¹⁴ – elsődleges szellemi minősége pedig a spontaneitás. A keletkező anyagban a költőnek úgy kell megérintenie tárgyát, mintha először pillantaná meg – történeti-szociokulturális kontextusától függetlenül, a maga mezítelenségében. A „semmit sem tudás” ártatlanságából kinövő michelangelói „érintés” teremti meg tehát a formát. Amikor Maár Gyula kérdései nyomán a költő eltűnődik rajta, hogy vajon „be lehet-e manipulálni, be lehet-e játszani az anyagot”¹⁵ – a népszerű pszichológia fordulatával: *be lehet-e vonzani a tárgyat* –, válasza egyszerre vonatkozik az ímént körülírt meditatív lélek- és tudatállapotra, s egyszerre az alázat attitűdjére: „[E]zt a legjobban akkor lehet, ha *minél eleresztettebb* vagyok...”¹⁶

Ide kívánczik, hogy Pilinszky önmagát „antifelvilágosult”-ként határozta meg¹⁷ – szemben a wittgensteini hagyománnyal, amelyre Esterházy Péter révén önálló esztétikai iskola épült. Mint a Rada Saratlicának adott 1975-ös nyilatkozatában kifejtette: képtelen megérteni a nyelv elégtelenségének elvét valló ifjabb pályatársait. Pilinszky éppen ellenkező álláspontra helyezkedett. Hittel vallotta: a nyelv „túlárad” rajta – ezért érezhette Dosztojevskijét élete végéig „modernebb”-nek és „szerényebb”-nek James Joyce-nál.¹⁸ E szerénység háttérben tehát nem az izlés konzervatív korlátai húzódnak meg: krisztusi alázat rejlik mögötte. Nem valamiféle profán – „esztéta” – üdvtant propagál Pilinszky, amikor (a 20. század végének divatos irodalomelméleti iskoláit messze megelőzve) ki mondja: a „hirtelen föllépő keletkezés vagy sarjadás” – a pillanat, „amikor a mű önmagát kezdi el írni” – „*visszavetül és megváltja a megfogalmazott anyagot.*”¹⁹ A pandémia második esztendejébe lépve nap mint nap tapasztaltuk, miként húzta keresztbe életünk praktikus terveit – gátat vetve egyúttal az elvakult önmegvalósítás és arculatépítés trendi lehetőségeinek is – a védekezés kényszere. Különösen fontos tehát, hogy megértsük, miben áll a termékeny(itő) jelenlét evangéliumi képlete Pilinszky esztétikájában. Míg Arany János a „jövő szó dallamának” meghallásában, Kosztolányi Dezső a „még nem mondott szó” keresésében, József Attila pedig „a keletkező szó” megjelenítésében éri tetten a poézis sajátos antropológiai teljesítményét,²⁰ addig Pilinszky-nél a „keletkező pillanat” kárpótól „összes megrendezett és elképzelt és tervszerű életünkért, ami

megbukott”. Ez – és csakis ez – a mozzanat, az alkotás önálló életének első pillanata mutatja meg azt, hogy „visszafele is megváltódhatunk”; „az elrontott ünnep jóvá változhat”.²¹ A karantén mindnyájunkat kíméletlenül figyelmeztet: döntenünk kell, hogy uralkodni próbálunk – boldogtalan zsarnokként – egyszeri életünk felett, vagy visszatérünk a gyermeki lét naiv alázatához, a „figyelem iskolájá”-nak tanításához.²² Mert senki sem szolgálhat egyszerre két úrnak; s a világunkat sakkban tartó vészhelyzet minden kétséget kizáróan demonstrálta az egyik – mégpedig az e világi – egzisztencia korlátait: bizonytalan, sérülékeny voltát. Míg a vírus életüket követel, a művészet gyógyító valósága életüket menthet, amennyiben perspektívát ad, felszabadítja e világi céljaink börtönében sýnlódó alkotóerőinket és életidegen célok szolgálatába kényszerített személyiségünket.

Pilinszky a maga cigarettafüstös dolgozószobájának cellamagányában, az isteni ihlet pillanatait várva az élet-ajándék, az élet-ünnep költői közvetítésére tette fel életét. Thomas Stearns Eliot szerepfelfogását követve, nem különleges – eminens – személyiségnek, hanem médiumnak, vagyis közvetítőnek tekintette a költőket – köztük önmagát is.²³ A század egyik legautentikusabb misztikusa, Simone Weil írásait olvasva felismerte: szellemi elődje őszintén hitt abban, hogy „szerepe” a tiszta és elfogulatlan intellektus kontrollja a világ és az események felett.²⁴ Vajon nem ugyanez a szerep hárul-e napjainkban is a reményt és támaszt kereső emberiség szolgálatát vállaló művészekre? Weil – akárcsak Rilke – éles különbséget tett a tények és a valóság között; Pilinszky szerint „a művészet ambíciója tulajdonképpen nem más, mint a tényektől eljutni a valóságig”.²⁵ Nos, a halálozási adatok, a törvényi szabályozások, az életbe lépő tilalmak és kedvezmények rendszere tények láncolatát alkotják. De vajon kitapintható-e mögöttük a mélyebb emberi valóság, amelyre és amely felett a művész – a misztikus pozícióban leírt-kimondott szavak révén – hatást és kontrollt gyakorolhat?

Mindenekelőtt nemcsak az alkotóknak, de valamennyiünknek vissza kell térni a „figyelem iskolájá”-hoz. „Egy súlyos beteg, ha rosszul nyúlnak hozzá, félrelöki a segítséget. Viszont a pontos diagnózisnak nem tud ellenállni” – szögezi le Pilinszky az irgalmas szamaritanus bibliai példája kapcsán.²⁶ Világunk e vészterhes időkben maga is szakszerű, megkérdőjelezhetetlen diagnózisra szorul, hiszen – amint azt Boros János filozófus kollégám tanácskozásonk vitaindítójában megfogalmazta –: ha nem is a vírust magát, de azt a közeget, amely a vírust kitermelte, a tudomány teremti meg és újra. Pilinszky 1975-ös nyilatkozatának sorai mintha csak tegnap hangzottak volna el: „Korunk emberét a másodrendű dolgok érdeklik. A világot azonban a költészet, a hallgatag nők és a magok éltetik.”²⁷ Figyelmünket, ha nem is a tudat teljes kiüresítéséig, de vissza kell tereelnünk az elsőrendű dolgokhoz: *belső* – lelki és szellemi – *immunitást* ugyanis egyetlen védőoltás sem adhat, legyen az akár kínai, akár orosz vagy amerikai. Amint a költő nemzedékűnk, az 1991-ben elhunyt Nemes Nagy Ágnes aforisztikus tömörséggel felszólított: „Tanulni kell. A téli fákat.” És tanulnunk kell az érett Pilinszkytól is, aki élete utolsó évtizedében önmagát igyekezett befejezni, miközben megállíthatatlanul távolodott saját korától, s közben azon tűnődött: vajon egybeesik-e egy adott kor mondanivalója magával a korról.²⁸ Válasza bölcsen bizonytalan. „Nagyon nehéz eldönteni – figyelmeztet –, hogy tulajdonképpen mi a kor; mert a kor nem biztos, hogy azonos azzal, amiről beszél. Illetőleg: nem *teljesen* azonos.”²⁹

*

Ma már valószínűleg nem képezi vita tárgyát, hogy a koronavírus-járvány 2020. januári európai betörésével új időszámítás kezdődött hazánkban is. Pusztító világháborúk súlyával mérhető vízvázalástóról beszélünk. Átalakult a gazdaság, a kultúra, még a

politika szerkezete is – nyilvánvaló, hogy az élet soha többé nem lesz olyan, mint a COVID nyitó hulláma előtt volt. Több mint egy év telt el az első regisztrált magyar beteg nyilvántartásba vétele óta [a konferencia időpontjától számítva – A szerk.], s még mindig nem látjuk a járvány végét. Azt pedig csupán találgathatjuk, mi volt – s főként: mi lesz az újabb és újabb generációk számára – a pandémia korának üzenete. Egyvalamiben azonban biztos vagyok: a tények regisztrálását átengedhetjük a tudománynak, de a valóság iránti felelősség közös. Ezt a közös felelősséget exponálja a 2021-ben száz esztendeje született Pilinszky János életműve, és ebben áll a „keletkező gondolat” poétikájának aktualitása is.

JEGYZETEK

- 1 A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóközpontjának *A művészet közege III. – Alkotáselemélet, elméletalkotás a vírus idején* című konferenciáján elhangzott előadás (Pesti Vigadó, 2021. március 29.) szerkesztett változata.
- 2 Pilinszky János: Tünődés az „evangéliumi esztétikáról”. *Új Ember*, 1961. 49. sz. 3. o. Idézi és értelmezi: Hafner Zoltán: *Az üldözött legenda: Kilencvenkilenc éve született Pilinszky János*. Magyar Nemzet, 2020. november 28.
- 3 *Hűség a labirintushoz: Beszélgetés Pilinszky Jánossal*. Rendezte: Maár Gyula, Bp., MTV, 1978. <https://www.youtube.com/watch?v=Xka8jpMXyiw> (utolsó letöltés: 2021. 03. 10.)
- 4 Pilinszky-portré a televízióban (Maár Gyula). In *Pilinszky János: Beszélgetések*. Szerk. Török Endre, Bp., 1983, Magvető, 219–241. o.; Egyenes labirintus: Pilinszky-portré a televízióban (Maár Gyula). In *Pilinszky János: Beszélgetések*. Szerk. Hafner Zoltán, Bp., 2016, Magvető, 254–273. o.
- 5 Pilinszky 2016: i. m. 257. o.
- 6 Uo. 260. o. Kiemelések tőlem – S. M.
- 7 Uo. 258. o.
- 8 Pilinszky János: A „teremtő” képzelet sorsa körünkben. In uő: *Összegyűjtött művei: Versek*. Szerk. Jelenits István, Bp., 1993, Századvég, 80. o.
- 9 *Pilinszky János Összegyűjtött művei: Naplók, töredékek*. Szerk. Hafner Zoltán, Bp., 1995, Osiris, 71. o.
- 10 „Azt hiszem, hogy egy igazi író legvégül ugyanannyit tud, mint egy igazi filozófus a világról. Az egész ugyanolyan, mint a Jákob létrája, amin az angyalok föl-le közlekednek, és a küldetésük is ugyanaz.” – Pilinszky 2016: i. m. 260. o.
- 11 *Mindenkor újra semmit sem tudni (Rada Saratlić)*. Pilinszky 2016: i. m. 218–219. o.
- 12 Uo. 263. o.
- 13 „Nézd, ez a semmi, előbb megmondtam, hogy egy bekerített semmi azért, tehát megelőzi egy nagyon is nagy fölkészülést, ami végül is befut a semmibe.” – Uo. 261. o. (Kiemelés az eredetiben.)
- 14 „Én nem akarok egyéb lenni, mint tanúságtévő...” – Uo. 272. o.
- 15 Uo. 259. o.
- 16 Uo. 259. o. (Kiemelés tőlem – S. M.)
- 17 Uo. 220. o.
- 18 Uo. 218. o. („Arról, hogy mi is a nyelv, Dosztojevszkij sokkalta többet tudott, mint Joyce – írja munkanaplójában Pilinszky. – Ahogy arról is, hogy mi a lét és mi az ember. A nyelvet ő is elvezérelhette és megállíthatta volna egy narcisztikusan önállósított szinten. De ez olyasmi lett volna, mint egy hős, vagy egy menekülő ember, ki vállalkozását és futását öncélú és öntörvényű balettá alakítaná. Dosztojevszkij írástechnikája más. Ó az irtalmasság testi és szellemi cselekedetére, s ha menekül, egyedül menekvésére koncentrál. S íme: ügyetlen mozdulatai oly szépséget és önállóságot öltenek magukra, amit semmiféle koreográfia, kifejezésen túli szövegnek szánt írásmű sem pótolhat, meg se közelíthet. Az a nyelv ugyanis, ami nem kíván kifejezés lenni, csak kifejezés lesz: a valóság fülsiketítően hamis utánzata.” – Uő.: Egy lírikus naplójából. *Új Ember*, 1972. szeptember 24. 3. o.)
- 19 Pilinszky 2016: i. m. 260. o.
- 20 Részletes kifejtését lásd: Kovács Árpád: *Versbe írt szavak*. Bp., 2011, Argumentum.
- 21 Pilinszky 2016: i. m. 260. o.
- 22 Uo. 266. o.
- 23 *Adyról (Vezér Erzsébet, Parancs János, Szekeres László)*. In Pilinszky 2016: i. m. 48. o.; *A személyes és a személytelen (Kovács Júlia)*: Uo. 52. o.
- 24 Pilinszky 2016: i. m. 265. o.
- 25 Uo. 266. o.
- 26 Uo. 266. o.
- 27 Uo. 219. o.
- 28 Uo. 269. o.
- 29 Uo. 269. o. (Kiemelés tőlem – S. M.)

Hatalomváltások kihívásai és a szabadkai (bácska–bánsági) zsidóság, 1918–1945

A kötet főcíme – *Egy elmesélhetetlen történet* – első pillantásra a szűkülőben lévő olvasói figyelem felkeltésére szolgáló felhívásnak tűnik, noha az „elmondhatatlanság” – tekintettel a téma 240 oldalas szabatos kifejtésére – nyilvánvalóan paradox állítás. A témamegjelölésben sokkal inkább eligazítanak az alcímek kulcsszavai. Arról tanúskodnak, hogy a kötet „érzékeny” témát dolgoz fel, amelyet mindmáig nem egyszerű a szakmai fogalomtár és módszertani követelmények szerint tárgyalni. A szerző, *Déavári Zoltán* mégis erre tesz kísérletet – előre bocsátom, hogy – sikerrel.

A makacsul tovább élő tabuk kiiktatásának igénye önmagában is messzemenően indokolná a szerző témaválasztását, a kötet bevezetőjéből azonban kiderül, hogy a három hatalomváltást hozó rövid korszaknak ez ideig egyetlen – a szocialista korszak jellegzetes tónusban megírt – összegzése látott napvilágot. Az is szerb nyelven. A magyar olvasó számára tehát, mondhatni, ismeretlen témáról van szó, ami azért is sajnálatos, mivel a Trianon-centenárium óta a történeti közgondolkodás és a nemzetpolitikai programadás szintjén is elfogadott igazsággá vált, hogy az utódállamokban rohamosan olvadó magyar közösségek hanyatlása jelentős részben a zsidóság magyar kultúráról és politikai hagyománytól való eltávolításának/eltávolodásának a következménye.

A szerző a bevezetőjében tematikus kifejtést ígér, s csakugyan egy-egy intézmény (szeretetkórház), csomóponti esemény (impériumváltások) vagy jelenség (az állami antiszemitizmusok, cionizmus) mentén vizsgálja a címben körülírt témát, mégis időrendben haladva tárja az olvasó elé a szabadkai zsidóság kiütkeresésének és hanyattatásának krónikáját. E sajátosság ellenére a többször előkerülő témákban (mint az állami zsidó-politika vagy cionizmus kérdése) sincsen zavaró ismétlődés, ami az átgondolt szerkesztés eredménye.

A kötet két főfejezete közül az elsőben a szerb katonai megszállás és a hatalomátadás nyers körülményeiről (kijárási tilalom, cenzúra, népességi statisztikák meghamisítása stb.) ír. A továbbiakban az októbrista zsidó emigráció kulturális és politikai szerepvállalását taglalja. A magyar forradalmak emigránsairól azt a rövid összefoglalást adja, hogy ellentmondásos magatartásuk ellenére szerepük vitathatatlan a közös magyar érdekképviselő és a kisebbségi magyar irodalom és intézményi háló megalapozásában és fenntartásában.

Az *Országos Magyar Párt* megalakításában, programja megalkotásában és vezetésében (lásd: VI. fejezet) a zsidó származásúaknak csakugyan kiemelkedő szerepük volt. Itt kell megemlítenünk, hogy a szerző által a „délsláv állam egészére kiterjedő”-nek mondott (32. o.)

Magyar Párt nemhogy az ország egész területén, de magyar szórványvidékeken sem építkezhetett. Az országos szintű jelöltállítás követelménye ugyanis éppen a regionális politikai szervezeteknek mint az etnikai alapon képződött pártoknak a korlátozását szolgálta, hogy együttműködő elköteleződésük estén is csak szerb tömegpárti támogatással lehessenek parlamenti képviselők. A centralizált belgrádi kormányzat még ennek a visszaselvnek az érvényesülését is jelentősen korlátozta. A hatósági zaklatásokra ugyan – több példát említve – a szerző is rámutat, a kortárs Csuka János monográfiájából azonban tudhatjuk, hogy a Magyar Párt a választási érában a Szerémségben sem fejthetett ki politikai kampányt, még kevésbé a még mindig félszázezres szlavóniai diaszpóra egészében.

A zsidóságnak a magyar politikai párt megszervezésében megmutatkozó aktivitása ugyanakkor a kezdetektől ellenérzéseket támasztott, antiszemita felhangokkal. A szerző az ellentéteket tovább mélyítő diszkriminatív Pribičević-féle iskolatörvény fényében voltaképpen az összes utódállam zsidókérdésben kialakított politikai gyakorlatának terhes következményeire mutat rá, főként az oktatásügyben. (A miniszter ugyanis etnikai alapon kiharcolta a magyar iskolákból a zsidó vallású tanulókat, s az így támadt „lét-számhiány miatt” több magyar középiskola volt kénytelen bezárni kapuit.)

Az időrendi tárgyalási mód miatt a dolgozat két fejezetet is szentel a „három-egy királyság” állami zsidó-politikájának, ugyanakkor már a magyar világ összeomlásának idejéből hoz példákat arra, hogy a spontán etnikus vetélkedés milyen pozícióharc és antiszemita támadások okozója lett a vegyes lakosságú régióban. (Lásd a bunyevác közösség törekvéseit, s a *Neven* című lap támadásait.) A VII. fejezet differenciáltan mutatja be a délszláv állam zsidó-politikáját, az antiszemitizmus háttérének és intenzitásának regionális különbségeit, megállapítva, hogy már az optálási időszakban tömegesen utasítottak ki zsidó származásúakat Bácskából; s noha a magyar Numerus Claususon túlmutató törvényi retorziók csak 1940-től érik a közösséget, a fasisztoid társadalmi formációk (mint például az *Orjuna*) már jóval korábban keserítették a nemzeti kisebbségek és zsidóság életét (48. o.).

A XI. fejezet ugyanennek a kérdésnek a sajtó vonatkozásait emeli ki. Megállapítja, hogy a délszláv állam megosztó kísérletei és a lojalitásukat megkérdőjelező vádak ellenére a zsidó hitközség vonakodott követni a hivatalos nyelv kötelező használatáról szóló 1926-os törvény rendelkezéseit, s még a prédikációk is magyarul folytak. (Hasonló tendenciák érvényesültek a Singer Bernát szeretetkórház működésében, amelyet a IX. fejezetben jár körül a szerző.)

Ugyancsak két fejezetet szentel a szerző a cionizmus kérdésének. A IV. fejezet az államhatalom központosító szándékai és a hullámzó, de mindig tapintható antiszemita megnyilvánulások kettős hatására megnyíló cionista alternatívát veszi górcső alá. A ket-tősség a kérdést övező vitákban (a magyar zsidó kisebbségi érdek – kontra sajátos zsidó érdekkellentétpárjában) is megjelenik. A vita alakulását a szerző azzal a megállapítással szemlélteti, hogy a magyar zsidó sorsközösséget – szándékai ellenére – a délszláv kormányzati presszió inkább erősítette.

A X. fejezet a cionizmus kérdését a hitközség szűkebb keretein belül vizsgálja. A szerző általánosságban megállapítja, hogy a zsidó nacionalizmus leginkább ott nyert teret, ahol a családi közegben a szerb vagy a német nyelv volt használatos (például Újvidéken). A folyamatnak nemzedéki vetülete is volt, miután inkább az idősebb korosztály tekintette anyanyelvének a magyart. Az államnyelven szocializálódott fiataloknak ezzel szemben eltérő kulturális kötődéseik voltak. A kizárólagosságra törő jugoszlavizmus miatt a cionizmus számukra „mint a zsidó etnikai tudat és nemzeti törekvés egyfajta harmadikutas, menekülő útvonal alternatívájaként jelent meg” (63. o.). Belgrádnak természetesen sem ez, sem a későbbiekben bekövetkező zsidó exodus nem volt ellenére, hiszen az végül is a magyarság meggyengüléséhez vezetett.

Ezek a megosztó fejlemények és hatások döntően befolyásolták a magyar közösség belső viszonyait. Az antiszemita megnyilvánulásokkal zajló belharc újabb állomása a *Magyar Olvasókör* vezetéséért folytatott küzdelem volt (lásd: XII. fejezet). Ennek fő okát a nemzedékváltásban és a növekvő szociális ellentétekben jelöli meg a szerző.

* * *

A kötet második része a csetnikek, dobrovoljacok és orvlövészek által fékezni próbált magyar bevonulástól a Tito partizánjainak felülkerekedésével beköszöntő második Jugoszlávia rendszerváltásáig kalauzolja el az olvasót. Az eddig is követett tárgyilagos

beszéd-módban bomlik ki Budapest zsidó-politikája: a katonai közigazgatás megszervezésétől, a háborúnak, a helyismeret hiányának és az „ejtőernyős” magyar tisztviselők közönyének és mohóságának is betudhatóan a növekvő szociális feszültségek növekedésével a zsidóság megítélésének elfajulásáig, amikor a más vallású magyarokat, a szabadkai és bácskai zsidóságot immár egy ellenséges faj tagjaiként éri hátrátétel. A szerző a magyar hivatalosság felelősségét boncolgató második résznek ugyan „*A zsidókkal együtt élni nem tudunk*” idézettel adott címet, mégis egy szélesebb politikai közegben veszi számba a zsidóságot ért túlkapásokat. A történések dialektikus megítélését mutatja ez a nyelvi fordulat is: „a korszakra jellemző intoleráns légkör”. A részrehajlás nélküli történetvezetést példázza a szerbek erőszakos cselekményeinek szemtanúkkal hitelesített megjelenítése is (90–91. o.). Ez azonban nem fedi el a kommunista mozgalomban fontos szerepet betöltő zsidóság mindinkább ellenséges, retorzív kezelésének drámáját. A méltatlan bánásmód tényei között különösen sajnálatos a népek békés együttélésének és a magyar kultúra szolgálatának erkölcsi alapzatán tevékenykedő magyar lapok megbélyegzése „hütlenséggel” (lásd: *Bácsmezei Napló* vagy a magyar párt szócsövének számító *Hírlap*), s majdan betiltása, pusztán a szerkesztők döntően zsidó származása miatt.

Mindezek ellenére megállapítást nyer, hogy a bácskai magyar társadalomban az antiszemitizmus nem tudott mély gyökeret eresztetni. A szerző álláspontja, hogy a trianoni országrészek összehasonlításában a zsidóellenesség legenyhébb kórtünete éppen a tárgyalat régiót jellemezte (120. o.).

Érdekes elméleti kitérőnek tűnik a Jugoszláv Kommunista Párt nemzetiségi politikájának demokratikus jellegét rögzítő szakasz, a magyar többségű Észak-Bácska elszakadási jogának kinyilvánításával, a demokratikus földosztás követelésével, minthogy az ígértetevők a program e sarkalatos pontjait soha nem teljesítették. A szerző azonban ebből a premisszából kiindulva egy meggyőző levezetést ad arról a folyamatról, hogy a csábító és valóságtartalmától függetlenül nagy mozgósító erejű ígéretek miként tereltek a kismimizett szegényparaszti társadalom tagjait a bűnbakkeresés és az elfojtott indulatok kiélésének erkölcsi zsákutcájába. Ugyanakkor a felelősség kérdésében egyensúlyt igyekszik tartani, amikor leszögezi, hogy e sajnálatos megnyilvánulások (haszonlesés, névtelen feljelentések, a zsidó vagyonok elorozása) ellenére a tisztességes magatartásra és együttérzésre is van példa, még ha ezek inkább számítottak „rendhagyó kivételnek” (123. o.). E fájdalmas megállapítás érvényét az oldalakon át idézett példák igazolják.

Az anyagi és erkölcsi károkon túl a háborús körülmények között lezajló magyar viszarátérés emberéleteket is követelt. A Mayer Ottmár nevével fémjelzett magyar zsidó kommunisták kivégzését követően, 1942 telén zajlott le a délvidéki razzia, amelynek minden harmadik áldozata (1068 ember) zsidó személy volt. A szerző megemlíti itt a Kárpátaljáról kitoloncolt zsidók tragédiával végződő esetét és a munkaszolgálatosokkal szembeni atrocitásokat mint a magyar antiszemitizmus emlékezetpolitikai „bűnvallásra” sarkalló eseteit. S ha nem is szembesíti ezeket a román, szlovák vagy horvát „önszorgalmú” „zsidótlánítási” programokkal, kiemeli azt a tényt, hogy a magyar államhatalom a Délvidéken sem tanúsított engedékenységet az antiszemita kilengőkkel szemben, következetesen büntette a nyereségvágyból zsidók sérelmére elkövetett cselekményeket (136. o.). A dolgozat erénye, hogy az érem másik oldala sem marad árnyékban, hiszen a délszláv kérdésben járatlanok nem tudhatják, hogy a baloldal zsidó áldozatait mint a délszláv haza mártírjait emlegeti a szerb emlékezetpolitika, a magyar „megszállók” démonizálásának egyéb kísérletei mellett. (Miközben saját kollaboránsait, mint Milan Nedićet vagy Draža Mihajlovićot rehabilitálni próbálja).

Kiegyensúlyozott az 1942. évi „hideg napok” kérdésének kifejtése is. Nem csak azon megállapítás miatt, hogy az 1944/45 telén, a partizánok által elkövetett magyar- és németellenes tömeggyilkosságok nem a magyar razziaira adott aránytalanul súlyos megtorló válasz, sokkal inkább az elszakított Délvidék homogenizálásának beteljesítését célzó intézkedéssorozat (139. o.). A szerző azt is kiemeli, hogy a magyar razzia nem központi intézkedés volt, ellentétben a szerb etnikai tisztogatásokkal. Mi több, magyar részről bírósági eljárás indult a felelősök ellen, míg a szerb elkövetők kilétét mindmáig homály fedi. (Arról pedig sem a hazai, sem a szerb társadalom nem tud, hogy a szerb és zsidó áldozatok kártérítést kaptak, az árván maradt gyermekeket magyar családok örökbe fogadták, továbbá Cseres Tibor kötete és Kovács András filmje erkölcsi elégtételt adott az elkövetett bűnökért.) Viszonosságról, méltányos szembenézésről tehát szerb részről mindmáig nem beszélhetünk.

A zsidósággal szembeni magyar magatartás megítélése Dévavári patikamérlegén ugyancsak egyensúlyt talál: megállapítja, hogy a korabeli felfogásban a zsidót a kizsákmányoló pénztőkéssel azonosították, s a tanács hatalom idején játszott szerepük is negatív érzelmeket táplált, ebből következően velük szemben statisztikailag is súlyosabb büntetést alkalmazott a magyar közhatalom, noha mindnyájan a magyar kultúra képviselőiként munkálkodtak és haltak is meg. Mindezek ellenére a szerző is hangoztatja a tényt, hogy a szerb és német igazgatási területekről a zsidók tömegesen menekültek a magyar fennhatóság alá, mivel ott viszonylag nagyobb biztonságban érezhették magukat. Lakhelyvásárlásaikkal azonban újabb szociális feszültségek gerjedtek, aminek ugyancsak a kárvallottjai lettek.

A „gazdasági őrsgérváltás” jelszavával a későbbiekben lezajló zsidó tulajdonvesztés változatos formái újólag felvetik a helybeli magyarok (főként szegényebb rétegeinek) egyéni felelősségét, ahogy az „ejtőernyős” magyar tisztviselőket és a magyar hatóságokat is. Az erkölcsi erőzóra bizonyos, hogy míg több esetben helyt adtak légből kapott vádaknak, ezzel szemben gyakran még az első világháborúban kitüntetést szerzett zsidó gyár-, üzlet- és ingatlan-tulajdonosok panaszleveleit is elutasították, noha a kedvezmények megadását törvény szavatolta (1939: IV. tc. 2.§. 1. bekezdés, 2. pont). Hasonlóképpen visszas gyakorlat volt a munkaszolgálatra elvittek tulajdonának kisajátítása, s már a józanság parancsának mondott ellent, hogy a súlyos orvoshiány ellenére számos zsidó orvostól megtagadták a kamarai tagságot, azaz a gyógyítás s lényegileg az önfenntartás lehetőségét.

Az ország német megszállása és az ily módon hatalomra segített nyilasok uralma súlyos fordulatot hozott a szabadkai és bácskai zsidóság életében. Ez nemcsak a Dávidcsillag viselését jelentette, de további megalázó tilalmakat, a gettó felállítását, s hamarosan tömeges deportálásukat is. A holokauszt túlélői a harmadik hatalomváltást is el kellett, hogy szenvedjék, hiszen a lefoglalt vagyontárgyaik a Vörös Hadsereg, a partizán boracok (harcosok) és sok más illetéktelen igénylő tulajdonába kerültek.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy az „ellenséges vagyonról” szóló rendelkezéssel a kommunista vezetés államosította a kezelésében maradt zsidó javakat, s ezzel „hátártalan cinizmussal” létfeltételeitől fosztotta meg a közösséget. Egyetlen utat hagyva szabadon számukra: szülőföldjük elhagyását.

*

Dévavári Zoltán csupán a cionizmus eszmetörténeti vonatkozásainak fejtegetésében hagy bizonyos hiányérzetet az olvasóban. A cionizmusnak a budapesti Herzl Tivadar munkásságával fémjelzett megújulása, a regionálist az országgal, sőt a nemzetközivel szembesítve, a zsidóság politikai szerepvállalása tágasabb értelmezési keretet nyerhetett

volna. Megfontolva azonban, hogy ezzel a tárgyalási móddal a zsidóság „világhatalmi törekvései”, avagy a munkásmozgalmi ténykedésével a társadalom „elforgatásának” vitatott toposzai is vizsgálat tárgyát kellett volna, hogy képezzék, könnyen belátható, hogy ez a kitérő szétfeszítette volna a dolgozat kereteit. Nem szólva arról, hogy a Szabadkán tömörülő zsidó közösség – a kötetben többszörösen aláhúzott – társadalmi ambícióinak mértékletessége, a magyar kultúrához való szoros kötődése nem is szolgáltak megfelelő alapul ennek a szempontnak a tételes érvényesítéséhez.

A szerző a többnyelvű szakirodalom, a széles forrásbázis (a különlegesen értékes Várady-hagyatékkal), valamint a korabeli sajtóforrások bázisán kalauzolja olvasóit, hűvösen tárgyilagos kutatói attitűddel, fegyelmezett fogalmi köntösben, ami a nemzeti-etnikai közösségek toleranciaküszöbét sem sértheti. S a bácskai zsidóságról megrajzolt képben – halványabb kontúrral – kiábrázolódik a bácskai magyar közösség párhuzamos története is. Mindezeket túl a lábjegyzetekben kibontott rövid életrajzok egy kisebb biográfiai munka ismeretanyagát is belesűrítik a kötetbe, amelyek nemcsak olvasmánysabbá teszik a művet, de eligazítják az olvasót az egyes rész kérdések megértésében, személyes felelőségek és/vagy érdemek megállapításában. A sokféle szereplő visszakeresését a szövegben *Névmutató* segíti. (A kötetben előforduló – nem számos – stiláris és sajtóhiba egy új kiadás esetén könnyen kiküszöbölhető.)

Bevezetőjében, ars poétikája megfogalmazásakor Dévavári Zoltán a Bloch-i felfogásra utal (tudniillik a források és tények nem önmaguktól értetődők). Nos, a tények feltárása, az események felidézése közepette a történész számára csakugyan a legnagyobb kihívás a jelenségek kiegyensúlyozott értelmezése. Esetünkben mégis megállapítható, hogy a szerző érvényes és időtálló közlési módot talált a bácskai magyar zsidóság két világháború közötti történetének rekonstruálására.

[Dévavári Zoltán: Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció. A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete (1918–1945). Budapest, 2020, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló (Veritas Könyvek 17.), 239 oldal]

Ha-Joon Chang¹

Az üres kosár

A közgazdaságtan a hatalom nyelve és így mindannyiunkat érint. Lehetne javítani megkopott eszköztárát?

1986-ban elhagytam szülőhazámat, Dél-Koreát, és Nagy-Britanniába jöttem, hogy már végzős hallgatóként a Cambridge-i Egyetemen közgazdaságtant tanuljak. Nehezen mentek a dolgaim. Nem beszéltem jól angolul. Rasszizmussal és kulturális előítéletekkel volt tele a levegő. Az időjárás pedig pocsek volt. De a legrosszabbak az ételek voltak. Mielőtt Nagy-Britanniába érkeztem volna, el sem tudtam gondolni, hogy lehet ennyire rossz valami, amit ételnek neveznek. A húsokat túlsütötték és nem fűszerezték meg. Nehéz volt megenni őket, hacsak nem volt hozzájuk mártás, amelyet lehetett igen jól csinálni, de rendkívüli módon el is lehetett rontani. Az angol mustár nagy kedvencemmé és létfontosságú fegyverré vált az étkezéssel folytatott küzdelemben. A zöldegeket a szétmállásig főzték, és csak megszóva váltak ehetővé. Néhány brit barátom harciasan azzal érvelt, hogy az ételük gyengén fűszerezett (esetleg... íztelen?), mert az alapanyagok olyan jók, hogy azokat nem szabad tönkretenni ínycsemegeknek való dolgokkal, mint például a szószoval, amelyeket az ördögös franciák használtak, mert el kellett rejteniük a gyenge minőségű húst és az állott zöldegeket.

1 Ha-Joon Chang: a londoni SOAS (School of Oriental and African Studies) Egyetem közgazdaságtudományi kutatóprofesszora. Könyvei: *23 Things They Don't Tell You about Capitalism* (2010) – magyar nyelven 2013-ban jelent meg, *23 dolog, amit nem mondtak el a kapitalizmusról* címmel; *Economics: The User's Guide* (2014) és az *Edible Economics: A Hungry Economist Explains the World* (2023).

Ez az érvelés rögtön elvesztette minden alapját, amikor az első cambridge-i évem végén Franciaországba látogattam, és először kóstoltam bele az igazi francia konyhába.

Az 1980-as évek brit étkezési kultúrája – egyetlen szóval élve – konzervatív volt; mélyen konzervatív. A britek semmi olyat nem ettek meg, amit nem ismertek. Az *idegennek* tartott ételre szinte vallásos borzalommal és zsigerből jövő viszolygással tekintettek. A teljesen angol mintára készült – és rendszerint gyenge minőségű – kínai, indiai és olasz konyhán kívül más nemzeti ételeket nem lehetett látni, hacsak nem mentünk el a Sohóba vagy London más kifinomultabb kerületébe. A britek maradását az étkezés terén a mára már nem működő, de akkoriban teljes gőzzel üzemelő Pizzaland étteremlánc fémjelezte számomra. Miután rájöttek, hogy a pizza szintje a trauma okozásáig „idegen” lehet, olyan menüvel csalogatták be a vendégeket, ahol a felszolgált pizzájukhoz sült krumplit is választhattak – amely a biztonság érzésének kulináris variációját képviselte a britek szemében. Ahogy az idegenség témájáról szóló minden vita, természetesen ez a hozzáállás is teljesen abszurd közelebről megvizsgálva. Az Egyesült Királyság kedvenc karácsonyi vacsorája (Észak-Amerikából származó) pulykából, (Peruból vagy Chiléből érkező) krumpliból és (bármilyen hihetetlen, de Brüsszelből érkező) kelbimbóból áll (angolul a kelbimbó Brussels Sprouts, azaz 'brüsszeli bimbó' – a fordító megjegyzése). De ezzel most ne foglalkozunk. A britek akkoriban egyszerűen nem vették fel a „külföldi szokásokat”.

Mekkora kontraszt a mai brit étkezési színtérhez – az változatos, kifinomult és még kísérletező is. Londonban különösen sok minden kapható – olcsó, de kiváló török döner kebab, amelyet hajnali egykor egy kis furgonból lehet vásárolni az utcán; elképesztően drága, többfogatásos japán kaiszeki vacsora; étellel teli spanyol tapasbárok vannak, ahol hangulatunk és költségvetésünk szerint párosíthatjuk és keverhetjük

a dolgokat; bármit. Az ízek a vibráló, merész koreaitól a visszafogottabb, de szívet melegítő lengyelig terjednek. Választhatunk a perui ételek– ibériai, ázsiai és inka gyökerekre visszanyúló – összetettsége és az argentin steak egyszerű zamatossága között. A legtöbb nagy hipermarketben és élelmiszerüzletben kaphatók az olasz, mexikói, francia, kínai, karibi, zsidó, görög, indiai, thaiföldi, észak-afrikai, japán, török, lengyel és talán még a koreai konyha alapanyagai is. Ha egy különlegesebb fűszerre vagy hozzávalóra vágunk, ott valószínűleg beszerezhető. Mindez egy olyan országban történik, ahol az 1970-es évek végén egy amerikai barátom szerint, aki akkoriban cserediák volt, Oxfordban a gyógyszertár volt az egyetlen hely, ahol olívaolajat lehetett kapni (fülszír lágyítására, ha valaki kíváncsi lenne rá).

Az én elméletem úgy szól, hogy a britek valamikor az 1990-es évek közepe vagy vége táján „kollektív megvilágosodáson” estek át az ügyben, hogy ételeik ehetetlenek, miután különféle – és többnyire érdekesebb – főzési stílusokkal ismerkedtek meg külföldi nyaralásaik során, és mindenekfelett az egyre sokszínűbb bevándorló közösségeknek köszönhetően. Miután ez megtörtént, már tárt karokkal fogadták a világ konyháiból kikerülő bármely ételt. Nincs értelme azon erősködni, hogy az indiai konyha jobb-e, mint a thai, vagy a török ételeket kell-e előnyben részesíteni a mexikóiakkal szemben. Minden jöhet, ami jóízű. A britek szabadsága, hogy valamennyi felkínált lehetőséget egyenrangúként mérlegeljék, odáig vezetett, hogy talán az egyik legkifinomultabb étkezési kultúrát alakították ki.

Míg fénysebességgel táult étel-univerzumom, a másik univerzumomat – a közgazdaságtant – sajnálatos módon épp egy fekete lyuk készült beszippantani. Az 1970-es évekig a közgazdaságtant a legkülönfélébb „iskolák” népesítették be, amelyek különböző elképzeléseket és kutatási módszereket foglaltak magukban: klasszikus, marxista, neoklasszikus, keynesiánus, fejlesztéseméleti, osztrák, schumpeteri, institucionalista és viselkedéseméleti iskolákat, hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Ezeknek a közgazdasági iskoláknak – azaz a közgazdaságtant különböző meg-

közelítéseinek – különféle elképzeléseik voltak (és vannak) abban az értelemben, hogy ellentétes erkölcsi értékeket és politikai álláspontokat képviseltek, miközben eltérő módon értelmezték a gazdaság működését. A közgazdászok egymással versengő módszereit az *Economics: The User's Guide (Közgazdaságtan: Használati utasítás)* című könyvemben (2014), a „*Let a Hundred Flowers Bloom – How to 'Do' Economics*” (*Hadd virágozzon száz virág – Hogyan 'csináljuk' a közgazdaságtant*) című fejezetben fejtem ki.

A különböző módszerek nemcsak egyszerre voltak jelen, hanem kölcsönhatásban is voltak egymással. A versengő közgazdasági iskolák időnként „élet-halál harcot” vívtak – az osztrákok a marxistákkal az 1920-as években, vagy a keynesiánusok a neoklasszikusokkal az 1960-as és 1970-es években. Máskor jobb indulattal viseltettek egymás iránt. A viták és a kormányok által világszerte kipróbált intézkedések révén minden iskola arra kényszerült, hogy tovább finomítson az érvelésén. Különböző iskolák vettek át egymástól elképzeléseket (gyakran anélkül, hogy azt tisztességgel elismerték volna). Némely közgazdász még a különböző elméletek összeolvasztására is kísérletet tett – egyes közgazdászok például egyesítették a keynesi és a marxista elméleteket, és létrehozták a „posztkeynesiánus” közgazdaságtant.

Az 1970-es évekig a közgazdaságtant inkább olyan volt, mint ma a brit éttermek kínálata: sokfajta konyha – mindegyik a maga erősségeivel és gyengeségeivel – igyekezett felhívni magára a figyelmet; mindegyik büszke volt a hagyományaira, de rákényszerült, hogy tanuljon is a másiktól, így sok szándékos, de akaratlan fúzió is létrejött.

A szellemi monokultúra leszűkítette a téma intellektuális génállományát

Az 1980-as évek óta azonban a közgazdaságtant olyanná vált, mint Nagy-Britannia konyhaművészete 1990 előtt. Egyetlen hagyomány – a neoklasszikus közgazdaságtant – lett az egyetlen kínálat az étlapon. Ahogy minden más iskolának, ennek is megvoltak az erősségei, de a

komoly korlátai is. A neoklasszikus iskolának ez a felemelkedése bonyolult história, amelyet itt nem lehet kielégítő módon megtárgyalni.

Ha sorra vennénk a történetét, látnánk, hogy sok összetevője van. Természetesen fontosak voltak a tudományos tényezők – mint például a különböző iskolák előnyei és hibái, valamint a matematikának mint kutatási eszköznek a növekvő dominanciája (amely bizonyos fajta ismereteket előtérbe helyezett, míg másféle tudást háttérbe szorított). Felemelkedésében azonban óriási szerepe volt a hatalmi politikának is – mind a közgazdászörökön belül, mind a külvilágban. A szakmai hatalmi politika szempontjából a közgazdasági Nobel-emlékdíj (amelyet a svéd központi bank, a Sveriges Riksbank alapított és ad) sokat tett a neoklasszikus közgazdaságtan népszerűsítéséért. A szakmán kívüli hatalmi politika szempontjából a neoklasszikus iskolát elfogadhatóbbá tette az uralkodó elit számára az a velejárója, hogy nem szívesen nyilatkozott a jövedelem, a vagyon és a hatalom elosztásának kérdéséről, amely minden létező társadalmi-gazdasági rend alapjául szolgál. Az oktatás – a második világháború utáni korszakban zajló – globalizációja, amelyben az Egyesült Államok aránytalan méretű „puha” kulturális hatalma volt a legnagyobb befolyással, döntő szerepet töltött be a neoklasszikus közgazdaságtan elterjesztésében; ez utóbbi először az Egyesült Államokban vált uralkodóvá az 1960-as években.

Bármilyen okok is álljanak azonban a háttérben, a neoklasszikus közgazdaságtan ma annyira eluralkodott a legtöbb országban (Japán és Brazília, illetve kisebb mértékben Olaszország és Törökország a kivételek), hogy a „közgazdaságtan” terminus – sokak számára – a „neoklasszikus közgazdaságtan” szinonimájává vált. Ez a szellemi monokultúra leszűkítette a téma intellektuális génállományát. A – mai közgazdászok túlnyomó többségének számító – neoklasszikus közgazdászok közül kevesen ismerik el a többi iskolának akár csak a létezését is, nemhogy az intellektuális érdemeit. Akik igen, a többi lehetőséget alsóbbrendűnek tartják. Némely elképzelés, mint a marxista iskola, „még csak nem is közgazdaságtan”, érvelnek. Azt állítják, hogy

az a néhány hasznos meglátás, amelyekkel a többi iskola valamikor rendelkezett – például a schumpeteri iskola innovációs ötlete, vagy a behaviorista iskolától származó elképzelés a korlátozott emberi racionalitásról –, már réges-rég beépültek a közgazdaságtan „fősodrába”, azaz a neoklasszikus közgazdaságtanba. Nem képesek meglátni, hogy ezek az egyesítések többnyire inkább „csak kívülről vannak ráaggatva”, mint a sült krumpli a Pizzaland pizzájára, és nem igazi fűzők – mint a perui konyha inka, spanyol, kínai és japán hatásokkal vagy a koreai amerikai séf David Chang (nem rokonom) receptjei amerikai, koreai, japán, kínai és mexikói izvilággal.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan különösebben rossz lenne. Mint minden más közgazdasági iskola, ez is azért jött létre, hogy bizonyos etikai és politikai előfeltevések alapján magyarázzon meg bizonyos dolgokat. Tehát bizonyos dolgokban igen jó, más dolgokban viszont nagyon rossz. Inkább az jelenti a problémát, hogy egy iskola szinte teljes mértékben eluralkodott, ami leszűkítette a közgazdaságtan hatókörét, és elméleti torzulásokat és vakfoltokat szült.

Ugyanúgy, ahogy Nagy-Britannia sokféle kulináris hagyománytól való elzárkózása az 1990-es évek előtt étkezési szempontból unalmas és egészségtelen helyé tette a szigetországot, egyetlen iskola eluralkodása a közgazdaságtanban korlátozta tette azt lefedettségében és szűkössé etikai alapjait tekintve.

Néhány olvasó joggal kérdezheti meg: miért is érdekelne bennünket, hogy egy csapat tudós beszűkültté és intellektuálisan egyirányúvá válik? Az igazság az, hogy mindannyiunknak törődnie kellene ezzel, mert akár tetszik, akár nem, a közgazdaságtan lett a hatalom nyelve. Nem változtathatjuk meg a világot annak megértése nélkül. Véleményem szerint a kapitalista gazdaságban a demokrácia voltaképpen nem működhet hatékonyan anélkül, hogy a polgárok mindegyike ne konyítana valamennyit a közgazdaságtanhoz. Napjainkban, amikor a piacorientált közgazdaság az uralkodó, a nem gazdasági természetű kérdések (mint például az egészség, az oktatás, az irodalom vagy a

művészetek) ügyében született döntések is a gazdaság logikája irányítja. Találkoztam olyan brit emberekkel, akik a monarchia létjogosultságát az általa generált állítólagos turisztikai bevételekkel próbálták megmagyarázni. Én nem vagyok a királyság intézményének a híve, de nem számít már szinte felségsértésnek, ha ezen az alapon kelünk védelmére?

Amikor ilyen nagy számban születnek közösen meghozott döntések és nyernek igazolást az uralkodó közgazdasági teória által, nem igazán tudjuk eldönteni, hogy mi mellett vagy ellen szavazunk, ha nem értünk legalább egy keveset a közgazdaságtanhoz.

A közgazdaságtan nem hasonlítható ahhoz, mint amikor például skandináv nyelveket tanulunk vagy próbálunk több száz fényévnyi távolságban lévő, Föld-szerű bolygókat beazonosítani.

Valamennyien tudjuk, hogy a gazdasági elméletek hatással vannak az adókat, a jóléti kiadásokat, a kamatokat és a munkaerőpiac szabályozását érintő kormányzati intézkedésekre, amelyek viszont napi szinten kihatnak anyagi javaink felhasználására, azáltal, hogy befolyásolják állásunkat, munkakörülményeinket, fizetésünket, kölcsöneink visszafizetésének terheit vagy a diákhitelket. A gazdasági elméletek egy gazdaság hosszú távú közösségi szintű kilátásait is alakítják azáltal, hogy befolyásolják a potenciálját meghatározó intézkedéseket; a gazdaság így képes magas termelékenységű iparágakban, innovációban és környezetileg fenntartható fejlődésben megnyilvánulni. Még ezen túl lépve is: a gazdaságtan nemcsak a gazdasági változókat befolyásolja, legyenek azok egyéni vagy közösségi szintűek. Megváltoztatja azt is, akik vagyunk.

Ha azt gondoljuk, hogy az embert önzőnek vezérli, az olyan társadalmat fog teremteni, ahol nehezebb az együttműködés

A közgazdaságtan kétféle módon formál bennünket. Először is, elképzeléseket teremt: a különböző közgazdasági elméletek különböző tulajdonságokat tételeznek fel az emberi természet lényegeként, így az uralkodó közgazdasági elmélet kulturális normákat alakít ki arról, hogy az emberek mit tekintenek „természetesnek” és „emberi természetnek”. Az elmúlt évtizedekben

az embereket önzőnek tartó neoklasszikus közgazdaságtan eluralkodása normalizálta az önző központosú viselkedést. Az önzetlenül cselekvő embereket „balekoknak” csúfolják, vagy az a gyanú merül fel velük kapcsolatban, hogy valamilyen (önző) hátsó szándék vezérli őket. Ha a viselkedési vagy institucionalista közgazdasági elméletek lennének uralkodók, akkor azt hinnénk, hogy az embereket összetett motivációk hajtják, amelyek közül az önzés csak egy a sok közül; e nézetek szerint a különböző társadalmi berendezkedések különböző motivációkat hozhatnak létre, sőt, az emberek motivációit eltérő módon alakíthatják. Más szóval, a gazdaság befolyással van arra, hogy az emberek mit tartanak normálisnak, hogyan tekintenek egymásra, és milyen viselkedést tanúsítanak abból a célból, hogy beilleszkedjenek.

Arra is hatással van a közgazdaságtan, hogy kik vagyunk, azáltal, hogy befolyásolja a gazdaság fejlődését és így azt, ahogy dolgozunk és élünk, amely viszont bennünket formál. Különböző közgazdasági elméletek például egymással ellentétes nézeteket kínálnak azzal kapcsolatban, hogy vajon a fejlődő országokban közpolitikai beavatkozás által elő kell-e mozdítani az iparosítást. Az iparosítás különböző fokozatai viszont különféle típusú egyéneket hoznak létre. Például, az agrártársadalmakban élőkkel összevetve, az iparosodottabb társadalmakban élő emberek jobban be tudják osztani az időt, mivel munkájuk – és következésképpen egész életük – az óra köré szerveződik. Az iparosítás elősegíti a szakszervezeti mozgalmat is, mivel nagyszámú munkást tömörít a gyárakban, ahol szintén jóval szorosabb együttműködésre van szükség, mint a mezőgazdaságban. Ezek a mozgalmak pedig még egalitáriusabb intézkedéseket szorgalmazó balközép politikai pártokat hoznak létre, amelyek meggyengülhetnek, de nem tűnnek el még a gyárak letűnésével sem, ahogy a legtöbb gazdag országban történt ez az elmúlt néhány évtizedben.

Először is, a különböző gazdasági elméletek ellentétes típusú társadalmakat hoznak létre az egyének eltérő formálása révén. Így egy iparosodást ösztönző gazdasági elmélet olyan társadalmat eredményez, amelyben több olyan

erő van, amely az egalitáriusabb politikát szorgalmazza, mint ahogy azt az előbbiekben kifejtettük. Egy másik példa: az olyan gazdasági elmélet, amely szerint az embereket (majdnem) kizárólag az önérdék vezérli, olyan társadalmat fog teremteni, ahol nehezebb az együttműködés. Másodsor, a különböző közgazdasági elméletek eltérő nézeteket vallanak arról, hogy hol húzódjon a „gazdasági szféra” határa. Ha tehát egy közgazdasági elmélet a sokak által alapvetőnek tartott szolgáltatások – például az egészségügy, az oktatás, a vízellátás, a tömegközlekedés, az áramszolgáltatás és a lakhatás – privatizációját javasolja, akkor azt javasolja, hogy az „egy ember egy szavazat” demokratikus logikájával szemben kell kiterjeszteni az „egy dollár egy szavazat” piaci logikáját. Végül a gazdasági elméletek az olyan gazdasági változókra gyakorolt ellentétes hatásokat jelentik, mint például az egyenlőtlenség (a jövedelem vagy a vagyon terén) vagy a (munka vs. tőke, fogyasztó vs. termelő szerinti) gazdasági jogok. Az ezekben a változóknak megmutatózó különbségek viszont befolyással vannak arra, hogy mennyi konfliktus van a társadalomban: a nagyobb jövedelmi egyenlőtlenségek vagy a kevesebb munkajog nemcsak a hatalmasok és az alattuk lévők között szülnék több feszültséget, hanem a kevésbé kiváltságosok között is, mivel ők a számukra elérhető egyre fogyatkozó tortaszületért harcolnak.

A közgazdaságtan így értelmezve több alapvető módon is hatással van ránk, mint amikor szűkebben határozzuk meg – például a jövedelemre, az állásokra és a nyugdíjra. Ezért létfontosságú, hogy minden állampolgár konyítson hozzá valamennyire. Ha a többség érdekében akarjuk megreformálni a gazdaságot, hatékonyabbá tenni demokráciánkat, és élhetőbbé tenni a világot magunk és az elkövetkező generációk számára, gondoskodnunk kell alapvető gazdasági ismeretek megszerzéséről.

A 2007–2008-as gazdasági világválság, valamint a gazdaság azt követő pangása és polarizálódása kiméltelen módon emlékeztet bennünket arra, hogy nem bízhatjuk gazdaságunkat csak szakemberekre és más „technokratákra”. Tevékeny gazdasági polgárokként mindannyiunknak részt kellene vennünk az irányításában.

Természetesen, különbség van a „kellene” és a „lehet” között. Sokan fizikailag túlságosan kimerültek vagyunk a megélhetésért folytatott napi szintű küzdelmünk után, agyunkat pedig saját magánéleti és anyagi ügyeink foglalják le. Hiú ábrándnak tűnhet, hogy szükséges beruházásokat tegyünk aktív gazdasági polgárrá válásunkhoz, azaz közgazdaságtant tanuljunk, és figyeljük, mi zajlik a gazdasági életben.

Idővel egyre könnyebb lesz gazdaságilag aktív polgárnak lenni, ha folyamatosan gyakorlunk

Az igazság az, hogy ezeket a beruházásokat sokkal könnyebb megtenni, mint gondolnánk. A közgazdaságtan sokkal közelebb hozható az emberekhez, semmint néhány közgazdász szeretné elhithetni velünk. A *23 dolog, amit nem mondtak el a kapitalizmusról* című, 2010-ben megjelent könyvvel magamra vontam némi kollégám haragját azzal a kijelentéssel, hogy a közgazdaságtan 95 százaléka a józan észre épül – amelyet szakmai zsargon, matematika és statisztikák használatával bonyolultnak tüntetnek fel –, sőt a fennmaradó 5 százalékot is meg lehet érteni a lényegét tekintve (még ha nem is a teljes technikai részletességgel), ha jól elmagyarázza valaki.

Ha már vannak bizonyos szintű alapismereteink arról, hogyan működik a gazdaság, akkor az események nyomon követése sokkal kevésbé veszi igénybe időnket és figyelmünket. Amennyiben leküzdjük a kezdeti nehézségeket, és folyamatosan gyakorlunk, az aktív gazdasági polgári lét is könnyebbé válik idővel, hasonlóan sok más dologhoz az életben – olyan ez, mint amikor biciklizni tanulunk, egy új nyelv elsajátításába fogunk vagy elkezdjük megtanulni új táblagépünk használatát. Továbbá nem kell egyedül csinálnunk. Ha beszélgetünk a családdal és barátainkkal a mindennapi gazdasági kérdésekről – legyen szó munkahelyekről, inflációról vagy bankválságról – az bővíti ismereteinket és élesíti érveinket. Manapság már olyan aktivista csoportok is léteznek, amelyek – online vagy jelenléti – közgazdasági oktatást nyújtanak bárkinek; ilyen például az *Economy* mögött álló közösség.

A nemrég megjelent könyvemben – *Edible Economics: A Hungry Economist Explains the World* ('Ehető közgazdaságtan: Egy éhes közgazdász megmagyarázza a világot', 2023 – ételekről és közgazdaságtanról szóló történeteket kötöttem csokorba, hogy kellemesebbé és érdekesebbé tegyem bárki számára azt a törekvést, hogy közgazdaságtanról tanuljon és gondolkozzon. Fogyasszák egészséggel!

(*AEON Magazine*)

Antoine Dain²

Akik lejjebb lépnek a karrierlétrán

Napról napra egyre kevesebb értelmét látni annak a – munkaiügyi központok és Power-Point prezentációk által hosszú ideje áhított – régi elképzelésnek, hogy feljebb jussunk a karrierlétrán. Franciaországban és más nyugati társadalmakban mind gyakoribb jelenség, hogy lakberendezőkből pékek lesznek, volt bankárok sajtóműhelyt nyitnak (és „sajtászok” lesznek), marketingigazgatók pedig villanyszerelesbe fognak.

2022. január 21-én a francia dolgozó népesség 21 százaléka éppen pályát változtatott, 26 százalékuk pedig hosszú távon fontolgatta a pályamódosítást. Ennek a tendenciának a része, hogy felsővezetők vagy magasan képzett emberek egyre inkább a kétkezi munkák világának vonzásába kerülnek. Ezt a gyakorlatot néha *downshifting*-nek nevezik angolul, amely a Cambridge-szótár szerint „annak gyakorlata, hogy elhagyjuk nehéz és jól fizető állásunkat azért, hogy valami

2 *Közzétételi nyilatkozat.* Antoine Dain nem dolgozik, nem végez tanácsadói tevékenységet és nem részvényes egyetlen vállalatnál vagy szervezetnél, illetve nem kap olyan vállalatoktól vagy szervezetektől pénzbeli jutást, amelyeknek anyagi haszna származna ebből a cikkből, és tudományos megbízatásán kívül nem áll számottevő kapcsolatban velük.

olyasmit csináljunk, amitől több időnk lesz, és nagyobb megelégedettséget okoz, de kevesebb pénzzel jár.”

Ezek a karrierváltások rejtélyt jelentenek a szociológusok számára, akik eredetileg azt próbálták megérteni, hogy milyen tényezők mozgatják felemelkedésünket, az osztályok újratermelődését vagy a társadalmi lecsúszást. Napjainkban az utóbbi figyelhető meg nemzedékeken átívelő viszonylatban, amikor a gyermekek a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán foglalnak helyet, mint szüleik, de megfigyelhető ez nemzedékeken belül is, amikor az egyének olyan munkát végeznek, amelyhez túlképzettek. A szóban forgó jelenségről mindkét esetben úgy vélekednek, mint amelynek az emberek ki vannak téve, nem pedig saját döntéseik eredménye. De hogy férhet a fejünkbe ezek után, hogy menedzserek váltanak át kétkezi munkára?

Valóban paradox módon hangzó, „önkéntes visszaminősítésként” értelmezhető, amikor a szakmai ranglétrán vagy képzettségben magas fokozatot elért emberek kétkezi munkára állnak át. PhD-értekezésem részeként ezért 55 fővel készítettem interjút, hogy megértssem, mi mozgatja a lefelé váltókat.

A munkához való sajátos viszony

Az interjúkból lesűrűsödhet első tanulság, hogy a karrierváltók többsége olyan viszonyt ápol munkájával, amelyet „tapasztalati jellegűnek” írhatnánk le. Ez azt jelenti, hogy ezek a szakemberek többre becsülik a megelégedettséggel és kiteljesedéssel járó munkát, mint az anyagi forrásokat vagy a szakmában elért sikereket.

Még ha nem is hagyjuk ki teljesen az anyagi vonatkozásokat, de azokat könnyen zárójelbe lehetett tenni, mivel interjúalanyainknak gyakran volt biztonsági hálójuk. Néhányuk az álláskeresési járadékból vagy a házastárs jövedelméből egészítették ki az átképzéshez szükséges idő alatt visszaeső jövedelmüket; másoknak rokon segítség, korábbi megtakarítások vagy ingatlanok hasznosítása biztosította mindezt.

Ebben a tekintetben Tom (a keresztnevetek megváltoztattuk), aki fizikából szerzett doktorátusával asztalosként dolgozik, megerősítette, hogy „kulturális és gazdasági tőkéje” és annak biztos

tudata, hogy „ott vannak [mindketten tudományos pályán lévő] szülei”, jelentették a feltételeket ahhoz, hogy egyik tevékenységből a másikba vándorolhasson át.

Ezek a szakemberek azt is tudják, hogy ha a dolgok esetleg nem elképzeléseiknek megfelelően alakulnak – végzettségüknek vagy korábbi szakmai tapasztalatuknak köszönhetően –, visszatérhetnek egy kvalifikáltabb munkakörbe. Ilyen körülmények között a pályamódosítók, akik olyan munkát keresnek, amely jobban megfelel az értekeiknek, megengedhetik maguknak, hogy átlépjék a társadalmi-szakmai határokat.

Kétségtelen, hogy a kétkezi szakmák egy sokkal inkább munkásosztály-szférába tartozó foglalkoztatási ágazatnak felelnek meg, mint amihez az állásváltók az eredeti hátterük alapján korábban szoktak. Az övéknél alacsonyabb iskolai végzettséget igényelnek, és általában alacsonyabb vagy rendszertelenebb jövedelemmel járnak. A munkával való tapasztalati viszony viszont arra indítja a pályamódosítókat, hogy ne annyira ezekre a kritériumokra összpontosítsanak, mint inkább arra az elégedettségre, amely az új munkájukból immanensen fakad. Ezért csak ritkán számoltak be arról, hogy lecsúszottnak érzik magukat, és helyzetüket inkább egyéni szinten és a kiteljesedés szempontjából értékelték, semmint az új munkájukhoz kapcsolódó társadalmi-szakmai státusz tekintetében.

Értelmet adni a munkánknak

Ez a munkához való tapasztalati viszony gyakran olyan megfogalmazásokra készteti a pályamódosítókat, miszerint a kétkezi munkának több „értelme” van, mint korábbi foglalkozásuknak. Gabriel, egy korábbi ügyfélkapcsolati menedzser, aki most sajtókészítőként dolgozik, összefoglalja, mi juttatta el odáig, hogy úgy vélje, „nincs értelme” a munkájának. „Minden egyes nap szinte ugyanolyan [...] és az ember aztán felteszi magának a kérdést: Tényleg így fogok negyven évet eltölteni egy íróasztal mellett, a számítógép képernyőjét bámulva? Tényleg ezt akarom csinálni?”

A pályamódosítók közül nem mindenki dolgozott feltétlenül számítógépes munkakörben. Ez a fajta tevékenység azonban mégiscsak

riasztó, és megszabja a „szellemi” munkához való viszonyukat. Számos hátrányt tulajdonítanak neki: először is, ülőmunka, mind a zárt térben tartózkodás, mind az így töltött idő értelmében. Másodsor, gyakran említik a hiábavalóság érzését, amely időnként a „szellemi” munka velejárója. Végül, az ilyen „irodai munkák” gyakran teljesen szétszabdallják a munkafolyamatot, amitől az emberek pusztán csak egy „láncszemnek” vagy „fogaskeréknek” érezhetik magukat a gépezetben.

Ezzel szemben a kétkezi munka épp a fenti tulajdonságok ellentétét nyújtja. Egyrészt végezhető a szabadban – ami például az építőipari tevékenységeket választók számára vonzó –, illetve testmozgással jár. Jóllehet a fizikai munkavégzést sokszor a munkahelyi balesetek veszélyével hozzák összefüggésbe, az állásváltók úgy értékelik a tevékenységüket, hogy az „jól esik”, „erősít”, „felér egy edzőteremmel”, továbbá arról számolnak be, hogy „jól érzik magukat a bőrükben”, és hogy „elkerülhető az elhízás”.

Másodsor, a kétkezi munkát „kézzelfogható” jellege miatt értékelik. Ez úgy értendő, hogy a tevékenység terméke látható, megfogható, ami megkönnyíti a kifejtett erőfeszítés és az elért eredmény közötti összefüggés érzékelését. Ez a konkrét aspektus ellentétben áll a korábbi munkához kapcsolódó érzésekkel, miszerint az ember „véget nem érő értekezleteken”, „felesleges adminisztrációval”, „órákig tartó” tervezéssel és újratervezéssel pocékolja az idejét, olyan dolgok miatt, amelyeket az interjúalanyok „felszínesnek”, „kreálnak”, „elvontnak” vagy „túlzottan bonyolultnak” ítélték meg.

Joëlle, aki tréner-menedzserből lett pék, hangsúlyozta, hogy az volt a benyomása, hogy „sokáig dolgozik azért, hogy ne csináljon semmit”. Ezt a tevékenységet, ahol egyébként hó végére „mégiscsak 5500 eurót keresett”, de anélkül, hogy tudta volna, „kinek tesz ezzel jót”, új munkájával állítja szembe: „Itt minden nap legalább száz embert etetek”.

Végül pedig a kétkezi munka gyakran lehetővé teszi az átképzett munkavállalók számára, hogy a termelés minden szakaszát felügyelhessék, amit nagyra értékelnek a túlságosan szétszabdalt munkamegosztással szemben.

A feladat vonzereje és nehézsége abban rejlik, hogy nagyobb önállóságot élvezhetnek, mind műszaki, mind szervezési szempontból: a termék előállításához szükséges összes feladathoz érteniük kell, és nem függenek másoktól a tevékenységük végzése közben.

A szakmai autonómiára való törekvés megmutatkozik a karrierváltók igen magas arányában, akik a [többi] szakmabelihez képest igen rövid időn belül egyéni vállalkozóvá válnak. Ebből a szempontból az önállósodás lehetősége alapvető értéket képvisel a magukat kétkezi munkára átképzők szemében.

(*The Conversation*)

Terry W. Hartle

Az ember, aki a hidegháborús elszigetelés politikája mögött állt

Az Egyesült Államok Szovjetunió felé irányuló hidegháborús politikájának megalkotójaként George F. Kennan úgy hitte, hogy elképzeléseit meglehetősen félremagyarázták. A nagyszabású, új életrajz egy összetett és gyakran meggyötört embert vizsgál meg. Frank Costigliola: Kennan: A Life between Worlds ('Kennan: Világok közti élet'. Princeton, 2023, Princeton University Press, 648 oldal) című könyvének recenziója.

Az amerikai külpolitika történetében kevés egyéniségnek volt olyan erőteljes és tartós hatása, mint George F. Kennannak. 1930-tól kezdve, amikor az első amerikai nagykövetség megnyitásával működött közre a Szovjetunióban, egészen a szovjet kormány összeomlása utáni időig, Kennan volt az Egyesült Államokban a legbefolyásosabb elemző Oroszországot és annak céljait tekintve. Frank Costigliola új Kennan-életrajzában mélyreható értékelést nyújt ennek a korszakalkotó személyiségnek az érdemeiről és a jelleméről.

Amikor a második világháború után világhosszá vált, hogy mekkora mértékben akarnak terjeszkedni az oroszok, Amerika döntésre

kényszerült: vagy beletörődik, és hagyja, hogy még több ország eltűnjön a vasfüggöny mögött, vagy katonailag szembehelyezkedik a Szovjetunióval, és a nukleáris háború lehetőségét kockáztatja.

Miközben szenvedélyesen dúltak ezek a viták, felkérték Kennant – aki tapasztalatával már régi bútorarabnak számított a moszkvai amerikai nagykövetségen –, hogy adjon választ Joszif Sztálin egyik beszédére. 1946. február 22-én tollba mondta a rövidesen „Hosszú távirat” néven elhíresült üzenetet, amely magyarázatot adott a szovjetek indíttatásaira, és új stratégiát vázolt fel a szovjet provokációkra adandó óvatos, de határozott válasz lépéseket illetően.

Kennant hamarosan a Külügyminisztérium első számú politikai tervezési igazgatójává (director of policy planning) nevezték ki; irodája George Marshall külügyminiszter szobájának szomszédságában volt, ahol többek között segített a Marshall-terv kidolgozásában. De ami a legfontosabb, Kennan 5500 szavas távirata lett a használati utasítás az ügynökség számára ahhoz, hogy miként járjanak el globális szinten a Szovjetunióval.

1947-ben a *Foreign Affairs* című folyóiratban megjelent cikkében Kennan felszólította Amerikát, hogy őrizze meg „higgadságát és nyugalmát”, és tartózkodjon a „színpadiasságtól”, miközben „hosszú távú, türelmes, de határozott és éber megfigyelésre” törekszik ellenfélle vált egykori szövetségeseivel szemben. Kennan hitt abban, hogy egy ilyen rendszer a szovjet hatalom „mértékletességéhez”, illetve „enyhüléséhez” vezet.

Eszmék piactere? Miért nem hisz el semmit már egyik fél sem?

Kennan tervének egy második dimenziója is volt, amelyről gyorsan megfeledkeztek. Kennan, miután jelezte a megfigyelés iránti elkötelezettségét, szerette volna az Egyesült Államokat komoly és tartós diplomáciai tevékenységbe is bevonni, hogy végleges megoldást találjon Európa háború utáni térképére.

Nehéz újból irányt találni a kormányzati intézkedéseknek – főként azoknak, amelyek a létezés fenyegetettségével foglalkoznak –, ha

azok egyszer már beindultak. Az elkövetkező négy évtizedre Amerika külpolitikájának központi céljává vált, hogy minden lehetőséget megragadjon a szovjetek megállítására.

Kennan állhatatosan és hevesen védelmezte hosszú élete végéig (2005-ben, 102. életévében hunyt el) azt az álláspontját, hogy a diplomáciai lépések elmulasztása meghosszabbította a hidegháborút, sőt, növelte a nukleáris háború lehetőségét. Az idő múlásával azonban a külpolitikai intézményrendszeren belül kialakult az az egyöntetű nézet, hogy a megfékezés működött, és létrehozta a „hosszú békét”, amely a Szovjetunió összeomlásáig tartott. Röviden, Kennan mind a politika, mind a narratíva felett elvesztette az irányítást.

A Truman-kormány alatt Kennan volt az amerikai nagykövet a Szovjetunióban; nagyon frusztrálta azonban, hogy nem kapott eligazítást Washingtonból, továbbá, hogy képtelenség volt szót érteni az orosz hivatalnokokkal, ezért kijött a sodrából, és a náci Németországhoz hasonlította a Szovjetuniót. Ezt az – oroszokat és kultúrájukat őszintén szerető – embert Sztálin „persona non grata”-nak nyilvánította. Ezt követően Kennan Jugoszláviában szolgált nagykövetként a Kennedy-kormány alatt. Gyakran kértek tőle tanácsot kormányhivatalnokok, de életpályája fennmaradó részét jobbára a New Jersey állambeli Princetoni Felsőfokú Tanulmányok Intézetében töltötte.

Későbbi éveiben gyakran szerepelt a hírekben világos, olykor „eretnek”, viszont előrelátást tükröző, külpolitikai tanácsai miatt. Az 1950-es évektől kezdődően jelezte, hogy Közép- és Kelet-Európában össze fog omlani a szovjetek egyeduralma. Már igen korán elítélte a vietnami háborút is. Amikor a Szovjetunió ténylegesen összeomlott, őva intett a NATO terjeszkedésétől, félve, hogy ez oda fog vezetni, hogy az oroszok majd fenyegetve érzik magukat a nukleáris fegyveres erőktől. Azt gondolta, hogy Afganisztán és Irak lerohanása teljes kudarcba fulladna. Míg azonban elismeréseket és kitüntetésekot kapott, „nem figyeltek Kennanra” – írja Costigliola.

A szerző elmondása szerint azért vállalkozott az életrajz megírására, mert „megragadta a Kennan írásainak és gondolkodásának

kiválósága, külön személyisége, illetve vívódásokkal teli belső élete”. Az olvasó előtt megjelenő Kennan nagyszerű, kreatív, vicces ember, aki jól bírja a munkát. Megvannak azonban az árnyoldalai is: „kötekedő volt és sértődékeny, felhőborító elfogultság jellemezte”, továbbá „nehezen viselte a kritikát”.

(*Christian Science Monitor*)

Brian Handwerk

Lámpaoltás! Világszerte!

A Smithsonian Intézet új kiállítása a fényszennyezést vizsgálja, és azonnali változást hozó könnyű megoldásokat javasol.

A világ népességének egyharmada nem látja az éjszakai égbolton a Tejutat alkotó csillagfényesávot. A Nemzeti Természettudományi Múzeum új bemutatója, a *Lámpaoltás: Szerezzük vissza éjszakai égboltunkat* a mesterséges fény pusztító hatásait veszi számba.

Az éjszakai eget kémlelő görögök egy emberalakat véltek látni a csillaghalmazban. Orionnak nevezték el, és a vadász története évezredek óta tartotta magát. Az egyiptomiak ugyanezt a csillaghalmazt azon helynek tekintették, ahol egy istennek – Osirisnek – a lelke örök nyugalomra lelt. Az arabok óriásként értelmezték a csillagokból álló alakot. Indiában egy nyíllal lelőtt királyt láttak bele a konstellációba. Az amerikai ojibwa indiánok számára az égi figura Biboonkeonini, azaz ’Télcsináló’, aki – mint a csillagok mozgásának követése alapján tudják – az év leghidegebb évszaka idején tűnik fel leginkább.

„Az éjszakai égbolt mindenkié, ez az emberiség közös öröksége – szögezi le Stephen Loring, a Smithsonian Nemzeti Természettudományi Múzeum egyik régésze. – Mindenkinek megvan a maga története az éjszakai égboltról. Az égi szépség olyasféle szent dolog, amelyben minden emberi kultúra osztozik” – mondja.

Mára azonban a mesterséges fények mindenütt jelenlévő ragyogása mögött eltűnően vannak azok a kapcsolódások, amelyek mindig is ugyanazzal az éjszakai éggel kötötték össze az emberiséget. Az épületek, parkolók, utak, óriásplakátok fénye, a környezet megvilágítása és számtalan egyéb fényforrás a bolygó meglepően nagy részén eltakarja a csillagokat, és megzavarja a madarak, rovarok és más élőlények életritmusát.

A világ lakosságának egyharmada nem látja a Tejútrendszer alkotó csillagos fénysávot – saját galaxisunk hatalmas, spirális karjait – az éjszakai égbolton. Az európaiak mintegy hatvan és az észak-amerikaiak csaknem nyolcvan százaléka számára már láthatatlanná vált ez a lenyűgöző égboltzat. És mivel a fényszennyezés hatására szó szerint eltűnik a sötétség, minden, az éjszaka és nappal körforgásához évmilliók óta hozzászokott növény- és állatfaj drámai módon érintetté válik – nyilvánvaló és [eddig még] nem ismert módon egyaránt. Ahogyan a hálósoba ablakán bejövő erős fény bármelyikünk alvását megzavarhatja, a sötétség számtalan növény- és állatfaj alapvető szükséglete; a mesterséges fény akadályozza őket abban, hogy pihenni, táplálkozni és szaporodni tudjanak.

Éjszakai égboltunk és – a fényszennyezés következtében – annak az egész világot érintő eltűnése áll a központjában annak az új, *Lámpaoltás! Szerezzük vissza az éjszakai égboltunkat!* című kiállításnak, amely több mint 400 négyzetméteren át látható 2025. december 25-ig a múzeumban. Ahogy a kiállításból is egyértelműen kiderül, az erre kínálózó megoldások szerencsére ismertek, költséghatékonyak és gyakran gyorsan megvalósíthatók – mintha csak egy kapcsolót állítanánk át mindössze egy mozdulattal.

A mesterséges fényt mindig is a haladás példájának tekintették az egyre inkább az ember képére formálódó világban. A fény lehetővé tette számunkra, hogy megannyi órát töltsünk munkával és szórakozással. Ez a gazdasági növekedés és a társas kapcsolatok mozgatórugója. Biztonságot ad. Elgondolhatatlan, hogy eloltjuk fényeinket; mégis, az átgondolatlanság a

világítás elképesztő mennyiségű szükségtelen és rosszul irányított felhasználására vezetett.

Vizsgáljunk meg egy, a Földről készült műholdas felvételt, és rögtön nyilvánvalóvá, illetve megdöbbentővé válik az emberek által termelt éjszakai fény mennyisége. Izzó fények sugároznak mindenünnen, ahol az emberek összegyűlnek. Lassan kivétellé válnak a sötét zónák, ahol még természetes sötétséget tapasztalhatunk meg – a messze Északon, az Antarktiszon és az Amazonas vidékének, valamint a Szaharának a belsejében.

A Földről nézve a probléma gyakran észrevétlen marad; a változás viszonylag új keletű jelenség. A városok az 1870-es években kezdtek el villanyvilágítást használni, de csak az utóbbi évtizedekben „ragyogtatta fel” igazán az eget a rendkívül olcsó mesterséges világítás, különösen a LED-lámpák elterjedése. 2016-ban készítették el a kutatók a *World Atlas of Artificial Night Sky Brightness*-t ('Az éjszakai égbolt mesterséges fényességének világatlaszát'), amely kimutatta, hogy elképesztő arányban, a világ népességének 80 százaléka él éjszakai égi derengésben (angolul: *skyglow*). Európában és az Egyesült Államokban a lakosság 99 százaléka nem tudja megtapasztalni annak örömét, hogy természetes éjszakai körülmények között kémlelje a csillagos eget.

Egy 2021-ben közzétett tanulmány szerint csak az elmúlt 25 évben legalább félszeresére növekedett a fényszennyezés. A mesterséges fények keltette és a felhőkről, a légköri részecskékről – aerosolokról – visszaverődő égi derengéstől érintett területek nagysága évente 2 százalékkal nő, és olyan sebességgel adódik össze, amely túlhaladja a népességnövekedést; ez azt jelenti, hogy fejenként is több fényt használunk.

John Barentine, a Dark Sky Consulting tanácsadó cég csillagásza korábban a Nemzetközi Csillagoségbolt Program (International Dark Sky Places Program) irányítója volt, amelynek keretében sok olyan városlakóval beszélt, akiknek először nyílt lehetőségük a Tejút megfigyelésére. Az élmény sokuk számára igen érzelemtelis volt. „Ritkán fordult elő, hogy olyasvalakivel beszélgettem, aki csak a vállát

vonogatta – mondja. – Sokan egészen spirituális [sőt vallásos] élményként írták le, amely szerintem valami olyasmit érint meg, ami emberi bensőnk mélyén rejtőzik.”

Barentine szerint akár nem is biztos, hogy tudatában vannak ennek a veszteségnek azok a többmillió ember tömegek, akik sohasem tapasztalták meg ezt az élményt, mert nagyvárosokban, illetve a közelükben élnek, ahol nemzedékeken át lemaradtak az éjszakai ég élményéről. „Hogyan ébresszük rá az embereket, hogy érdeklődjenek olyasvalami iránt, amelyhez nincs hozzáférésük, és talán soha nem is volt?” – kérdezi.

Az éjszakai égbolt hiánya azonban messze túlmutat a csillagos égbolt okozta emberi örömen. A legtöbb faj életét a cirkadián ritmus szabályozza; ez egy, a fényhez és sötéttséghez igazodó belső óra, amely a tevékenység és a pihenés körfolyamatát irányítja.

A kutatók annak feltárásán dolgoznak, hogy milyen sokféleképpen okozhat kárt a mesterséges fény és a sötétség hiánya a bolygó élővilágának. A madarak például súlyos árat fizetnek. A hűvösebb, nyugodtabb éjszakai levegőben vonuló vándormadarak milliói pusztulnak el minden évben, amikor a nagyvárosi épületek mesterséges fényei eltérítik őket a Hold és a csillagok mutatta útvonaluktól. A megzavart madarakat vonzzák a fények, épületeknek ütköznek vagy kimerülnek útvonaluk keresgélésében.

„Madarak milliárdjainak pusztulásáról beszélünk – mondja Loring. Hozzáteszi, hogy kézenfekvő megoldás az, ha egyszerűen lekapcsoljuk a lámpákat. – Nem szükséges egész éjjel égniük.”

Néhány, a vonulási útvonalakon lévő város pontosan ezt teszi; Philadelphia, Chicago, San Francisco és más tészek rendszeresen lejjebb veszik a világítást a kulcsfontosságú vonulási időszakokban – ezeknek a „lámpaoltás” („Lights Out”) kezdeményezéseknek a hatására élképesztő módon csökkent az elhulló madarak száma.

A mesterséges fény a szaporodási ciklusokat is akadályozhatja, amelyek úgy alakultak, hogy egybeessenek az évszakok fényviszonyainak változásával. Például, a Nyugat-Ausztráliában nagyvárosok közelében élő Derby-kenguru,

más néven törpekenguru (*Macropus eugenii*) egy hónappal később szaporodik a többi egyednél, ezek a változások viszont veszélyeztethetik a fajt, amikor a születések időzítése nem esik egybe a táplálékellátással.

Tengeri fajok is szenvedhetnek a túlzoan ragyogó égbolttól. Tanulmányok mutatnak rá, hogy a fényszennyezés visszaveti a korallképződést, mert a nappal és az éjszaka természetes fényciklusai a Hold változásaival együtt szükségesek ahhoz az összehangolt ivási folyamat-hoz, amely a tojások és az ikra kibocsátásához vezetnek.

Míg hajlamosak vagyunk fénykedvelőkként gondolni a növényekre, létfontosságú számukra a sötétség. A mesterséges fény megpróbáltatást jelent a növényeknek, ideértve a fákat is, mivel túlzott fotoszintézist indít el, és megváltoztatja a rügyfakadás és a levélhullás időzítését. Egyes virágzó növények csak éjszaka nyílnak, amikor vonzzák az éjszakai beporzókat, például a denevéreket és a rovarokat – ha a fény nem téveszti meg azokat. Denevérek poroznak be több mint 500 fajt, köztük a banánt és a mangót, és ezek az igen fontos növények veszélyben vannak, amikor a fény megzavarja beporzóik éjszakai mozgását.

A rovarokat közismerten vonzzák a villanyégők, amelyek körül röpködve belehalhatnak a kimerültségbe, vagy ragadozók nyelik le őket. Világszerte tizedelődnek a rovarok mind a biodiverzitás, mind a mennyiség szempontjából. Ez számos tényezőre vezethető vissza, de a fényszennyezés minden bizonnyal közéjük tartozik, mivel a rovarok több mint fele éjszakai életmódot folytat. Egyes rovarok, mint például a káposzta-bagolylepke, nemcsak hogy éjszaka élnek, hanem szaporodni is kizárólag sötétben szoktak. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a mesterséges fény megzavarja a nőstények azon képességét, hogy feromonokat termeljenek, amelyek vonzzák a párjukat, és ez meggátolja a legtöbb rovar életében egyszeri [megismételhetetlen] szaporodást.

Az emberek is szenvedhetnek a mesterséges fény túltengésétől. A sötétség beindítja a melatonin hormon termelődését, amely segít az elalvásban, és még a derengő mesterséges fényeknek

való kitettség is gátolhatja a melatonin termelődését. Ez a pihentető alvásunkba kerülhet, ami már önmagában elég baj, de a tanulmányok azt is kimutatják, hogy a saját cirkadián ritmusunk ilyen jellegű megzavarása számos egészségügyi problémával hozható összefüggésbe: a depresszióval, az elhízással, a szívbetegségekkel, sőt akár még a rákkal is. A manapság mindenütt jelenlévő, a kültéri világításban egyre gyakrabban használt LED-izzók által termelt kék fény hullámhossza különösen zavarja a nyugalmi és a tevékeny időszak természetes ritmusát.

A mesterséges fény azt a képességünket is gyengíti, hogy a saját bolygónkon túlra, a hatalmas, határtalan térbe lássunk. A sötétbe borult égboltot kémlelő csillagászok az elsők között fújtak riadót az ügyben, hogy emberi mesterséges fényeink kezdik kiiktatni az éjszakai látványt.

A Harvard College csillagvizsgálója, amely ma a Harvard–Smithsonian Asztrofizikai Központ része a Massachusetts állambeli Cambridge-ben, valamikor Észak-Amerika legnagyobb teleszkópjának adott otthont.

A Lowell Obszervatórium szakemberei már 1958-ban bosszankodtak a helyi fények miatt, s aggodalmaik arra indították a közelben lévő Flagstaff várost Arizonában, hogy ugyanazon év április 15-én kiadják a világ első, fényszennyezésről szóló rendeletét. A 440. számú rendelet megtiltotta, hogy bizonyos fényszórókat használjanak a városhatáron belül.

Bár a csillagvizsgálók azóta távoli, sötét, magas fekvésű helyekre szorultak, továbbra is nagy problémát jelent képességük a láthatatlan fény megfigyelését illetően. „A csillagászok nem tudnak közelebb kerülni annak megértéséhez, hogy mi van a világunkon túl” – mondja Kimberly Arcand vizualizációkutató, a kiállítás társkurátora, aki a Chandra-űrtávcsővel végzett csúcstechnológias kutatások vezetője az Asztrofizikai Központban.

„Az a képességünk, hogy kilépünk a szabadba, és felnézünk az égre, azt jelenti, hogy szinte szó szerint látjuk annak egy részét, ahonnan jöttünk, a vasat a vérünkben és a kalciumot a csontjaikban, amelyek rég felrobbant csillagok előző generációjából származnak” – mondja.

„Nagyon is jó okunk van arra, hogy védjük a sötét égboltot a csillagászat érdekében – mondja Arcand –, de mindig ugyanoda lyukadunk ki, mint már évezredek óta: Honnan jöttünk? Miért vagyunk itt? Hová megyünk?

Még mindig vannak nyugodt, félreeső helyek, ahol sötét az éjszakai ég – ezeket a helyeket lassan már ünnepeljük. A Nemzetközi Sötét Égbolt Szövetség több mint 200 helyszínt ismer el „Sötét Égbolt Szentély”-ként. A menekvés a nagyvárosokból a csillagoségbolt-parkokba az éjszakai égbolt csodáival tölt el bennünket, de nem oldja meg a problémát. Terjednek a nagyvárosi övezetek, és a belőlük származó fényszennyezést azok is érzékelik, akik több mint hatvan kilométerre laknak onnan.

A szakértők úgy tartják, hogy az éjszakai égnek nem kell turisztikai látványosságnak lennie. A helyi közösségek gyakorlatias megoldásai nemcsak pénzt takarítanak meg, de azt is felismerik, hogy sok helyen egyszerűen szükségtelen annyi világítás. A múzeum szerint az ország összes kültéri világításának mintegy 30 százaléka megy veszendőbe, és mintegy 3,5 milliárd dollárt dobunk ki vele az ablakon. A leárnyékolás nélküli lámpatestek szükségtelenül szórják a fényt az ég felé, míg mások gyér forgalmú utakon és bevásárlóközpontokban és irodaházak parkolóiban pazarolják az energiát, amelyeket nem kellene egész éjszaka teljesen kivilágítani.

Azért, hogy biztonságban legyünk és közlekedhessünk, az erős fényű felső világítást hatékonyan lehet helyettesíteni tompítottabb fényekkel és jobban visszaverődő felületekkel. A leárnyékolás oda terelheti a fényt, ahol a földön szükség van rá, továbbá csökkenti a mindenütt jelenlévő, ég felé szórt fényeket.

A kék LED-lámpákat melegebb fényű lámpákra kell cserélni, amelyek általában elég erősek ahhoz, hogy ellássák ugyanazt a feladatot. Az időzítők és a mozgásérzékelő lámpák korlátozhatják azokat a hosszú időszakokat, amikor a lámpák feleslegesen égnek és nem világítanak meg semmit.

„Számomra messzemenően orvosolhatónak tűnik egy olyan probléma, amelyen már akkor segítünk, ha egyszerűen csak a megfelelő

irányba fordítjuk a lámpáinkat, vagy ha csak lekapcsoljuk azokat, amikor nincs rájuk szükség – mondja Arcand, megjegyezvén, hogy az igazi változás közösségi vagy akár egyéni szinten is bekövetkezhet. – Ezeknek a dolgoknak egyike sem nehéz, illetve egyikük sem foszt meg bennünket az élet élvezetétől. Olyan apróságok, amelyekben az egyén képes arra, hogy változást idézzon elő, és egyszerűen megoldjon egy nagyon is ember okozta problémát.”

Rengeteg bizonyíték van arra, hogy ezek az ötletek működőképesek. 2017-ben az Egyesült Államok Nemzeti Park Szolgálata kamerák segítségével összehasonlította a sötétegbolt-városok közt élenjáró Flagstaff és a hasonló méretű Wyoming állambeli Cheyenne fényeit.

Cheyenne-ben, ahol nincsenek a sötét égbolt-ra vonatkozó előírások, 14-szer akkora fényesség volt. „Flagstaff elindult ezen az ösvényen, és azt mondta: 'Legyen sötétség', tehát meg lehet csinálni – mondja Loring. – És talán [a sötétség] növekedni fog. Talán majd azt mondják a városok és települések: Legközelebb, amikor majd javítanunk kell a világítás helyzetén, tegyük mi is ezt.”

„Tudjuk, milyen irányelvek működnek bizonyítottan, nincs műszaki akadály, nem próbálunk kitalálni megoldást, hisz tudjuk, hogy mi az – hangsúlyozza Barentine. – Az egyetlen dolog, amely a megvalósítás kerékkötője lehet, hogy elég embert tudunk-e meggyőzni arról, miszerint jó okunk van arra, hogy ezt tegyünk.”

Barentine úgy tapasztalja, nem mindenkit könnyű meggyőzni arról, hogy elfogadja ezeket a változtatásokat. Némelyek egyszerűen nem tudják felfogni, hogy a fény, amely gyakorlati, esztétikai és biztonsági okokból élvezetet jelent, miként lehet rossz dolog is.

„Pszichológiai szempontból nagyon is mélyen gyökerezik sokunkban a sötétségtől való félelmünk” – mondja. Ezért az éjszakai égbolt visszaadását célzó erőfeszítések inkább az okosabban használt világításra teszik a hangsúlyt, nem pedig arra, hogy sötétben éljünk.

Továbbá, a lég- és vízszennyezés elleni erőfeszítéseinktől eltérően, amelyek hosszú éveket vehetnek igénybe, a fényszennyezés megszüntetése rögtön elérhető eredményekkel járhat.

Ez utóbbi segíthet visszaállítani a természetes sötétség állapotát, amelyre oly sok faj rá van hangolódva, és erősítheti az emberek kapcsolatait is az éjszakai égbolttal.

„Évezredek óta nézünk a csillagos ég felé – mondja Arcand –, és csodálatos műalkotásokat, történeteket és elképzeléseket köszönhetünk neki. Többek között Dantét is megihlette, akinek Isteni Színjátékában a szerző és Vergilius hosszú útja, amelynek során bejárták a Poklot, azzal ér véget, hogy az alvilág kínszenvedéséből kimenekülve, megpillantják a csillagos ég bámulatos látványát: „a mester és én visszaindultunk világos világba; s a pihenésre gondolni se késvén, kusztunk föl, ő elől és én nyomába, míg a sok szépből, melyet az ég hordoz, láttam egynémít, egy kis karikába: és így jutottunk ki a csillagokhoz”.³

Senki sem állítja, hogy a mesterséges fény egyfajta poklot csinál a Földből. Az ember által létrehozott szükségtelen égi derengés azonban igenis túl sokunkat megfoszt az ég szépségének élvezetétől.

(*Smithonian Magazine*)

Nicole Winfield – Trisha Thomas

Nők a Vatikánban

Miközben Nathalie Becquart nővér katolikus ifjúsági programokat szervezett Franciaországban, gyakran hivatkozott a vitorlázásban szerzett saját tapasztalatára, amikor arra buzdította a fiatalokat, hogy állják az élet viharait. „Semminek nincs nagyobb ereje annál, mint amikor vihar után meglátjuk a napfelkeltét és a tenger nyugodt víztükrét” – mondja.

Ez a lecke különös módon illik magára Becquart-ra is, aki a Vatikán egyik legmagasabb rangú női vezetőjeként a reformok példátlan – és időnként viharos – időszakán keresztül próbál utat találni a világegyháznak.

³ <https://mek.oszk.hu/00300/00363/00363.pdf>; (Babits Mihály fordítása)

Ferenc pápa 2021-ben nevezte ki az 54 éves apácát a vatikáni Püspöki Szinódus Főtitkárságának első női altitkárává. Azóta Becquart nővér a pápa különleges felhívásának nyilvános arcaként járta be a világot, hogy meghallgassa az egyház tagjait és erőt adjon nekik arra, hogy nagyobb beleszólásuk legyen az egyház életébe.

Ez a folyamat, amely 2023 októberében egy szinóduson éri majd el kiteljesedését, 2023. június 20-án döntő ponthoz érkezett az ülés munkadokumentumának közzétételével. A dokumentum egyfajta népszavazás formáját ölti azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepet töltsenek be a nők a harmadik évezred egyházában.

Becquart, akinek felügyelete alatt folyt katolikus körökben annak megvitatása, hogy mire van szükségük az egyháztól és mit várnak a jövőtől, azt mondja, hogy egyértelműen és általánosan megfogalmazható a felhívás a változásra, azzal az igénnyel együtt, hogy a nőknek nagyobb szerep jusson a találkozó, illetve a szinódus középpontjában álló döntések meghozatalában.

„Elhangzott ez az egyöntetű felhívás, mert a nők részt akarnak venni, hogy megosszák talentumaikat és karizmájukat az egyház szolgálatában – mondta Becquart abban az interjúban, amelyet az [amerikai non-profit] Associated Pressnek adott a Szent Péter tértől nem messze lévő irodájában. „Arról van szó, hogyan létezhetünk együtt férfiként és nőként ebben a társadalomban, ebben az egyházban az egyenlőség, a méltóság, a kölcsönösség, az együttműködés, a partnerség jövőképével.”

Egy kétezer éves intézmény esetében, amely tanítása szerint eleve elvágja a nők útját a legmagasabb rangú méltóságok felé, Ferenc pápa szinódusi eljárása szokatlan optimizmust váltott ki a nők körében, akik már régóta másodrangú állampolgároknak érezték magukat az egyházban. A változás lehetősége azonban – ahogy az várható volt – heves ellenállásba ütközött a konzervatívok részéről, akik úgy látják, hogy a szinódus aláassa a kizárólag férfiakból álló papi hierarchiát és a mögötte álló egyházi tanokat.

Becquart és Ferenc pápa nem rettennek vissza, a bírálatot, a félelmet és a vészharangongatást annak pozitív jeleként értelmezik, hogy valami nagy és fontos dolog van készülöben.

„Persze, hogy van ellenállás – mondja mosolygva Becquart. – Ha nincs ellenállás, az azt jelenti, hogy semmi sem történik vagy semmi sem változik.” De rögtön távlatokba is helyezi a dolgot: „Ha végigtekintünk az egyház megreformálásának egész történetén, általában nagyon fontos kérdésekről van szó ott, ahol a legerősebb az ellenállás vagy a vita.”

Ferenc pápa, a 86 éves argentin jezsuita már eddig is többet tett a nők támogatása érdekében, mint az összes modern kori pápa, amikor megváltoztatta az egyházi törvényeket a téren, hogy nők is felolvashassák a Szentírást és eucharisztikus szolgálatot láthassanak el az oltárnál, még akkor is, ha közben újból megerősítette: nők nem szentelhetők pappá. Ugyancsak megváltoztatta a Vatikán alaptörvényét abban, hogy nők is állhassanak vatikáni hivatalok élén, és számos magas rangú női tisztséget hozott létre, amelyek közül egyiknek sem volt nagyobb szimbolikus jelentősége, mint Becquart-é.

Mint a püspöki szinódus altitkára, Becquart ténylegesen elnyerte a jogot, hogy szavazzon a közelgő októberi zsinaton – amely jog ez idáig kizárólag a férfiak osztályrésze volt. Miután évekig panaszkodtak a nők, akik eddig csak szavazati joggal nem rendelkező szakértőként, könyvvizsgálóként vagy megfigyelőként vehettek részt a zsinatokon, Ferenc pápa nemcsak szavazati joggal bíró szerepet adott Becquart-nak, hanem általánosságban kiterjesztette a szavazati jogot a világiakra is.

Áprilisban a Vatikán bejelentette, hogy októberben hetven nem püspöki személy fog szavazni az apostolok utódai mellett, és a fele valószínűleg nő lesz. Míg ezek a szavazatok kevesebb mint a negyedét képviselik a püspöki szavazatoknak, a reform mindezek ellenére történelminek számít, továbbá Ferenc pápa azon meggyőződésére reagál, hogy az egyház kormányzása nem a pappá szenteltekéből, hanem a megkeresztelt hívekre bízott egyes feladatokból tevődik össze.

Becquart már régóta vezető szerepet töltött be a francia egyházban, ahol a püspökök ifjúsági evangelizációs programját vezette. A szerzetesnő, aki a párizsi legjobb gazdaságtudományi főiskolán (École des Hautes Etudes Commerciales de Paris, „HEC”) végzett, elmondta, hogy sok erőt merített

azoknak a nőknek a példájából, akik elődei voltak a Vatikánban és saját vallási közösségében, a Xaviere Nővérek rendjében; 26 éves korában csatlakozott ehhez a jezsuita szellemiségű, a II. vatikáni zsinat jegyében fogant missziós kongregációhoz.

Becquart elmondása szerint tőlük és nagyanyjától, aki akkor özvegyült meg, miközben negyedik gyermekével volt terhes, tanulta meg, hogy a nők „hordozzák azt az üzenetet, hogy az élet erősebb a halálnál” és hogy még a legnagyobb nehézségek, válságok és szenvedések közepette is van kiút, különösen, ha nem vagyunk egyedül.”

Ezt a leckét használja fel akkor is, amikor vitorlázik és lelki gyakorlatokat vezet a tengeren. „Van, amikor szép idő van, van, amikor rossz; egyszer nyugodt a tenger, máskor erősen hullámlázik. De végül elmúlik a vihar. Ilyen az életünk is, és az egyház élete is” – tette hozzá.

Ausztrália szentszéki nagykövete, Chiara Porro dicsérte Becquart vezetői stílusát, felidézve, hogy a zsinati konzultációs folyamat részeként Óceániában hogyan volt képes irányítani egy püspökökkel teli termet. Porro szerint paradigmaváltást jelzett Becquartnak mint női vatikáni küldöttnek a jelenléte, aki a Fidzsi-szigetekre utazott, hogy tájékoztassa a csendes-óceáni püspököket a pápa cselekvési tervéről.

Becquart-nak nincsenek előre kialakított célkitűzései vagy eredményei. Számára nem léteznek tabutémák, és azt hiszem, ez nagyon fontos, mert az emberek érzik, hogy szabad beszélniük arról, amit meg akarnak vitatni.

Tapasztalt Vatikán-szakértők ugyanakkor figyelmeztetnek: annak ellenére, hogy nők magas beosztásokat nyernek el és szavazati jogot kapnak az októberi püspöki szinóduson, mégis csak a férfiak kezében van az irányítás.

„Véleményem szerint minden eddigi, a vatikáni kormányzásra irányuló reform csak külsőség – mondta Lucetta Scaraffia egyháztörténész, aki részt vett egy 2016-os szinóduson, és a *From the Last Row* ('Az utolsó sorból') című könyvében csípős hangú beszámolót írt a peremre szorított-ságáról. Tapasztalatai jelzésértékűek voltak – például minden nap kénytelen volt egy fémdetektoron átmenni és bejelentkezni, míg a püspökök akadálytalanul közlekedhettek. „Rábédtem,

hogy a katolikus egyház tényleg mennyire más világ, és hogy mit jelent a nők számára, ha levegőnek nézik őket. Mintha a világon se lennének.”

Jean-Marie Guenois, a *Le Figaro* vallási ügyekért felelős vezető tudósítója, aki évek óta ismeri Becquart-t, azt mondja, hogy forradalmi jelentőségű lenne Becquart Vatikánban és a zsinati folyamatban betöltött szerepe, „ha ez paradigmaváltást jelezne a katolikus egyházban, ahol a nők elérnék az egyenjogúságot a kormányzásban.” „Ettől messze járunk” – jegyezte meg Guenois, ugyanakkor egyszerűen „prófétainak” nevezte Becquart pozícióját.

„A proféták gyakran megfontoltak, de állhatatosak; ellenszegülést tapasztalnak, de eltökélten haladnak előre” – mondta Guenois, aki egyébként a hamarosan megjelenő *Pope Francis: The Revolution* ('Ferenc pápa: A forradalom') című könyv szerzője. „A katolikus egyház patriarchális kultúrája mögött olyan teológiai és történelmi okok állnak, amelyek évezredekre nyúlnak vissza – mondta. – Több időre van szükség húsz hónapnál, hogy a húsz évszázad alatt berögzült szokásokat megváltoztassuk.”

(apnews.com)

Joseph M. Keegin⁴

Pompás haszontalanság

„Tíz éven át minden télen azt a nyugtalan zsenialitást kerestem, azt a hirtelen szenvedélyt és erőszakot, mint amikor a sólymok az égből lecsapnak. Tíz éven át néztem felfelé, miközben azt a felhők között hasító, horgonyyszerű alakot lestem, amely számszerűként vetült a levegőbe.”

John Alec Baker szakmáját tekintve nem volt ornitológus. Szokásos angol gimnáziumi oktatásban részesült, majd alkalmi munkából és kisebb irodai állásokból kereste kenyerét

⁴ Joseph M. Keeginis a New Orleans-i Tulane Egyetemen filozófiaszakos PhD-hallgató, az Athwart magazin főszerkesztője és cikkeket közöl a *The Point* magazinnál. A cikket szerkesztette Sam Haselby.

abban az Essex megyeszékhelyének számító városban, ahol született és nevelkedett (majd 61 éves korában meg is halt). Annak ellenére, hogy egy ideig az Automobil Szövetségnél dolgozott, soha nem tanult meg autót vezetni, így amikor a Chelmsford környéki angol vidék csendes útjait róttá, hogy a madarakat figyelje, gyalog ment vagy – rossz látása és egyre rosszabbodó reumás ízületi gyulladása ellenére – kerékpárraült.

Szabadidejében Baker a madarak szokásait figyelte és dokumentálta, különös figyelmet fordítva egy olyan ragadozómadárra, amely a 20. század közepére súlyosan veszélyeztetetté vált: a vándorsólyomra. Délutánjait az erdőben töltötte, megfigyeléseit esténként naplóban rögzítette – ennek a munkával töltött egy évtizednek köszönhető Baker *The Peregrine (A vándorsólyom)* című, 1967-ben megjelent csodás kis remekműve, amelyet ma már a valaha papírra vetett legnagyobb természetrajzi írások között tartanak számon. – írja a könyv bevezetőjében Baker.

Nem a pénz, nem a hírnév, de még csak nem is a vagyon gyarapítása motiválja a modern kutató tudásgyűjtő tevékenységét: Baker erőfeszítésének valami egészen más volt a mozgatórugója. Kétségtelenül valami nagyszerűt és szépét keresett, de – világi szempontból – teljesen és tökéletesen *haszontalant*.

Alig egy évtizeddel azután, hogy megjelent *A vándorsólyom*, a világ másik felén két munkásosztályból származó kaliforniai tinédzser együttest alapított. „Egyikük sem tudott hangszeren játszani – mint egy [zene]történész írja –, azt sem tudták, mi a különbség a basszusgitár és az akusztikus gitár között és egyáltalán nem hallották a hangolásról” – de anyukáik ezt jobb ötletnek gondolták annál, mint hogy csemetéik naphosszat San Pedro veszélyes utcáin lófráljanak, így aztán azt gondolták, tesznek egy próbát. Néhány hónapig ügyetlenül csapkodták a húrokat Alice Cooper és a Blue Öyster Cult számait játszva, majd a The Ramones és a The Clash punk rockbandákkal való találkozásuk után ebbe az irányba fordultak. Elkezdtek dalokat írni, és néhány dobossal és zenekarnévvél később, végül a Minutemen névnél kötöttek

ki. Rövid, de eseményteli öt éves fennállásuk alatt az Egyesült Államok egyik legkedveltebb és leginspirálóbb punkbandájává nőtték ki magukat.

Az értékkel bíró művészetet és gondolkodást mindig is valami más motiválta, mint a pusztán pénzkeresés, még ha közben jött is valamennyi a konyhára.

A punk rock persze nem sokban hasonlít a madármegfigyeléshez. Ez a dicsőség és a látogatás színtere: azért alapítunk egy zenekart, hogy befussunk, leszerződünk, pénzt kapjunk, könnyen érjünk el szexuális sikereket a nők körében. De a Minutemen-nek közömbös volt a csillogás és a tetszelgés. Maga a punk olyan dolognak tűnt számukra, amiben érdemes részt venni, és a részvétel legkézenfekvőbb eszköze a zenélés volt. „Néha meg kell valósítanunk az álmainkat – mondta a basszusgitáros és énekes Mike Watt –, mert a körülmények rákényszerítenek bennünket. És ahelyett, hogy dühösek és féltékenyek lennénk másokra, miért ne lehetnénk művészek, hogy létrehozzunk egy kis munkaterületet, egy kis birodalmat? A tevékenység – más zenekarokkal való találkozás, a »jamming econo« [olcsó turnézás], lemezek összeállítás, az álmaink megvalósítása – önmagáért volt, és egy saját erőből létrehozott punk rockvilág felépítése lett a szerencsés következménye. A csekély kis bevétel pedig fenntartotta a birodalmat.”

Baker történetét gyönyörködtető részletekkel meséli el Zena Hitz filozófus *Lost in Thought: The Hidden Pleasures of an Intellectual Life* című, 2020-ban megjelent könyvében (Gondolatokba mélyedve: Az intellektuális élet rejtett örömei). A Minutemen története Michael Azerrad *Our Band Could Be Your Life: Scenes from the American Indie Underground, 1981–1991* (A zenekarunk a te életed is lehetne: Jelenetek az amerikai indie underground rockzene világából, 1981–1991) című, 2001-es könyvéből származik. Mindkét könyv – igen eltérő módon – nélkülözhetetlen dokumentuma annak, hogy a kreatív és intellektuális tevékenységek önmagáért üzése hogyan eredményezi a kiszámíthatatlan, gyak-

ran váratlan jutalmak bőségét. Az értékkel bíró művészetet és gondolkodást mindig is valami más motiválta, mint a pusztá pénzkeresés, még ha közben jött is valamennyi a konyhára. De az eszközelvűségről (instrumentalitás) szóló kultúránk sűrű ködként telepedett arra a gondolatra, hogy bizonyos tevékenységeket pusztán csak azért érdemes folytatni, mert a szépségről, a jószágról vagy az igazságról szólnak. A madármegfigyeléssel nem szerezhett valaki elnökséget vagy Beverly Hills-i villát; a barátokkal való zenélés nem gyógyítja meg a rákot, és nem hoz létre kolóniát a Marson. De az emberiség igazi projektje – az, hogy emberi lényekként megértsük magunkat, hogy jó világot teremtsünk, amelyben élhetünk, és hogy törekedjünk egymás kölcsönös gazdagítására – paradox módon attól függ, hogy továbbra is arra törekedjünk, amit Hitz a „pompás haszontalanság” kifejezéssel illet.

A 21. század kultúrája – egyre inkább az egész bolygót uraló léptékben – a hasznosság, a hatékonyság és a hatás gyakorlati irányelvére épül. Bárminek – egy ötletnek, egy tevékenységnek, egy műalkotásnak, egy másik emberrel való kapcsolatnak – pragmatikus alapon van meghatározva az értéke: a dolgok annyiban jók, amennyiben eszközként szolgálnak, az eszközelvűséget pedig általában úgy határozhatjuk meg, mint a pénz vagy dolgok létrehozására való képességet. Ragyogó elméjű fiatalokat szorítanak a jövedelmező, „változásteremtő” pályák szűk lehetőségei közé az üzleti élet, a tanácsadás és a jog terén; az úgynevezett „kapcsolati szakértők” [társadalmi] állás alapján történő udvarlást, a „nagy értékű” társ megszerzését javasolják; a „termelékenységnek” – a 21. századi Egyesült Államok mostanság világszerte exportált sarkalatos erényének – az útmutatói állnak a nem szépirodalmi bestsellerlisták élén. Az együttlét módjai, beleértve a vallásos istentiszteletet is, „társadalmi technológiák”; a tudás arról, hogy hogyan kell valamit csinálni, még a létezés furcsaságának csendes szemlélése is praktika („life hack”). A mai lángelmék és bölcsességszótók számára ez az egész folyamat az eszközelvűségről szól.

De az igazán *pompás* haszontalanság inkább táplál és felemel lelkileg, mintsem egyszerűen csak mentális vagy testi élvezetet nyújt.

Mindenesetre, amit W. E. B. Du Bois – amerikai pedagógus, szociológus, történész, politikus és író – mondott a *The Souls of Black Folk* (*A fekete nép lelke*) című 1903-as esszégyűjteményében a nevelésről és oktatásról, az emberi törekvés egészére is igaz: A lényeg „nem az, hogy megkeressük a kenyérré valót, hanem hogy tudjuk, mi végre van az az élet, amelyet a kenyér táplál.” A jó emberi élet értelmet és célt kíván, amelyet nem lehet maradandóan elnyerni olyan dolgokból – mint a gazdagság vagy az élvezet –, amelyek mindig csak eszközt jelenthetnek. A pusztá élet talán lehetséges az eszközelvűség abszolút törvénye szerint – a jó élet azonban nem. A kisebb vagy nagyobb mértékű hasznosságtól, a sívár környezettől, a különböző társadalmi szerepekben emberi méltóságunk megcsorbításától való szabadság: ez az a szabadság, amely az emberi lehetőségek széles skáláját alapozza meg – jegyzi meg Hitz. A korai modern antropológusok és az amerikai pragmatisták *Homo faber* (‘ügyes ember’) hipotézise mindig is elégtelen magyarázat volt az embert illetően: a csimpánzok és az orangutánok használnak eszközöket és fegyvereket; a hangyák és a természetek bonyolult városok szövevényeit építik. Egyetlen majom vagy rovar esetében sem figyelték meg azonban, hogy verset írna, filozofálna vagy bluest énekelne.

Természetesen nem minden haszontalan dolog tekinthető jónak. A bindzselés, azaz sorozatdarálás, a kábítószerfüggőség vagy az, ha valaki egész napját csak évvel tölti, minden bizonnyal haszontalan tevékenység. De az igazán *pompás* haszontalanság inkább táplál és felemel lelkileg, mintsem egyszerűen csak mentális vagy testi élvezetet nyújt. A kimeneti teljesítmény – az output – mindig több, mint a bemenet, vagyis az input: a természet szemlélése, a zenélés öröme, de még a matematika tanulmányozása is lehet gazdagító és kiteljesítő tevékenység, amely, miközben élvezetes, szellemi és lelki gyümölcsöket terem. Továbbá minél

többet foglalkozunk ilyen jellegű tevékenységekkel, annál inkább csiszoljuk érzékenységünket és befogadóképességünket – és ezek a tulajdonságok teszik lehetővé számunkra, hogy figyelemmel forduljunk a világ felé, hogy tanuljunk belőle, és végső soron cselekedjünk benne.

Ez a fajta haszontalan tevékenység azonban nem szolipszista, azaz nem önmagáért való. Miközben bensőnkben mindannyiunknak jutalmat jelent, a pompás haszontalanság gazdagítja a rajtunk túli világot is. Mint egy jól gondozott kert termékeny talaja, a pompás haszontalanságban töltött élet bőséget biztosít, amely messze túlmutat saját közvetlen céljainkon. A jó és szép dolgok önmagukért való keresése hajlamos túlszordulni, még több jó-ságot és szépséget létrehozni: egy jó vers tucatnyi másikat inspirálhat, egy nagyszerű vers nyomában pedig ezer másik születhet. Egy jó házasság, amelyet a társadalmi helyezkedés helyett a szeretetteljes nagylelkűség és önzetlenség jegyében kötünk, mintaként szolgál és kedvet csinál barátainknak, családjainknak és közösségünknek. Baker könyve számtalan madárrajongónak, természetfigyelőnek és prózaíróknak szolgált bátorításként; a Minutemen-t a zenetörténet legnagyobb punk rockbandái között tartják számon. A jelenség a tudományok terén is megfigyelhető: „A tudomány egész története során – írta Abraham Flexner

amerikai neveléstudós 1939-ben – a legtöbb, az emberiség számára hasznosnak bizonyuló, igazán nagy felfedezést olyan férfiak és nők tették, akiket nem a hasznosság vágya vezérelt, hanem pusztán a kíváncsiságuk kielégítésének vágya.” Ha egy tevékenységet teljes mértékben önmagáért végzünk, és jól csináljuk azt, az olyan hatást eredményez, amely messze túlmutat azon, amit eredetileg célul tűztünk – vagy tűzhattünk volna – ki.

Természetesen, az eszközelvűségben önmagában nincs kivetnivaló: minden célirányos tevékenység, még a legnemesebb célú is, gondos megfontolást igényel azoknak az eszközöknek a tekintetében, amelyekkel el akarjuk érni azt. Arisztotelész azonban már réges-rég megmondta nekünk, hogy a legfőbb jó, amelyre különböző eszközökkel törekszünk, a jó emberi élet, és hogy ezt az életet soha nem lehet az ilyen életet szolgáló eszközök – pénz, élvezetek és hasonlók – hajszolására redukálni. Kétségtelen, hogy megélhetésünk mindezen dolgok és a biológiai életünk fenntartásához szükséges anyagi javak megfelelő mértékétől függ: ez az iskolásgyerekek hármasszükséglete – étel, ruha és fedél a feje felett. Ahhoz azonban, hogy *jól* éljünk, a legutóbbi kutatások szerint szükségünk van némi haszontalan tevékenységre is.

(*AEON Magazine*)

Fektessünk a jövőbe!

Napjaink tőkepiacán egyre inkább elvárás, hogy a termékek a fenntarthatósági szempontoknak is megfeleljenek, valamint hogy a befektetők felelős szemlélettel alakítsák a portfóliójukat. A törekvés közvetetten mind az ökológiai lábnyom méréséklését, mind a zöld-energiafordulat megvalósítását támogatja.

A fenntartható befektetések térnyerése

A gazdaságilag fejlett országok a keresletet és a szabályozási környezetet tekintve kiemelt figyelmet fordítanak pénzügyi termékeik ökológiai lábnyomára. Magyarországon ez még kevésbé jellemző, viszont azáltal, hogy egyre több lehetőség nyílik fenntartható beruházásokra, a termékek környezetre gyakorolt hatása hazánkban is egyre inkább előtérbe kerül. Az európai uniós fenntarthatósági szabályozások a zöldbefektetési pénzügyi termékek megteremtésének ösztönzésére irányulnak. Információterjesztést, valamint a hozzáférési lehetőségek kiterjesztését írják elő olyan pénzügyi termékek fenntarthatósági vonatkozásaival kapcsolatban, mint például a befektetési alapok, a biztosítási alapú befektetési termékek vagy a magánnyugdíj-portfóliók.

A szabályozás célja, hogy a befektetések hatékonyságának javítása mellett, azoknak a természetre vagy a társadalmi környezetre gyakorolt közvetett negatív hatásait minimalizálja. A szabályozás lényeges eleme az is, hogy a vállalatok kötelesek transzparens módon közölni, működésük milyen mértékben hat a környezetre, és mennyire egyeztethető össze a fenntarthatósági alapelvekkel. Ennek mentén a befektetési szolgáltatók szempontrendszerébe is beépült az egyes befektetések fenntarthatósági vonatkozása.

Ugyan a lakossági befektetők körében a szemlélet térnyerésével együtt sem tekinthető a zöldaspektus elsődleges befektetési szempontnak, a tendencia mindenképpen pozitív: az egyre növekvő környezettudatosság miatt már nem kérdés, hogy a fenntarthatósági tényezők jelentős hatással vannak a hozamokra, így még a kizárólag hozammaximalizálásra fókuszáló befektetők számára is releváns, hogy figyelembe vegyék a klímaváltozás és egyéb fenntarthatósági tényezők szerepét a portfóliójuk kialakítása során.

Kisbefektetőként is érdemes tájékozódni a zöldbefektetési lehetőségekről

A Magyar Nemzeti Bank kiemelt stratégiai célja, hogy a hazai pénzügyi rendszer szolgáltatásain és termékein keresztül támogassa a környezeti fenntarthatóságot, annak érdekében, hogy az említett külföldi tendencia hazánkban is felerősödjön.

Külföldön főként intézményi befektetők, például bankok, befektetési alapok és nyugdíj-pénztárok élnek a zöldbefektetési lehetőségekkel, hiszen a zöldberuházások jellemzően hosszú távon térülnek meg. A globálisan kibocsátott zöldállamkötvények futamideje minimum 5 év, a leghosszabb futamidő 31 év, átlagosan pedig 13 év volt. A háztartások általánosságban ennél jóval rövidebb időre fektetnek be, azonban mivel a kibocsátó nyilvánosan deklarálja, hogy a begyűjtött összegekből környezetvédelmet szolgáló projekteket, tevékenységeket fog finanszírozni, a befektetéseket környezeti szempontból hasznos célokra fordítja, könnyen ellenőrizhető a kötvényért kiadott pénz sorsa.

Zöldmegoldások a kötvénypiacon

A kötvény ideális befektetési forma a kezdő befektetők számára, hiszen jellemzően alacsony kockázatú termékekről beszélünk. A zöldszemlélet ebben a termékkörben is jelen van: zöldkötvényeknek azokat az értékpapírokat nevezik, amelyek értékesítéséből származó bevételeit

a kibocsátónak környezetvédelmi, környezeti fenntarthatósági célú beruházásokra kell fordítania. Az ilyen területek közé sorolható a biodiverzitás megőrzése, a fenntartható mezőgazdaság, az energiahatékonyság javítása, a megújuló energia kapacitásának bővítése, a hulladékkezelés, illetve a közlekedésnek, a szállításnak és az ipari gyártási folyamatoknak a zöldítése. Kézenfekvő megoldás a Zöld Magyar Államkötvények választása, amelyek már magán-személyek számára is elérhetőek. A forintban jegyzett, fix kamatozású, 30 éves futamidejű, éves kamatfizetésű államkötvény vásárlásával közvetlenül bárki hozzájárulhat a hosszú távú fenntarthatósághoz és a következő generációk jobb életkörülményeinek megteremtéséhez. A 2021. április 22-én, a „Föld napján” forgalomba hozott államkötvény névértéke 10 000 forint, hozama évi 4 százalék, amelynek visszafizetése az értékpapír lejártakor, egy összegben esedékes. A kötvényt lejárta előtt nem váltja vissza a kibocsátó.

A többi államkötvényhez hasonlóan, ez is a magyar adósságfinanszírozást segíti, azonban ezt az összeget kizárólag olyan beruházásokra fordíthatja az állam, amelyek előmozdítják az alacsony szén-dioxid-kibocsátású, az éghajlatváltozás hatásaival szemben ellenállóképes, fenntartható gazdaságra való áttérést. A beruházások eredményeit éves vizsgálatokkal köteles bizonyítani a Magyar Államkincstár. A Zöld Magyar Államkötvény a Magyar Államkincstárnál, a webkincstáron keresztül online módon, illetve a pénzügyi intézmények forgalmazóhelyein vásárolható meg.

További, pénzügyi tudatossággal, azon belül is a fenntartható befektetésekkel kapcsolatos hasznos információkért, tanácsokért érdemes ellátogatni a Magyar Nemzeti Bank edukációs platformjára, a *Pénzügyi Navigátor* weboldalra.

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Erhardt Gábor</i> építész, az MCC Építészet és Emlékezet Műhelyének vezetője, Budapest	<i>Makkai Béla</i> történész, kandidátus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, Budapest
<i>Farkas Attila</i> PhD, Dr. habil, filozófus, egyetemi docens, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE), Budapest	<i>Németh Pál</i> egyetemi hallgató, Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE), Budapest
<i>Farkas Gábor</i> költő, tanár, kritikus, az MMA ösztöndíjasa, Szigetszentmárton	<i>Soltész Márton</i> PhD, irodalomtörténész, szerkesztő, Tokaj-Hegyalja Egyetem adjunktusa, Sárospatak
<i>dr. Jakabffy Imre</i> (Lugos 1915 – Budapest 2006) történész, térképész, bibliográfus, a Teleki Intézet munkatársa, Budapest	<i>Dr. Szécsi Gábor</i> tanszékvezető egyetemi tanár, dékán, Pécsi Tudományegyetem KPVK, Pécs–Szekszárd; tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Budapest
<i>Dr. habil Juhász Tímea</i> egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE), Budapest	<i>Vízvári Béla</i> egyetemi tanár, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Farkas Attila: Fenntarthatóság és zöldpolitika. 1

SZÁZADOK

Jakabffy Imre: Egy fiatal térképész szemén keresztül
Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 2. rész 17

Vizvári Béla: A ciprusi problémáról
és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 1. rész 37

MŰHELY

Juhász Tímea – Németh Pál: Önkéntes karitatív munka
az egyetemista fiatalok és a már dolgozók körében –
egy empirikus kutatás tükrében. 62

Farkas Gábor: Gondolat, lelkiismeret és
vallás szabadsága az Alaptörvényben 73

A művészet közege III. konferenciáról. 78

Szécsi Gábor: Alkotói narratívák és értelmezési keretek az online térben 79

Erhardt Gábor: Nevezetes névtelenség – a vidéki építés útja 90

Soltész Márton: A keletkező gondolat poétikája – Pilinszky-redivivus. 99

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Makkai Béla: Hatalomváltások kihívásai
és a szabadkai (bácska–bánsági) zsidóság, 1918–1945 104

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Ha-Joon Chang: Az üres kosár (109) *Antoine Dain*: Akik lejjebb lépnek a karrierlétrán (114) *Terry W. Hartle*: Az ember, aki a hidegháborús elszigetelés politikája mögött állt (116) *Brian Handwerk*: Lámpaoltás! Világszerte! (117) *Nicole Winfield* – *Trisha Thomas*: Nők a Vatikánban (121) *Joseph M. Keegin*: Pompás haszonlatlanság (123)

Fektessünk a jövőbel! 127

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (16, 89)

Figyelmébe ajánljuk!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat lapjai, az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság hagyományosan a könyvtárak helyben olvasható lapkínálatában a legkeresettebb folyóiratok és hetilapok között szerepelnek. Kiadónk és szerkesztőseink érdeke, hogy tudománynpszerűsítő lapjaink minél zökkenőmentesebben jussanak el az Olvasóinkhoz.

Az ország több régiójából érkezett könyvtári megkeresésekre válaszul ezért szeretnénk felhívni a könyvtárak, a folyóiratok beszerzésével foglalkozó könyvtári szakemberek figyelmét, hogy amennyiben korábban a KELLO Könyvtárellátó Nonprofit Kft előfizetése révén jutottak a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadványaihoz, s idén ezen előfizetésben fennakadást tapasztalnak, akkor a folyamatos könyvtári lapellátás biztosítása érdekében, kérjük, forduljanak közvetlenül Kiadónkhoz a lapok megrendelésének lehetőségével kapcsolatos felvilágosításért!

E-mail címünk: titlap@titnet.hu

Szerkesztőség

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

